

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

»Én nem leszek a szürkék hegedőse«

NAGY ATILLA KRISTÓF

»Nem kívánok a hegedősük lenni«

NICK ELSDORF

»Lukba megszorul, és kis potyadéokra kiles«

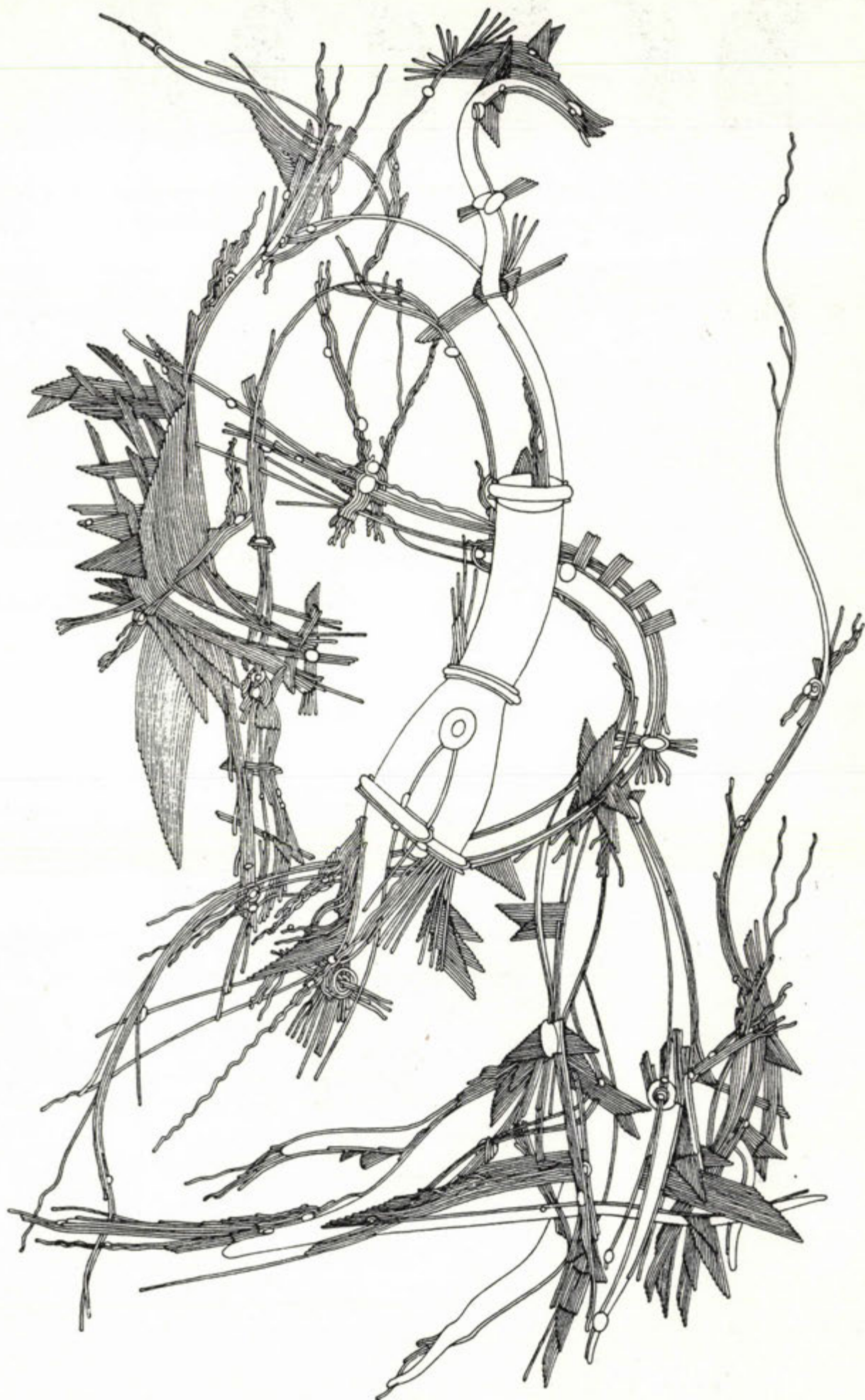
GÉHER ISTVÁN

Mcmxcvi Április

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVI ÁPRILIS

NYOLCADIK ÉVFOLYAM NEGYEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Mérő László matematikussal 3

Lányi Kamilla Szociális piacgazdaság – nálunk, most? 8

Nick Elsdorf Evergrün 18

Középkori portugál költők 22

Nagy Atilla Kristóf Az a jel, hogy nincs jel 25

Géher István Versek 28

Bodor Béla Versek 30

Drago Jancar Ugrás a Liburniáról 32

Kukorelly Endre Látogató 35

John Bátki Levél Mándy Ivánnak 36

Józef Mackiewicz Büntény a Dráva völgyében 39

Jelentés és Feljegyzés 42

Bojtár Endre TOMASZ MIANOWICZ / A HADIÁLLAPOT:

EGY FORGATÓKÖNYV RÉSZLETEI 47

Tomasz Mianowicz A hadiállapot: egy forgatókönyv részletei 57

Parti Nagy Lajos Biankó 61

E számunkat BORI BALINT grafikáival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TÓL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TÓL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TÓL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

LEVÉLCÍM: 1153 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÖGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT. FÉL ÉVRE 594 FT. NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT Mennyiségben kaphatók a kiadóban.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

!!! M E G J E L E N T !!!

.....
Ebben a rovatban
mindig a lap egyik
szerkesztője mondja el
véleményét, melyet
kollégái marginális
megjegyzésekkel
kísérnek.
.....

1. Szerintem István név nincsen,
csak Attila. HI

2. „Eljátszottad már kisedet
játékodat?” BE

3. Tanulmányok, kritikák,
Nagyon komoly játékok,
Nagyon komoly kritikák,
Tanulmányok, játékok,
Pesti Szalon Kiadó,
Jajde jó, hogy megjelent! SZÁ

4. Tipikus pesti szalonkritikus.
KJM

5. Kuttyából nem lesz szalon.
KCGY

Margócsy István¹

„NAGYON
KOMOLY
JÁTÉKOK”²

Tanulmányok, kritikák³

Pesti⁴ Szalon⁵

Ezredvégi beszélgetés Mérő László matematikussal

HOGYAN KERÜLTÉL MATEMATIKUSKÉNT A PSZICHOLÓGUSOK KÖZÉ?

– Egyre inkább azt érzem, hogy engem nem maga a matematika érdekel. Mesterséges intelligencia-kutatásokon dolgoztam, és azon kaptam magam, hogy egyre kevesebb műszaki irodalmat olvasok, és egyre több kognitív pszichológiát. Az embernek persze van egy anyanyelve, azt beszéli. Elkezdett érdekelni, hogy a természet mit talált ki, amit mi nem találtunk ki. Olyan-e a gondolkodásunk, mint ahogy a számítógépen keresztül látva elképzeljük. Ma már úgy látom, hogy amit meg tudott csinálni az ember, és megértett, azt megpróbálta rávetíteni a természetre. Amikor a számítógép megjelent, úgy éreztük, hogy az ember agya egy nagy számítógép; ügyesebb, de alapvetően megcsinálható. Ma már egyre gyakoribb az az álláspont, hogy az emberi gondolkodás alapján más, és én is ennek a kutatására álltam át. Egy új szemlélet van kialakulóban. Eszerint az ember agya egy nagy spinüveg, az a fizikai működésmód, ahogy furcsán rendezett és rendezetlen halmazállapotú dolgok információt képesek egymásnak átadni, majd nem úgy, mint egyik neuronunk a másiknak. Ennek alapján olyan jelenségeket – tanulási jelenségeket – is tudnak produkálni, amire a számítógépes modell nem ad magyarázatot. Én ugyanúgy nem hiszek abban, hogy az ember agya spinüveg lenne, mint ahogy nem hiszek abban, hogy számítógép lenne. A mesterséges intelligencia más irányból próbál választ találni ezekre a kérdésekre: a konstrukció irányából, ahol egyáltalán nem érdekes, hogy a természet ilyet csinál-e vagy sem. Ha működik, működik. Például egy sakkozó számítógépről nagyon pontosan ki tudjuk mutatni, hogy egészen más elvek alapján gondolkodik, mint az ember. Ez visszafelé is érdekes volt; innen tudtuk meg, hogy az ember egészen más elvek alapján gondolkodik, mint képzelet magáról. Messze nem úgy gondolkodik egy sakkmester, mint ahogy Karinthy írja, hogy: „levágom parasztját, lecsereéli lovam”. Kísérletileg nagyon jól kimutatható volt, hogy a sakknagy-mesterek sem gondolkodnak több lépésre előre, mint az amatőrök, csak éppen jobban tudják, hogy mit kell megnézniük. Ugyanúgy, mint ahogy én sem gondolkodok hat lépésre előre: fogalmam sincs ebben a pillanatban például arról, hogy mi lesz a mostani utáni hatodik szavam. Ennek ellenére azt mondom, amit mondani akarok. A sakk is egy bizonyos szinten túl éppúgy gondolatokról szól, mint ahogy a beszédünk, és nem arról, hogy mi lesz a mostani utáni hatodik lépésem. Számítógéppel ezt nem tudjuk csinálni. Amit a számítógéppel tudunk, az pontosan a lépésről lépésre előre gondolkodás: „levágom parasztját, le-

cseréli lovam” stb. Viszont több százmillió, vagy akár milliárd állást is meg tudunk nézni annyi idő alatt, amennyi alatt egy versenysakkozónak lépnie kell. A versenysakkozó maximum néhány százat néz meg. Ennek ellenére Kaszparov nemrég jól visszavágott a számítógépnek, pedig az előzőleg egyszer megverte, igaz, csak rapid partiban. A fejét fogva kirohant, miután feladni kényszerült a partit. Ezután elterjedt, hogy a számítógép legyőzte a sakkvilágbajnokot, és ebben is átvette a primátust. Akkor én fogadtam, hogy ha Kaszparov pár napot rászán arra, hogy „személyre szabottan” felkészüljön, akkor nyerni fog. És ez meg is történt. Kaszparov felkészült arra, hogy olyan játékot játszanak, ahol tíz lépésen belül semmi nem történik. Semmi, éppen csak nő a fű. Ebben a számítógép sokkal gyengébb volt, mert ő csak tíz lépésig lát előre. Nem tudja, mi a lelke egy partinak.

– KORÁBBAN HOL „LOGIKUS”, HOL PEDIG „IRRACIONÁLIS” VOLT AZ A KÉP, AMELYET A KÜLÖNBÖZŐ TUDOMÁNYOS ELMÉLETEK ALKOTTAK AZ EMBERI GONDOLKODÁSRÓL. KUTATÁSAID ALAPJÁN MÍLYENNEK LÁTOD GONDOLKODÁSUNKAT?

– Pszichológusok szerint szükség lenne az emberi gondolkodás olyan elméletére, melyben minden neuronnak minden kapcsolódását ismernénk. Számomra valószínűtlennek tűnik, hogy az emberi agy működését neuron-szintről meg tudjuk érteni. A természet is produkál olyan jelenségeket, mint a mesterséges intelligencia, hogy egy alacsonyabb szinthez nincs hozzáférésünk. A mesterséges intelligenciának ez a legfőbb problémája, ezért nem tudjuk értelmesen modellezni a rövid idejű memória jelenségét. Nem tudjuk, hogy az embernek miért van egy olyan hosszú idejű memóriája, amihez a rövid idejű memórián keresztül van csak bejárás. Ennek a kapacitása nagyon korlátos, míg a hosszú idejű memóriáé gyakorlatilag korlátlan. Az egész élet összes benyomásai, információi sem képesek kimeríteni. Ennek egyébként Neumann János számolt utána, és kiderült, hogy bőven van hely. A neurobiológiában vannak ugyan folklór adatok arról, hogy az ember a memóriája kapacitásának csak x százalékát használja ki. Olvastam már egy ezreléktől tíz százalékig mindenféle számot. Valószínű, hogy ezt valaki egyszerűen kiszopta a kisujjából. Lehet ugyan, hogy tényleg nem használjuk ki teljes memóriakapacitásunkat, de miután nem ismerjük a működését, nemigen tudjuk megmondani, hogy valójában mit is nem használunk ki. Ráadásul minden jel arra mutat, hogy az emberi memória szerveződése alapvetően nem az egyes sejtek szintjén írható le. Kicsit

olyan ez, mint a hologram. Ha levágjuk egy hologram felét, a megmaradt félen is minden rajta van. Nem arról van szó, hogy ha egy lovat ábrázolt, akkor látjuk a lónak a hátsó részét, hanem látjuk az egész lovat, legfeljebb azt a felét, amelyik a levágott résznek felel meg a teljes képen, például a fejét kicsit elmosódottabban látjuk, de azért tisztán kivehető marad annak ellenére, hogy az eredeti hologramról levágtuk.

A pszichológia a gondolkodás szintjén kicsit olyan, mint Münchhausen báró, aki a saját hajánál fogva akarja felrángatni magát. Bizonyos szempontból a pszichológiának is sikerül ez. Elképzeljük valaminek a működését, és erre megpróbálunk – mint minden más természettudomány – olyan kísérleteket gyártani, amelyek eldöntik, hogy így működhet-e egyáltalán vagy sem. Nagyon sok olyan kísérletet sikerült produkálni, amelyek azt mutatják, hogy az ember még az olyan kérdéseket sem a színtiszta logika eszközével oldja meg, amelyekre a logika tökéletesen alkalmas. Ez olyan feladatokból derül ki, amelyek logikailag tökéletesen egyezők, pszichológiailag azonban nem. Az egyiket gyorsan oldjuk meg, a másikat pedig lassan. Ezek azt mutatják, hogy ha csak a logika döntené el azt, hogy mennyire gyorsan oldjuk meg a feladatot, akkor közöttük nem lehetne különbség. A mérési eredmények azonban azt mutatják, hogy van. Tehát használunk olyan eszközöket is, amelyek nem színtiszta logikán alapulnak. Ezek kutatására a pszichológiának nincsenek eszközei. Elméleteink vannak. Ezek nem olyan nagyon meggyőzők. Arra jók, hogy ezekből kiindulva újabb és jobb kísérleteket lehessen végezni, amiből kiderülnek jelenségek – amikre a következő elméletnek kell magyarázatot találnia.

– Mennyiben alkalmas a matematika a gondolkodás leírására?

– Galilei fogalmazta meg, hogy a természet a matematika nyelvén beszél. Efelől most már egyre több kétségünk van. Galilei még joggal hitt abban, hogy ha megtaláljuk azt a matematikát, amelyet a természet ténylegesen beszél, akkor ez megnyitja előttünk a természet könyvét, meg fogjuk érteni annak jelenségeit, a golyó leesésétől az emberi gondolkodásig vagy bármédig. Ma már ebben nem hiszünk annyira, méghozzá főleg a matematika eredményei miatt. Maga a matematika el tudott jutni odáig, hogy a saját korlátairól is tudjon beszélni. Ez egy olyan tétel keresése kapcsán történt, amely szerint a matematika ellentmondásmentes és teljes lenne abban az értelemben, hogy ha a világban valami igaz, akkor a megfelelő matematikai modellben az be is bizonyítható. Gödel német matematikus 1931-ben arra jött rá, hogy ez logikai ellentmondásra vezet. Ez azt jelenti, ha veszünk egy formális zárt matematikai rendszert, akkor abban fogunk tudni találni egy olyan állítást, ami nem bizonyítható be. Szintúgy az ellenkezője sem. Márpedig az ilyen matematikai állítások vagy igazak, vagy hamisak, más lehetőség nincs. Ám ha sem az állítás, sem az ellenkezője nem bizonyítható be, akkor van egy olyan igazság, ami nem bizonyítható be. Gödel tétele azt mondja ki, hogy minden matematikai rendszerben lehet találni olyan állítást, amely igaz, de nem bizonyítható abban a rendszerben.

Ezt sokan úgy tekintették, mint Isten létezésének a régóta keresett logikai bizonyítékát. Végül is minden isten létezésére vonatkozó érv ősidőtől fogva valamiképpen a piramis csúcsának a hiányára épül. Arra, hogy van például

fejlődés, felül az ember, de nincs csúcsa a piramisnak. Ebben az esetben viszont matematikai bizonyíték van arra, hogy a piramisnak nincs és nem is lehet a mi emberi értelmünkben vett csúcsa. Akárhogyan építünk egyre bonyolultabb, szebb és igazabb elméleteket, a piramisnak nincs csúcsa: mindegyikben elkerülhetetlenül található lesz olyan „gödeli” állítás, amely se nem bizonyítható, se nem cáfolható, pedig igaz. Ez természetesen nem istenérv, legfeljebb egy továbbfejlesztett változata Kant és mások korábbi érveinek, viszont érv amellett, hogy nincs „a” matematika, amely „a” természet könyvének „a” nyelve. Felmerül a kérdés: mire mondhatjuk, hogy racionális? Itt egy további területet is be kell vonnunk: ez pedig Neumann János játékelmélete. A játékelmélet egyfajta racionalitás-fogalomból indul ki. Abból, hogy feltételezem: az ellenfelem éppen olyan racionális játékos, mint én; éppen olyan okos, mindent ki tud számolni, ami kiszámítható. Hogyan kell ilyen esetben játszani? Úgy, hogy olyan egyensúly alakuljon ki, ami mind a kettőnk számára kielégítő, és az a játékelmélet szerint sokszor valóban el is érhető, méghozzá pusztán azáltal, hogy megfelelő módon alkalmazzuk a dobókockát. Tehát bizonyos stratégiákat játszhatok én így vagy úgy, véletlenszerűen változtatva; hol az egyik működik, hol a másik, és megint nincsen csúcsa a piramisnak. Nincs egy végső racionalitás, amit az mutat, hogy egész egyszerű játékot lehet szerkeszteni akármelyik racionalitás-fogalomhoz úgy, hogy abban a játékban az a racionalitás-fogalom kölcsönös közös katasztrófára vezessen. Lehet, hogy a környezetszennyezés most éppen egy ilyen dolog a világban, amely az eddigi racionalitás-fogalomból kicsúszik, ezért kell találnunk egy másikat.

Annyit megtarthatunk Galilei vagy akár még régebbi görögök elképzeléseiből, hogy racionális vezérlő elve azért lehet a világnak, a racionalitással ellentmondásba nem kerülhetnek a természet törvényei. Niels Bohr találta egyszer azt mondani, hogy egy igaz állítás ellentéte egy hamis állítás, egyszóval butaság. Egy mély igazságnak az ellentéte azonban lehet egy másik mély igazság. Az a pont, ahol rendszerünk keretei és korlátai megmutatkoznak.

Világunk nem a matematikából következik. Hogy a természettudósok vagy a pszichológusok találnak-e olyan természeti törvényeket, amelyek amellett szólnak, hogy a világ csak ilyen vagy olyan lehet, és másmilyen nem, ez az ezredvég nagy kérdései közé tartozik. Ilyet eddig egyedül a fizika tudott produkálni, amikor bebizonyította, hogy a világegyetem geometriája nem euklideszi geometria. Azóta rengetegféle világot el tudunk képzelni, melyek azonban nem mondhatnak ellent az ebben a világban megismert törvényszerűségeknek. Ugyanez a helyzet a pszichológiában a racionalitás kérdésével is: az emberi gondolkodás nem racionális, és erre pszichológiai tények tömege mutat. De nem is irracionális; nem mond ellent a racionalitás törvényének, csak éppen nem azon alapul. Ezt elsősorban a játékelmélet új fejleményei támasztják alá.

– Hogyan képes a játékelmélet a racionalitáson túlmenő gondolkodást leírni?

– Szerintem 10-20 év sem telik el, és élesen meg fogjuk tudni különböztetni, hogy valami irracionális vagy nem racionális. Magyarán: butaság vagy egyszerűen egy másfajta értelem. Kezdjük felismerni: abból, hogy bizonyos tevékenységeink nem racionálisak, még nem következik, hogy irracionális; hogy vannak dolgok, amelyek nem ra-

cionálisak, de nem is irracionálisak. A játékelmélet abból indul ki, hogy egyfajta egyensúly létrehozható a dobókocka dobálásával. Ilyen például a kő-papír-olló játék, amelyben egy-kettő-háromra vagy követ, vagy papírt, vagy ollót kell felmutatni. Az olló nyer a papír ellen, mert elvágja, a kő nyer az olló ellen, mert kicsorbítja, de a papír nyer a kő ellen, mert beburkolja. Ez jó pszichológiai játék: te azt hiszed, hogy én megint papírt fogok mutatni, hát dehogy mutatok, jusztszem, de te erre rájössz, úgyhogy mégiscsak papírt mutatok. Ha céloom pusztán a túlélés, akkor elég, ha minden egyes játék előtt feldobom a dobókockát. Ha egyest vagy kettőst dobtam, követ mutatok, ha hármast vagy négyest papírt, ha ötöst vagy hatost, akkor ollót. Nincs az a zseniális pszichológus, aki ki tudná találni, hogy mit fogok legközelebb mutatni.

Ugyanis csak a dobókockán múlik. Ebben az esetben hosszú távon nullszaldós leszek, mert akármit mutat az ellenfél, egyharmad valószínűséggel nyerek ellene, egyharmad valószínűséggel vesztek, egyharmad valószínűséggel megdöntetlen érek el, mert pl. mind a ketten követ mutatunk. Ez egyensúlyra vezet, például ha csak ezen a játékon múlik a túlélésem (ami ugyan egy nagyon absztrakt modell, de jól használható), akkor így ott leszek a következő generációban is, pusztán attól, hogy dobáltam a kockát. Neumann János játékelméletének egyik alapfogalma a kevert stratégia. Tiszta stratégiák azok, amiket egyszerűen léphetek. Tehát tiszta stratégia az, hogy mindig követ mutatok, vagy hogy mindig királycselt játszom a sakkban. A kevert stratégia fogalma azt jelenti, hogy a véletlen használatával, a dobókockára bízom. A kevert stratégia használatával, hogy szinte kiismerhetetlen. Másrészt ha eléggé okos vagyok, akkor kiválaszthatom a kevert stratégiámhoz tartozó valószínűségeket úgy, hogy az ellenfelem akármilyen játéka esetén is hosszú távon biztosan elérjek egy elfogadható egyenleget. Ha én ezt a kevert stratégiát játszom, akkor az ellenfelemnek sem érdemes mást játszani, mert csak rosszul járhat. Ez Neumann tétele; matematikai tény, hogy ilyen értelemben optimális kevert stratégiák léteznek.

Úgy tűnik, hogy az ember valójában kevert stratégiákat játszik: ma ilyen, holnap meg olyan. De a kvantummechanikában is arra a felismerésre jutottak, hogy az elemi részecskék is kevert stratégiával játszanak. Nem tudjuk megmondani, hogy hol van az elektron; nem tudjuk biztosan megmérni. Ha ugyanazt kétszer mérjük, nem ugyanazt kapjuk. Az elektron olyan, mint amikor én vagy kő, vagy papír, vagy olló vagyok a játékban. Amikor eldobtam a kockát, akkor dől csak el, hogy melyik. Egy ilyen vegyes, kevert állapotban vagyok én, amikor ezt játszom. Ugyanez a helyzet az elektronnal, amikor egyszerűen csak azt játszom, hogy hol és miként van éppen. Pontosan ugyanaz a matematikai apparátus írja le az elektron működését, mint az optimális kevert stratégiát a játékokban. Így a játékelmélet a természet alapvetően fontos vezérlő elvének látszik lenni. A kevert stratégia nem racionális és nem is irracionális, egyszerűen nem értelmes rá ez a kérdés. Ettől még nem mond ellent a racionalitásnak, csak éppen nem is következik belőle.

– A VÉLETLEN VEZÉRELNÉ EZEK SZERINT A VILÁGOT?

– Ha egy kocka minden atomjának minden paraméterét ismernénk, ki tudnánk-e számítani, hogy melyik lapjára esik? Elvileg ki tudhatnánk. Ez ilyen szempontból nem iga-

zi véletlen. Van-e olyan dolog a világon, ami igazi véletlen, olyan, amiből elvileg sem tudjuk kiszámítani, hogy éppen milyen értékét fogja fölvenni. Én például lehetek-e igazi véletlen, hogy ha kő-papír-ollót játszom a dobókocka segítségével? A partnerem számára nyilvánvalóan nem áll rendelkezésre az az apparátus, amivel mindent kiszámíthat: de a természetben van-e ilyen véletlen, vagy minden visszavezethető további és mélyebb ismeretekre, és a végén ott van-e tényleg az isteni atom?

Úgy tűnik, fizikai tény, hogy az igazi véletlen a fizikai jelenségek mélyén létezik. Ez a rejtett paraméterek problémája. Neumann János volt az, aki evvel először foglalkozott, és bebizonyította, hogy egy meghatározott modellben nem lehetnek rejtett paraméterek, mert azok ellentmondának a kísérleti eredményeknek. Ezt a tételt Bell amerikai fizikus továbbfejlesztette; általános körülmények között is sikerült egy olyan kísérletet terveznie, ami ugyanerre az eredményre vezetett. Nem találtak rejtett paramétereket. Ami azt jelenti, hogy a kvantummechanikai véletlenünk mélyén már nincsen további megismernivaló. A természet a véletlen mechanizmusára épül. Épül egyrészt mondjuk az elektronnak a bizonytalanságára, és másrészt, egy másik szinten épülhet az öröklődésnek a bizonytalanságára. Lehet, hogy ugyanaz az elv vezérli azt is, és emiatt nem tudjuk és nem is akarjuk megmondani, hogy mondjuk a két szülő génállománya hogyan kombinálódik össze egy új lényé.

Úgy tűnik, hogy ezek az analógiák egy sokkal magasabb szinten is működnek, ezt mutatja egy csomó tudományág a maga módján. Ám ezek még nem tudtak konvergálni egy pontba, és félek, hogy nem is fognak tudni. Attól tartok, hogy itt is az a helyzet fog előállni, hogy a piramis ugyan nőhet, meg lehet erősebb, nagyobb, de a csúcsa itt is hiányozni fog. Félreértés ne essék, ebből nem következtek arra, hogy van Isten, se pedig arra, hogy nincsen. Nem ez a kérdés, hanem az, hogy végül is merrefelé halad a gondolkodás, és hogy találtunk egy olyan elvet, ez a kevert stratégia elve, a játékelmélet, ami úgy tűnik, hogy összefogja a körülbelül 1850–60 óta folyamatban levő szemléleti változást. Ebben nem feltétlenül csak a racionalitás az, ami értelmes tud lenni, és ez nem feltétlenül jelent irracionálisitást.

– VANNAK-E MINDENNEK OLYAN KONZEVENCIAI, AMELYEK ESETLEG SZÉLESEBB KÖRBE ÉRVÉNYESÜLNEK?

– Ha az ember például a gazdasági evolúciót nézi, meglepően hasonló kérdésekkel kerül szembe, mint a biológiai evolúció esetén. A biológiai evolúcióban például máig is vitatkoznak azon, hogy mire hat az evolúció. Darwin eredetileg úgy képzelte, hogy az egyedre hat; arra, aki túlél vagy nem él túl. Ha ez így lenne, akkor az evolúció elmélete nem adna magyarázatot olyan biztosan létező természeti jelenségekre, mint mondjuk az altruizmus, az önfeláldozás, egyáltalán a segítőkészség; nemcsak az ember esetén, állatok esetében sem. Miért nem harapja át a farkas a legyőzött farkas torkát? Darwin is tudta, hogy ez probléma; hogy miként alakulhat ki méhcsalád, ahol a szaporodásban a méhek egy része egyáltalán nem vesz részt.

Az egyedre ható evolúció elméletét matematikailag nem sikerült ellentmondásmentessé alakítani, de sikerült olyan ellentmondásmentes elméletet építeni, hogy egy nagyobb egységre, egy csoportra – rokonokra, fajokra, egy rokonságra, vagy akár egy egész fajtára vagy fajra – hat a sze-

lekció. Így érthető az altruizmus is, hiszen ha egyszer a fajra hat a szelekció, akkor az egyed feláldozásával a faj jobban jár.

Sikerült egyébként kidolgozni egy még ravaszabb elméletet is, mely szerint a szelekció sokkal kisebb egységekre, a génekre hat. Ez azt jelenti, hogy a gén célja a túlélés, semmi más. E teória szerint önző génjeink túlélőgépei vagyunk. Amennyiben a génekre hat a szelekció, akkor megint magyarázható az altruizmus, hiszen a gén az egész egyedre rákényszerített önfeláldozás révén a saját példányaiból többet ment meg, mint amennyi elvész azáltal, hogy ő elvész az egyeddel együtt.

A csoport szelekció és a génszelekció problémájának megvannak a megfelelő matematikai analógiái a kvantummechanikában is, de hasonlóak vannak a gazdaságban is: van egyrészt a gazdaságnak egy olyan szektora, ahol ki-ki a saját önző érdekeit követi, megpróbál a lehető legjobban túlélni, azt gyártani, amire igény van, onnan beszerezni, ahonnan a legjobban, a legkedvezőbb feltételek mellett tud, és ezt semmi más nem szabályozza, csak az illető ember/ek önérdelke. Adam Smith erre építette fel a „láthatatlan kéz” elméletét: eszerint mindenki önnön javát szolgálja, és ezáltal a köz javát is automatikusan szolgálja. Ez tehát az egyik irány. A másik irányból viszont szükség van olyan rendszerekre is, amelyek nem önérdék alapján működnek, amelyek csak a közösség érdekét szolgálják, s nem is feltétlenül csak a rendőrségre vagy a honvédelemre gondolok. Samuelson szép példája a világítótorony. Végül is a világítótoronyok hajókat, emberi életeket mentenek meg, de a dolog természeténél fogva nem lehet használatukért pénzt szedni, hiszen akkor működnek eredményesen, ha kikerülik őket. Ráadásul egy hajó számára ugyanannyiba kerül a fényt biztosítani, mint száz számára. Tehát tipikusan valami olyasmis, ami csak szervezeten, központilag, nem önző érdek alapján nem valósítható meg.

Vannak olyan feladatok, amelyeket az egyéni, egyedi szintű, önző szelekció nem oldhat meg. Ugyanakkor ez az, amit a csoport szelekció tökéletesen megoldhat; és ráadásul pontosan ugyanaz a matematika írja le az egyiket, mint a másikat. Az evolúció éppoly rövidlátó, mint a gravitáció vagy bármelyik másik természeti erő. Ezeknek nem kell nagyon messzire látóknak lenniük, pont ez az érdekes; ezért közös vezérfonal mindezek mögött a játékelmélet, mert az mutatja meg, hogy miképpen fordulhat elő az, hogy teljesen rövidlátó erők létrehozhatnak olyan eredményt, ami stabilitásra vezet hosszú távon. Például pusztán az, hogy ennyit beszélünk mostanában környezetvédelemről, genetikai módosulásokról stb. mutatja, hogy ezek a fogalmak mostanában életképes kultúrgénekké váltak. Tehát nem egyszerűen divat erről beszélni, de nem is feltétlenül szükségesség, hanem úgy alakultak a körülmények, hogy ez a gén, mint kultúrgén, életképessé vált, és ez egy kicsit önmagát megvalósító jóslat is. De, már jóval régebben, hasonlóan életképes kultúrgénnek bizonyult például a demokrácia fogalma is.

Nem állítom, hogy a demokrácia és az evolúció között közvetlen hasonlóság van, hiszen az egyik egy célirányos emberi fogalom, a másik pedig nem az, hiszen az evolúció olyan mint a gravitáció vagy bármelyik másik természeti erő. Mégis, valami hasonlófajta stabilitást valósít meg a demokrácia, mint például az evolúció, méghozzá hasonlóan rövidlátó erők (a pillanatnyi szavazói viselkedések összességének) segítségével: ha túlbillent az inga mondjuk

– jobb szó híján – jobboldalra, akkor legközelebb egy baloldali kormány fog megválasztásra kerülni, amely inkább hangsúlyozza a csoport szelekció elveit. Ha meg arra felé billent volna túl az órainga, akkor inkább egy jobboldali kormány fog hatalomra kerülni, amely inkább hangsúlyozza az egyéni szabadságot; azt, ami ezzel matematikailag majdnem ekvivalens, a génszelekció elveit. Így tehát itt is egy balansz alakulhat ki, s úgy tűnik, hogy ki is alakul.

– EZEK SZERINT A JÁTÉKELMÉLET VALAMIFÉLE VÉGSŐ VILÁGMAGYARÁZAT?

– Egy elmélet önmagában nem véglegesen magyarázó erejű. Itt is, akárcsak a biológiában, még nem találtuk meg azt az elméletet, amely a génszelekciót és a csoport szelekciót közös elméletbe foglalná. A fizikusok egyenesen Nagy Egységes Elméletként (GUT) beszélnek róla már 20-25 éve. Egyelőre ők sem találták meg azt az elméletet, amely a mikroteret a makrotérrel, tehát gyakorlatilag a kvantummechanikát a relativitáselmélettel együtt tudná kezelni. A gazdaságban sem találtuk meg azt az elméletet, amely együtt tudná kezelni a szűntiszta piaci egyensúlymodelleket, illetve az állami beavatkozást igénylő, a közösségi érdekeket képviselő modelleket.

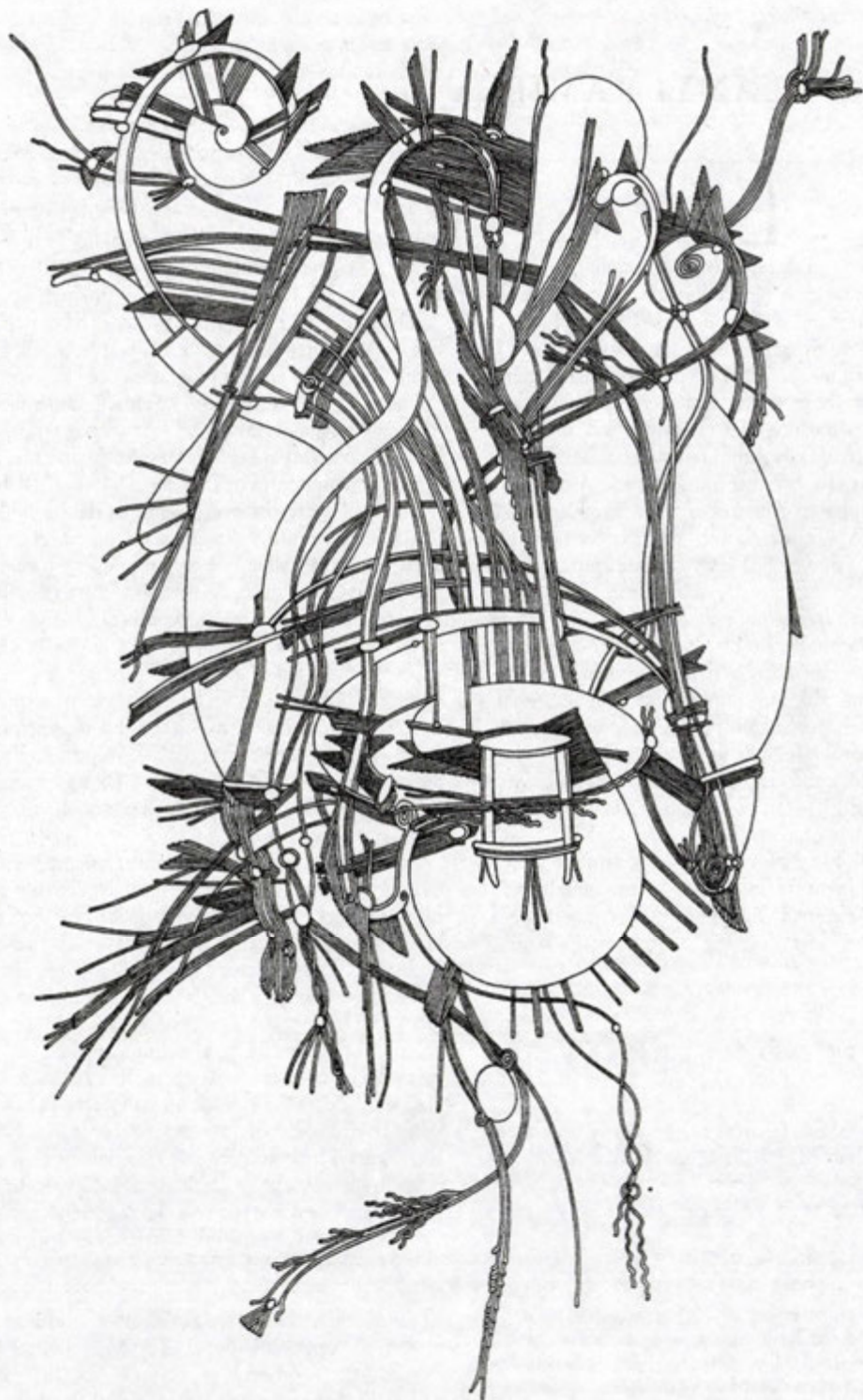
Sok jel mutat arra, hogy még maga a természet is keveri a stratégiáit, például az elefántfókákra inkább a génszelekció érvényes, náluk hatalmas küzdelmek folynak, olykor egész háremekért. A hangyákra vagy a méhekre meg inkább a csoport szelekció elvei érvényesek – részben azért, mert más a génállományuk. Az evolúciós biológiát leíró matematika, amely le tudta írni a valódi biológiai géneket, le tud írni olyan entitásokat is, amiket kultúrgénnek nevezhetünk. Végül is a gondolatok is ugyanúgy küzdenek a túlélésért. Ha nekem most valami olyat sikerül netán mondanom, ami a nézőnek az agyában megragad, ezzel elültetem a fejében egy kultúrgént. A játékelmélet alapján, dobókocka-dobálásból kialakulhat valamiféle globális egyensúly, minthogyha mindenkit láthatatlan kéz vezérelne, ahogy Adam Smith fogalmazta, egy közös érdek felé. Elképzelhető, s ez már szűntiszta spekuláció, hogy az a homo sapiens, amiben elterjed ez a kultúrgén, az már egy kicsit másfajta homo sapiens lesz. Aki nek az esetében már fel sem merül, hogy kiirtsa magát, mert ez számára egyszerűen genetikailag vagy kultúrgenetikailag lehetetlen. Ugyanúgy lehetetlen, mint ahogy a farkasoknak szinte genetikailag lehetetlen az, hogy átharapják egymás torkát.

A matematika Newton óta a differenciál- és integrálszámítás körül göccsolt. Manapság már nem ez a matematika centruma. Eltolódott, mert jöttek olyan teóriák, mint a játékelmélet, amelyek diszkrét dolgokkal foglalkoztak, s felmerültek hasonló kérdések fizikában és más-
hol is. Szemmel láthatóan a matematika is egy nagyszabású játék, amelyet az ember talált ki a célból, hogy minél többet megértsen a világból, bármilyen is a világ. A világ az olyan, amilyen. A világ valószínűleg nem racionális és nem nemracionális, ezek a fogalmak valahogy nem írják le jól a lényegét, viszont egyértelműen nem irracionális. A világ olyan, amilyen. Amit mi tenni tudunk, és ebben a fizikusok mentek a legmesszebbre, az az, hogy mérünk és kérdezzünk a saját emberi fogalmaink szerint. A természet pedig adja a maga válaszait a saját fogalmi szerint. Ha azt kérdezem a fénytől, hogy hullámtermezésű-e, és olyan detektorral mérem, ami csak hullámokat tud mér-

ni, akkor hullámtermészetű lesz a válasza. Ha azt kérdezem, hogy részecsketermészetű-e, tehát olyan detektorral mérem, ami csakis becsapódásokat tud mérni, akkor a válasz részecsketermészet lesz. Aztán ha végre valakinek eszébe jut, mint Einsteinnek, hogy esetleg kettős természetű is lehet – ami persze azt is jelenti, hogy egyik sem –, akkor arra is azt válaszolja, hogy kettős természetű, és ezzel közelebb kerültünk az igazsághoz. Ha pedig valami

olyasmit találunk kérdezni tőle, a mi emberi fogalmainkra alapozva, hogy mondjuk egy konkrét elektron pontosan hol is van, arra a természet csóválja a fejét és azzal a régi rossz közmondással válaszol, hogy ostoba kérdésre nincs válasz.

A BESZÉLGETŐTÁRS MONORY M. ANDRÁS
ÉS TILLMANN J. A. VOLT.

Szociális piacgazdaság – nálunk, most?

ESZMETÖRTÉNETI VÁZLAT

LÁNYI KAMILLA

Egy kirívóan embertelen s önmagát mégis közösséginek hirdető parancsuralmi rendszer bukása után a gazdasági és társadalmi átmenet vagy újrakezdés gyakorlati programja először a második világháborút elvesztő Németország nyugati felében (pontosabban: még Bizóniában) született meg, és szociális piacgazdaságnak nevezték. Ez a rendszer sikeres volt az újjáépítésben és a gazdasági növekedésben, az általános jóléttel együtt sokak számára meg tudta teremteni a társadalmi felemelkedés feltételeit, és szociális biztonságot nyújtott mindenkinek. A német minta erőteljesen hatott Ausztria és Svájc berendezkedésére. (Miként Svájc példája is azokra, akik a háború utáni Németországot megtervezték.) 1989 szabaddá tette ennek az áramlatnak az útját Magyarországra irányába is.

Az itt következő írás három részből áll. Az első a szociális piacgazdaság fogalmának főbb előfordulásait sorolja fel a hazai politikai programokban és nyilatkozatokban 1989 és 1995 között. A második a fogalomnak és az általa meghatározott szemléletnek a politikáitól többé-kevésbé független szakirodalmi sorsáról számol be ugyanezt az időszakot vizsgálva. A harmadik rész a tágabb befogadó – vagy a program befogadását elutasító, netán befogadására alkalmatlan – közeg, a nagyvilág állapotáról tartalmaz észrevételeket.

A dolgozat valóban csak vázlat. Vagyis nem törekszik filológiai értelemben vett teljességre, és arra sem, hogy definiálja a benne szereplő fogalmakat, vagy ismertesse különféle értelmezéseiket, esetleg az értelmezésük körül forgó vitákat.

1. A szociális piacgazdaság szereplése a magyar közéletben, 1989–1995

A szociális piacgazdaság fogalma nem volt különösebben ismert az 1989 előtti Magyarországon. Amikor legelőször –

Ez a cikk az „Örökség – utánpótlás – felfedezés. Közgazdasági gondolkodás Magyarországon 1989 után” c. konferenciára („Reformgondolkodás után, liberalizmus előtt. A transzformáció közgazdaságtanáról” c. OTKA-program, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1995. november 28–29.) benyújtott előadás bővített változata. Az irodalmi hivatkozások az irodalomjegyzékben szereplő sorszámmal, szögletes zárójelben szerepelnek a szövegben. Az idézetekben előforduló kiemelések az eredeti szövegből származnak.

(A konferencia-előadások közlését további számainkban folytatjuk. – A szerk.)

még csak jelszószerűen, előzmény és kifejtés nélkül – megjelent a Magyar Demokrata Fórum I. országos gyűlése (1989. március 12.) által elfogadott program egyik mondatában,¹ majd később Antall József néhány nyilatkozatában, valószínűleg nem mondott sokat ama szűk körnek, amely megismerkedett a programmal, és biztosan értelmezhetetlen volt a szélesebb közönség számára. Sokan még csak a Német Szövetségi Köztársaság rendjével sem hozták kapcsolatba. Legföljebb gyanakodhattak, hogy ez a terminus nem pontosan azt a fajta jóléti társadalmat jelöli, amellyel a vágyott nyugat-európai rendszert akkortájt a legtöbben azonosították. Talán érdemes megjegyezni, hogy a párttá alakuló MDF-nek ebben az első programjában egy másik fogalom, a gazdasági demokrácia értelmezése van részletesebben kifejtve. A szociális piacgazdaság Antall Józsefnek és körének a hozzájárulása lehetett, bár a későbbi miniszterelnök akkor még nem volt tagja az elnökségnek. Egy 1993-ból származó visszatekintés szerint az MDF környezetében már 1988-ban – bár mindenképpen Lakitelek után – kezdtek megjelenni többek között kereszténydemokrata értékek is. Ámde „... az MDF irányvonaláról, politikai értékeiről nem folytatott vitát az elnökség, így nem is született döntés róla.”²

A szociális piacgazdaságnak mint gazdasági és társadalmi programnak első ránézésre legalább két baja volt. Először is régi volt. Konrad Adenauer 1948-ban fogadta el a későbbi kormánya számára, gazdasági részét nagyhatalmú minisztere, Ludwig Erhard vezette be egy rég elfeledett stabilizációs csomag keretében, a magyar közönség által talán sose hallott kölni professzor, Alfred Müller-Armack dolgozta ki és nevezte el, elméleti alapjának pedig a weimari időkben virágzó freiburgi iskola egyik vezető egyéniségének, Walter Euckennak a neoliberais (későbbi elnevezéssel: ordó-liberais) közgazdaságtanát és a Törökországba, majd Svájcba emigráló társadalomtudósnak, Wilhelm Röpkének a „harmadik útját” kellett tekinteni.³ A program másik baja az volt, hogy történetünk kezdetén, 1989-ben maguk a németek is keveset emlegették.

A Magyar Demokrata Fórum későbbi, kidolgozottabb programja a szociális piacgazdaság értelmezésében kiemeli a tulajdon demokratizálását (beleértve a részleges alkalmazotti és munkástulajdon) és a tömeges elszegényedés megállítását. A program gazdasági és szociális fejezetében a szociális piacgazdaságot akként definiálja, hogy az a „korlátlan gazdasági liberalizmussal szemben... a kis és középgazdaságok megerősítését, a tulajdon demokratizálását

és a tulajdonosi réteg kiszélesítését tűzte célként maga elé." ... „A modern gazdaság legfőbb ereje a jogaiban és kötelességeiben biztos, iskolázott és megfelelő vagyoni-jövedelmi körülmények között élő ember.” ([29] 531–532.) Az 1990. évi választások előtt közzétett pártprogramok közül még a szociáldemokrata párt (MSZDP) igen kulturált és jó szerkezetű programja tartalmazza expressis verbis a „szociális piacgazdaság” kitételt, mégpedig az alapelvek és értékek között, a szociális demokrácia után mindjárt másodikként, ebben a formában: „A szociális piacgazdaság révén megvalósuló jóléti állam hívei vagyunk.” (u.o. 585.) Az MSZDP ebben nyilvánvalóan a német szociáldemokratákat követte, akik az 1959-ben Bad-Godesbergben elfogadott programjukban csatlakoztak a Nyugat-Németországban uralkodó irányzathoz. A többi párt közül a Fidesz programjának egynemely pontja mintha közelebb állt volna a szociális piacgazdaság német kereszténydemokrata felfogásához, mint a magyar kereszténydemokratáké (KDNP). A Független Kisgazdapárt gazdasági programja volt a legliberálisabb.

A szociális piacgazdaság fogalma föltehetően szerepelt az 1990. évi választások után Antall József országgyűlésben elmondott programbeszédében vagy kormányának bemutatásakor (május 22. és 23.), de az országos napilapok, a gazdaságiak is, csak nagyon röviden tudósítottak róluk. A későbbi kormányprogram irányelvei (ez volt az ún. „rövid program”) a kormány által követendő gazdaság- és társadalompolitika középpontjába emelték a szociális piacgazdaság elvét. Az irányelvek e része roppant szerény és némiképp értetlen sajtóvisszhanggal találkozott.⁴ Az új kormány még abban az évben kibocsátotta, könyv formában is kiadta, és széles körben terjesztette részletes programját. (A *Nemzeti megújulás programja*. A köztársaság első három éve.) E programnak mindjárt az első bekezdésében adott definíció szerint a gazdasági rendszerváltás célja „...a világgazdaságba integrálódó, a magántulajdon elsődlegességére épülő modern európai szociális piacgazdaság.” ([2] 13.) A kétszáz oldalas kiadványból nyolcvan oldalt tesz ki a szorosabb értelemben vett gazdasági rész. Az elemzése mégis elmaradt, legalább két szempontból. Az egyik az lett volna, hogy maga a program egyáltalán képviseli-e a célként kitűzött szociális piacgazdaságot, és ha igen, miféle változatát. A másik: hogy mennyire hajlandó, vagy mennyire tudna a világ befogadni egy kiépülőben lévő újabb jóléti társadalmat vagy szociális piacgazdaságnak nevezhető rendszert. A program összeállítói az alkotmányozásról szóló utolsó fejezet értelmében ezt biztosra veszik, amikor „a fejlett európai demokráciákkal egyenértékű társadalmi-politikai rendszer” kialakulásáról beszélnek. (uo. 194.)

A kormány programját a maga idején sok bíráló érte, a „szociális piacgazdaságot” mint célt azonban nem vitatta senki. Az emberben fölmerül a gyanú, hogy azért nem, mert az újságírók a minden külföldi szakértő vagy tanácsadó által (beleértve a Valutaalapít is) kötelező penzumként emlegetett „szociális háló” afféle „fórumos” szinonimáját látták benne. Elemzésre, vitára nem is maradt sok idő. A KGST és a Szovjetunió felbomlásával körülbelül egy időben, vagyis 1991-ben megintcsak három évre szóló új gazdasági programot tett közzé a kormány. Ezt Kupa-programként volt szokás emlegetni.⁵ Magát a kifejezést még meg lehet találni benne, de ez a program már semmiképpen sem a szociális piacgazdaság jegyében született. Annak a 70-80 megalkotandó jogszabálynak a felsorolása

alkotta a gerincét, amelyek között – tartalmuk és összefüggéseik ismertetése nélkül – ott lapultak az 1992-től „intézményi sokknak” vagy „kínálati sokknak” nevezett jelenségeket kiváltó törvények is. Ezek valósították meg azt a „nagy ugrást” vagy „utolsó kis lépést” abba a gazdasági rendszerbe, amelynek a képviselői ma, igen logikusan – és megintcsak sokszerű lépéseket tervezve – ugyane rendszer társadalmi (és szociális) arculatának a kialakításán munkálkodnak. (A rendszer bonyolult körülírása annak köszönhető, hogy az ismertebb pártok közül egyik se vette föl választási programjába a kapitalizmust, sem 1990-ben, sem 1994-ben. Inkább piacgazdaságról volt szokás beszélni. Természetesen korántsem biztos, hogy a körülbelül negyedszázada kifejlődőben lévő világgazdasági rendszernek, és ami abból a társadalomra nézve következik, éppen kapitalizmus volna a legjobb elnevezése, de egyszerűen piacgazdaságnak minősíteni – akár jelzővel, akár anélkül – talán még kevésbé biztos.)

A szociális piacgazdaságnak az amúgy is kevésbé elterjedt és a közvéleményben erőteljes jelentés nélkül maradó fogalma 1991 után mintha egészen kikerült volna a magyar közéletből. Egy epizódyszerű visszatérést még följegyezhetjük: az 1993. évi balatonszárközi táborozáson (l. [44]) három beszédében is hangsúlyosan szerepelt. (A tudósításokban és kommentárookban ez a mozzanat nem tért vissza.) A három említés a következő volt:

Dobszay Károly, aki a Magyar Néppárt – Nemzeti Parasztpárt politikusaként szólalt fel Szárszón, befejezett ténynek tekinti, hogy „Az államszocializmust legyőzte a szociális piacgazdasággal megreformált liberális kapitalizmus, melyről a pápai enciklika (minden bizonnyal a *Centesimus annus* elnevezésű – L. K. megjegyzése) úgy mond bírálatot, hogy egyben felteszi azt a kérdést, hogy egyedüli útja-e az emberiségnek a kapitalizmus.” ([5] 172.)

Kádár Béla miniszter, a megvalósítást inkább maga a jövő feladatai közé utalva, azt mondta, hogy a magyar társadalom „...Modellválasztása a térségben egyedülálló volt, a liberalizmus gazdasági modelljével vagy a szocializmus társadalmi-termelési rendjével szemben a versenyképesség és a társadalmi érzékenység követelményeit ötvöző szociális piacgazdaság...” nyerte el ugyanis szavazatainak többségét. ([21] 101.)

Csath Magdolna egyetemi tanár véleménye szerint: „A meghirdetett szociális piacgazdaság helyett klasszikus kapitalista úton járunk, amelyik sokkal inkább hasonlít a dél-amerikai modellhez, mint az ígért európaihoz...” ([3] 390.)

A rend kedvéért meg kell jegyezni, hogy az 1991 közepétől 1995 őszéig eltelt időben az előző kormány tagjai, illetve az MDF politikusi némelykor kötelességszerűen beleszórták szövegeikbe a szociális piacgazdaság kifejezést is, de anélkül, hogy aktuális mondandójukkal összekapcsolták volna. A fogalom más pártok, például a Magyar Szocialista Párt által kibocsátott szövegekben is előfordult, egy európainak tekintett frazeológia részeként, az 1994. évi országgyűlési választások előtt.⁶

Igy volt ez egészen 1995. október 14-ig, amikor egy Horn Gyulától adott rövid rádióinterjúban a szociális piacgazdaság ismét megjelent, a miniszterelnök járható út-

nak nevezte, továbbá a Németország, Ausztria és a skandináv országok által is választott alternatívának az angol-szász és különösen a latin-amerikai úttal szemben. Véleménye szerint ez az alternatíva a baloldali pártok számára is elfogadható.⁷ A napilapok nem számoltak be erről az interjúról.⁸ Ennek ellenére úgy tűnik, hogy utána némi mozgás indult meg, leginkább a politikai nyilatkozatok szintjén, mégpedig nem akörül, hogy kinek a dolga volna értelmezni, kidolgozni vagy aktualizálni a szociális piacgazdaságnak egy itt és most érvényes programját, és hogy ez egyáltalán lehetséges-e, hanem inkább akörül, hogy kit illet meg a szociális piacgazdaság eszméjének a hangoztatása. Ebben a kontextusban a Horn-nyilatkozat sem annyira a szociális piacgazdaságról szól,⁹ hanem a csatlakozás szándékáról a legfejlettebb nyugat-európai országok kormányképes baloldali pártjainak programjaihoz: az SPD 1959. évi Godesbergi és 1989. évi Berlini Programjához,¹⁰ esetleg ideértve a brit Munkáspárt újabb módosított alkotmányát is.¹¹

Igen valószínű, hogy Für Lajosnak, az MDF elnökének 1995. november 2-i nyilatkozata, mely szerint „A Magyar Demokrata Fórum továbbra is a szociális piacgazdaságot hirdeti”¹² kommentárnak tekinthető az előbbihez. A Magyar Nemzet november 3-i beszámolója szerint ugyanis a pártelnök ezzel a fogalmazással éppen a szociáldemokrácia programjától kívánt elhatárolódni. Másnap, vagyis november 4-én Gicz György, a Kereszténydemokrata Néppárt elnöke a Magyar Nemzetnek adott interjúban meglehetősen nagy teret szentelt a szociális piacgazdaságról való felfogásának: „A kereszténydemokrácia nemcsak a piacgazdaság kiépítésében érdekelt, hanem ... a szociális piacgazdaság megteremtésében. Pusztán a piaci verseny nem képes sem megfelelő gazdasági, még kevésbé megfelelő társadalmi viszonyokat kialakítani. Az államnak tehát súlyos kötelezettségei vannak abban a vonatkozásban is, hogy a piaci verseny egy-egy fázisában lemaradt társadalmi rétegeket újra és újra versenyhelyzetbe segítse, éppen a szociális gondoskodás révén. Különösen súlyos ez a kötelezettség egy rendszerváltató országban...”¹³ Pár nap múlva, ugyancsak a Magyar Nemzetben jelenik meg Hegyi Gyula szocialista képviselő kolumnás cikke, [12] amelyet tekinthetünk akár a Horn-nyilatkozat részletesebb kifejtésének, akár bevezetésnek vagy előszónak a szocialista-szabad demokrata kormány hamarosan publikálandó hosszú távú modernizációs programjához.

Ez a program, már több fórumon bemutatott, megvitatott, de még nem véglegesnek mondott formában 1995 novemberében a nyilvánosság elé került. [28] Kibocsátásának fő indítéka a címében is kifejeződött: *Magyarország az új Európában*. Következésképp az európai csatlakozásról van szó. Az általános politikai és a távlati gazdasági fejletekben a szociális piacgazdaság kifejezés közhelyszerű fordulatként többször is megjelenik. A tíz évre szóló középtávú részben már nem fordul elő.¹⁴

A szociális piacgazdaság politikai, közéleti szereplésének elbeszélése – az idő elfogytával – itt megszakad. A történetnek még lehet folytatása.

2. A szociális piacgazdaság a magyar értekező prózában, 1989–1995

A '80-as évek magyar szakirodalmá eléggé bőségesen tájékoztatott a jóléti államok gazdasági és szociális körülmé-

nyeiről, beleértve azt a jelenséget is, amelyet a szerzők a jóléti állam válságának neveztek, de nemigen különböztették meg a szociáldemokrata és a kereszténydemokrata típusokat.¹⁵ Mihályi Péter 1989-ben megjelent [31] könyve a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságáról kivételnek számít abban a tekintetben, hogy ő a német szociális piacgazdaságot liberális versenygazdaságnak tartja, a piactól jól elhatárolt szociálpolitikával, a jóléti államokat pedig inkább piackorlátozó politikájukkal jellemzi.

Amikor a szociális piacgazdaság kormányprogrammá vált Magyarországon, ez némi indítékot adott a közigazdának – és voltaképp csakis nekik – ahhoz, hogy ezt a rendszert részletesebben is leírják. Az elemzések közül érdemes kiemelni Tóth G. László korrekt és gondos [45] tanulmányát 1990-ből¹⁶ és Szamuely Lászlóét 1992-ből. [43] Szamuely a külföldi tapasztalatok ismertetése után a téma magyar vonatkozásairól alkotott véleményét így foglalja össze: „...a politikai-gazdasági rendszerváltás folyamatában az összes parlamenti párt (tehát a jobb- és a baloldali is) a kínkeservesen születő piacgazdasággal járó szociális feszültségek enyhítésére nem az egyszerűen oly csodált és irigylt jóléti állam kiépítését, hanem a jóserével még a szakmai körökben is alig ismert »szociális piacgazdaság« megteremtését ígéri.” (uo. 83.)

Az eddig említett ismertetések elég sok angolszász forrásra támaszkodnak, és talán az a legfontosabb jellegzetességük, hogy témájukat főként gazdaságiként (gazdaságpolitikaiként) fogják föl, és gazdasági technikák (irányítástechnikák) révén jellemzik, meglehetősen elhanyagolva a rendszer lehetséges társadalmi céljait és az alapjukul szolgáló társadalomszervezési elveket. Ebben a leírásban a szociális piacgazdaság a jóléti államnak azt a változatát képviseli, amelyben az állam az ismert makrogazdasági (főként pénzügyi, kisebb vagy változó mértékben költségvetési) eszközökön kívül még más, nehezen áttekinthető eljárásokat is alkalmaz a gazdasági szereplők döntéseinek befolyásolására (részvételi jogok, társadalmi partnerség stb.); nem jeleskedik eléggé a deregulációban; támogatja a közepes méretű vállalkozásokat is, nem csak a kicsiket; ragaszkodik a parasztsághoz; főként pedig – a szinte kultikus tisztelettel körülvett rendszerpolitika (*Ordnungspolitik*) nevében – teljességgel érthetetlen megfontolásokkal él, mielőtt rászánná magát akár a legkisebb változtatásra.

A rendszerváltás első éveiben, vagyis 1989 és 1991 között, két új folyóiratban, a *Hitelben* és a *2000*-ben nagyjából egy tucat cikk jelent meg, amelyek a szociális piacgazdaság keletkezésével, fő vonásaival, lehetséges magyar alkalmazásával foglalkoztak. A *Hitel* kezdte a sort 1989 őszén egy svájci szerző cikkével, amely bőségesen tartalmazott idézeteket az Európai Liberális és Demokratikus Pártok Szövetségének 1981. évi felhívásából. [40] Ebben olvasható többek között, hogy: „Tervezés, a szó liberális értelmében a szabadsággért és a szabadság alapján való tervezést jelenti. Tervezés egy szociális piacgazdaságban az egyéni kezdeményezés és az állami beavatkozás kölcsönhatására alapozódik.” A szociális piacgazdaságot a hetvenes évek európai liberálisai komolyan gondolták: a felhívásban szó van különféle szociális jogokról, különösen a képzéshez való jogról.¹⁷

Három gazdasági programvázlatot találunk még a *Hitel*-ben ugyanebből az időszakból, mindháromnak a szerzője – a genfi Battelle Intézet főtanácsadója, Hieronymi Ottó [13], Harsay György [11], és a mannheimi Pozsgai József [32] – a szociális piacgazdaságot ajánlja. Figyelmet érdemel a *felelős piacgazdaságról* beszélő Hieronymi, aki úgy gondolja, hogy gazdasági növekedés nélkül a piac sem sikerülhet, a szociálpolitikának pedig a társadalom megbecsülését (és nem a lenézését) kell kifejeznie a nehéz sorban élők iránt. Tézisei valóban egy program fő pontjainak volnának tekinthetők, de leginkább olyan világban, amely megkönnyítené a világgazdasági és az európai integrációt, megengedné, hogy ne az adósság legyen a gazdaságpolitika legfőbb ügye, és partner lenne a meglévő nemzeti vagyon értékét is növelő modernizációban.¹⁸

J. Horváth Tamás, a Német Szövetségi Köztársaságban élő üzletember, fordító és amatőr elmélettörténész eközben indította el a 2000-ban azt a cikksorozatot, amely a huszadik század nyugat-európai társadalmi-gazdasági berendezkedéseit, illetve az alapjuknak tekintett nézetek kidolgozóit vagy fő reprezentánsait volt hivatva bemutatni Friedrich August von Hayek-től Hjalmar Schachtig, tőlük maguktól is közölve valamelyik rövid írásukat. Ebben a kép- és arcképcsarnokban kiemelkedő hely jutott a szociális piacgazdaságnak, és azoknak, akik gondolati alapjait lerakták, vagy politikusként, gazdaságpolitikusként átültették a gyakorlatba. E kis tanulmányok többségét J. Horváth Tamás írta, ő válogatott ki egy-egy szemelvényt is Walter Eucken [9], Wilhelm Röpke [33] és Ludwig Erhard [8] írásaiból.¹⁹

Közülük magyar vonatkozásokat Röpkenél találunk. Nagy sikerű előadást tartott 1936-ban a Magyar Közgazdasági Társaságban (amely azután megjelent a *Közgazdasági Szemle* 1936. március–áprilisi számában). Svájcban 1942-ben kiadott híres könyvét, a *Korunk társadalmi válságát* [34] az akkori *Magyar Szemle* már 1943 májusában ismertette. A recenzens Lengyel Géza, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének titkára, korábban a *Nyugat* főmunkatársa volt, és jó érzékkel a *Röpke harmadik útja* címet adta cikkének. [27] (Ezekben a háború végi években a tájékozódni vágyó magyar értelmiségieket különösen érdekeltette, hogy a kétféle fenyegető kollektívizmussal valamelyikén és a proletarizálódáson kívül választható-e valami más: lehetséges-e emberi léptékűvé reformálni a kapitalizmust, megtartva közben a liberális piacgazdaságot.) A Röpke-mű szövegének körülbelül kétharmada, kétszázhetven oldal még ugyanazon év októberében megjelent Budapesten magyar nyelven, így ez lett az első idegen nyelvű kiadása. [35] Mint J. Horváth Tamás felhívja rá a figyelmet, Röpke 1958-ban [37], 1956 okán nagyon meleg hangon írt a magyarokról. A magyar politikusok közül Antall József tekintette magát Röpke tanítványának.²⁰ 1991 januárjában Röpke halálának huszonötödik évfordulójáról a *Hitel* három cikk közlésével emlékezett meg [36], [14], [17], a szerzők tábora azonban most sem bővült, és így ez a témakör 1992-re mindkét folyóiratban kimerült.

Eközben, amint már láttuk, a szociális piacgazdaság politikai programként kezdett ki-kopni a magyar közéletből. Úgy látszik azonban, ez nem volt akadálya annak, hogy vígan élje tovább a maga életét

a folyóiratok hasábjain. Az 1992 végén újra elindított *Magyar Szemle* vette föl a fonalat, mégpedig – a Wilhelm Röpke emléke előtt tisztelgő két közleményén kívül [38], [20] – nagyobb tanulmányok közrebocsátásával. Ezek most már majdnem kivétel nélkül magyar társadalom- és gazdaságpolitikával foglalkoznak, többnyire a kereszténydemokrácia, illetve az ahhoz közel álló értékonzervatívizmus jegyében (megkülönböztetve az éppen divatba jövő neo-konzervatív áramlatoktól). Amikor ez a sorozat elkezdődik, a szociális piacgazdaság Magyarországon – a régióban egyetlenként – elvben még a kormány hivatalosan vállalt programja. Az indító tanulmányt Willy Kraustól, a fejlődésgazdaságtannal és szociális piacgazdasággal foglalkozó bochumi egyetemi tanártól közli a folyóirat az 1992. novemberi első számában [23].

Ebben a szerző nem beszél harmadik útról, helyette ezt írja: „A szociális piacgazdaság... a kapitalizmuson és a központi irányításon túli, eredeti utat választ.” (19.) Az általunk vizsgált korszak publikációi közül azonban ez az első és eddig az egyetlen, amely a szociális piacgazdaságot összefüggő rendszerként írja le. Ez a rendszer a személyes szabadság és a magántulajdon alapján áll, ezen belül óvja a kistulajdont. Gazdasági berendezkedésének alapja az áruk és szolgáltatások piaca, amelyen az árak külső beavatkozás nélkül, a kereslet és a kínálat hatására alakulnak ki, a jövedelmeket pedig a teljesítmény határozza meg. A gazdaság szereplői külső beavatkozás nélkül, maguk tervezik tevékenységüket, és maguk döntenek felőle. A tervezhetőséget viszonylag tartósan fennálló gazdasági (jogi) szabályozásnak és a pénz értékállóságának kell biztosítania. A piaci koordináció feladata a versenyen járul. Ahhoz, hogy a verseny tiszta teljesítményverseny legyen, a szabályozásnak olyannak kell lennie, amely megakadályozza, hogy a jövedelmét, gazdagságát bárki piaci hatalom forrásává változtathassa (diktálhassa az árakat, a jövedelmek elosztását, a tevékenységek fajtáját, köztük a foglalkoztatást). Látható, hogy ezek a követelmények a pénz értékének állandóságától mindenfajta monopolpozíció lehetetlenné tételéig rendkívül kiterjedt – állami – gazdaságpolitika folytonos gyakorlását kívánják, és ebbe beletartozik a piac sokszereplős voltának (modernizálódni képes kisvállalkozásoknak és a közepes méretűeknek, némelykor a foglalkoztatásnak) a támogatása. A fő követelmény az, hogy minden beavatkozás „piackonform” legyen. A rendszer másik aspektusa a gazdaság és a társadalom kölcsönös kapcsolata. Ahhoz, hogy a gazdaság ne gyűrhesse maga alá a társadalmat, ne kiszákmányolás és kiszolgáltatottság, hanem jólét és felemelkedés legyen a verseny eredménye, a fejlődés pedig minél kevesebb konfliktussal járjon, szükség van a gazdaság szereplőinek mindenféle önkéntes társulására (szövetkezetekre, kamarákra, egyesületekre, szakmai és szakszervezetekre), továbbá a szociális partnerség szilárd intézményeire (vállalati, üzemi tanácsok, közös határozati – egyetértési – jogok). A harmadik összetevő a szociális igazságosság. A rendszer fenti intézményeinek elvben biztosítaniuk kell mindenki emberhez méltó megélhetését, egészségének védelmét, hozzáférést az oktatáshoz, képzéshez, és a megfelelően ösztönző környezetet ahhoz, hogy éljen ezekkel a lehetőségekkel. Ezen túlmenően azonban a rendszernek garantálnia is kell mindezt azok számára, akik saját erejükből nem tudják megszerezni. Willy Kraus véleménye szerint a szociális igazságosság és a rendszer stabilitásának érdeke némelykor megkívánhatja nem egészen piackonform eszközök használatát is.

A következő tanulmány Hieronymi Ottóé 1993-ból. [15] Ő igyekszik elválasztani a szociális piacgazdaság Müller-Armack által kidolgozott fogalmát a keynesi, a monetarista vagy a szélsőséges liberális elméletektől, de a jóléti államokétól is, minthogy a modell szerinte nem csak a gazdag országokban alkalmazható. Érdekes módon úgy látja, hogy a kezdeti sokkterápia elvetésével Magyarország 1990-ben valóban a szociális piacgazdaság útján indult el, s voltaképpen csak az hiányzik belőle, hogy az államférfiak és bürokraták az emberek számára érthető nyelven beszéljenek, és szóba álljanak a köznéppel.

Másfél év szünet után, 1995 elején két cikk is folytatja Hieronymi gondolatmenetét a Magyar Szemleiben. A teológus Cseri Gyuláé [4] inkább kereszténydemokrata, a történész-politológus Egedy Gergelyé [6] inkább konzervatív hangsúlyokkal. Cseri Gyula szerint „A parlamenti demokrácia és a szociális piacgazdaság bevezetése a volt szocialista országokban az újkori európai fejlődés fővonalaéhoz való visszatérést jelenti...” és ezt Habermas-féle pótló (vagy utolérő) forradalomnak tekinti, bár „...a kereszténydemokrácia a nyugati országokban is politikai korszakváltást él meg.” (147.) Egedy Gergely többek között arról ír, hogy: a konzervativizmus „sikeresen integrálta a hagyományos liberalizmus több lényeges elemét”, továbbá: „A »német csoda« eszmei platformjával a kereszténydemokrácia szolgált s ez a »szociális konzervativizmus« tradícióihoz nyúlt vissza, amikor nem egyszerűen a »piacgazdaság«, hanem a »szociális piacgazdaság« kiépítését tűzte ki célul.” (134.) Ez utóbbiról vita bontakozik ki a hayeki és neokonzervatív eszmék (ezt az álláspontot Zábóri László történész képviseli [46]), illetve tagadásuk jegyében (lásd Egedy Gergely [7] választát).

Önálló vonulata ennek az irodalomnak Kovács János Mátyás három cikke, az első és a harmadik a *Világosságban*, a második a **2000**-ben.²¹ Szerzőjük az itt előadott hatástörténet egy-egy fordulópontján – 1990-ben, 1992-ben, 1994-ben – szólalt meg, sem nem hirdetőjeként a szociális piacgazdaság gondolatának, sem nem vitakozva a híveivel, hanem sokkal tágabb eszmétörténeti perspektívába helyezve a témát: valójában azt vizsgálva, hogy a főbb hazai (vagy kelet-európai) áramlatok miként helyezkednek el a mértékadónak tekinthető nyugatiakhoz (a »fősodorhoz«) képest. 1989 végén, tehát a rendszerváltás első lépéseinek idején, Kovács előtt a szociális piacgazdaság a gazdasági liberalizmus minimális programjának megtestesítőjeként jelenik meg, amely a reformközgazdászok képzeletében viszonylag könnyen válthatja fel a *szocialista piacgazdaság* korábban dédelgetett eszméjét. Nem mulasztja el megjegyezni, hogy a jóléti állam más változataival együtt, Nyugaton ma már – vagyis 1989-ben – ennek is csak erősen megtépzott utódját találhatnánk. [24] Két évvel később úgy foglalja össze a történeteket, hogy a mindenfajta állami beavatkozásból kiábrándult magyar reformerek illiberális készletének, intervencionista kísértésnek tekintik a szocialistából szociállissá vedleni készülő piacgazdaság gondolatát. Jöhet azonban ennél rosszabb is, ami nem feltétlenül jut el valamely felismerhető piacgazdasághoz. Nincs szükség ehhez valamiféle nacionalista-populista fordulatra sem: a mindent túlélő etatista reflexek és az átmenet okozta konfliktusok elégségesek ahhoz, hogy „az átmenet mérnökei”, akár program-

szerűen, akár akaratlanul (sőt akár programjuk ellenében) a megszokott korábbi konstruktivista gyakorlatokat folytassák, miközben úgy gondolják, hogy a (hayeki) spontán evolúció útját egyengetik. [25] Újabb két év elteltével így ír: „Ne csodálkozunk, ha a jövőben tucatszám jelennek meg a szociális piacgazdaság posztkommunista mutánsai.” ([26] 115.) Régióink politikusai ugyanis még mindig gazdaságpolitikai paradigmát keresnek, elméleti közgazdái még mindig vonakodnak megtanulni a *mainstream economics* kifinomult elemző módszereit, bürokratái pedig éppoly etatisták, mint hajdanán. Közös keresgélésük eredménye könnyen egy „nemzeti-szociális” piacgazdaság lehet.

A fő kérdések azonban újra és újra előjönnek. 1995 tavaszán, nyarán a Magyar Szemle közli a Social Market Foundation egy évvel korábbi tranzitológiai szemináriumára²² benyújtott előadások közül az oxfordi John Gray eléggé kedvetlen tanulmányát [10] az átmenet dilemmáiról, az átmeneti országok fölöttébb bizonytalan világgazdasági, hatalmi, társadalompolitikai környezetéről és arról, hogy régióink országai számára Nyugaton az alkalmazkodásnak nemcsak az esetleges mintái vannak eltűnőben (vagy átalakulóban), hanem azok az intézmények is, amelyekhez akár átvétel, akár csatlakozás útján idomulni lehetne. Különösen Oroszország helyzetét tartja aggasztónak. Sorra véve a társadalmi modellek még létező választékát, úgy látja, hogy ezeknek az országoknak maradt némi esélyük arra, hogy megtalálják a szociális piacgazdaságnak valamely alkalmas formáját, és ezáltal elkerüljék a visszafordíthatatlan zuhanást, a káoszt és a diktatúrát. Ezt követi a harvardi Jeffrey Sachs panglossi válasza [39], amelyből kiderül, hogy a világ teli van egészséges intézményekkel, a fejlődő és volt szocialista országok szépen haladnak előre a kapitalizmusba, a sokkterápiának a sokkoltak örülnek a legjobban, a fölemelkedésre pedig nincsen garancia.

A magyar széljegyzetek Mellár Tamástól származnak. [30] Rekapitulálva az eddigieket: Hieronymi Ottó úgy látta, hogy a kelet-közép-európai régióban egyedül Magyarország kívánt a szociális piacgazdaság útjára lépni, és hogy ez valóban megtörtént. Ugyanabban az évben, a szárszói találkozón legalább egy felszólaló csalódottan állapította meg, hogy nem. Szamuely László szerint Magyarországon minden parlamenti párt a szociális piacgazdaság elfogadtatásával kísérletezik. Kovács János Mátyásnak az a véleménye, hogy ez veszélyes lehet. Willy Kraus és egy-két külföldi magyar kifejezetten ajánlotta. Hazai konzervatív szerzők közül van, aki elfogadja, van, aki nem. John Gray mintha még életképes javaslatnak tartaná. Jeffrey Sachs a Gray-tanulmánynak ezt a részét válasza sem méltatta.

Vita tehát már van, és amint látható, inkább külföldiek, mint belföldiek között, és főként a politika szféráján kívül zajlik.

3. Mit fogad el a világ, és mit nem?

A második világháború vége felé a magukat már győztes hatalmaknak tudó országok politikusai (az egy Sztálin kivételével) nagyon jól érezték, hogy a háború végettelével a győzelemért rendkívüli áldozatokat hozó társadalom nem lesz hajlandó visszatérni abba a régi világba, amely sem viszonylagos egyenlőséget, sem létbiztonságot nem tudott adni az embereknek. A háború után kialakuló jóléti társadalmak többnyire szociáldemokrata és keynesi ihletésűek voltak, ragaszkodtak a teljes foglalkoztatottsághoz. Az

egyenlőség látványos szimbólumain és a jövedelmek újraelosztásán kívül megvolt az a tulajdonságuk, hogy a gazdasági tervezés révén viszonylag békésen együtt tudtak élni a kúszó inflációval, a gazdasági monopóliumokkal (legfőkébb államosították őket) és a nemzetközi nagyvállalatokkal (amelyek akkor még legalább anyaországuk kormányával igyekeztek együttműködni).

A Svájcba menekülő német tudós, Wilhelm Röpke, egy társadalmi válságból és kulturális szétesésből (ma úgy mondanánk: értékválságból) keresett kiutat, olyat, amely lehetőleg mindörökké elkerülhetővé teszi azokat a katalizmákat, amelyek elől vagy amelyekből az emberek a faszimuszba vagy a kommunizmusba menekülnének. Ő és Németországban maradó közgazdász barátai a háború utáni demokratikus Németország számára igyekeztek kidolgozni elfogadható társadalommodellt, amelyhez a legjobb meggyőződésük szerint való szociális és gazdasági intézményrendszert rendeltek hozzá. Ez a modell feltűnően sokat őrzött meg eredeti összetevőiből még azután is, hogy Nyugat-Németországban kereszténydemokrata és keresztényszocialista politikusok kezén kormányprogrammá vált. Továbbra is hozzátartozott a tulajdon demokratizálása, abban az értelemben, hogy lehetőleg ne legyenek a társadalomnak olyan osztályai, rétegei, amelyeknek nincs vesztenivalójuk, gazdasági tekintetben pedig szigorú monopóliumellenes szabályok szerint működő, ármeghatározó versenypiac, amely a kollektív béralku útján képes a teljes foglalkoztatottságot is fenntartani, miközben a piac áttekinthető és biztonságos működését a hazai valuta értékállandósága garantálja. Ha meggondoljuk, könnyen felboruló rendszer ez, amely megkívánja a társadalom többségének egyetértő részvételét, és amelyet a parlamentnek és az állami bürokráciának az intézmények folytonos fejlesztésével – kamarák, beleszólási jogok, szociális támogatások – és ugyancsak folytonos mérlegelés alapján meghozott intézkedésekkel – rendszerpolitikával – sikerülhet csak egyensúlyban tartania. Majdnem ötven évvel ezelőtt, megkülönböztetésül a szociáldemokraták tervezeteitől, ezt nevezték el szociális piacgazdaságnak. A tapasztalat szerint az emberek nemigen tettek különbséget a kétféle jóléti rendszer között.

A jóléti állam leépítése az utóbbi években hol a költségvetési politika kényszerűnek nevezett – többé-kevésbé szegénylős – programjává (ez a kontinentális Nyugat-Európa), hol hangosan követelt gazdaság- és társadalompolitikává vált (ez az Egyesült Államok) a legtöbb fejlett ipari országban. Az Erhard-féle szociális piacgazdaság fogalma is kezd kimaradni a politikai szótárból: helyette a „szociálisan kiegyensúlyozott piacgazdaság” járja (sőt vannak, akik inkább „rajnai kapitalizmusról” beszélnek), a szociális partnerséget pedig „a tőke és a munka közötti egyensúly” kezdi fölváltani, miközben az *Ordnungspolitik* egyelőre tartja a korábbi helyét, bár manapság már nehéz volna meghatározni, hogy pontosan miféle rendet őriz. Vagyis a pusztán verbális divaton kívül (ma uralkodó diskurzust szokás mondani) valóságos bizonytalanság is van a tévona terminológiában.

Azoknak, akik a szociális piacgazdaság rendszerét kidolgozták, egyik oldalán demokráciával és társadalmi igazságossággal, másik oldalán az egyoldalú hatalomképződéstől mentes, ámde teljes szabadságban működő piaccal, főként egy civilizált ország árupiacai és hagyományos szolgáltatásai lebegtek a szemük előtt. Ma egészen mást neveznek piacnak.

Főként a fejlődő országok miatt, sokan és sokat kutatták a gazdaságnak a piacgazdaság szintje alatt vagy annak árnyékában, némelykor attól teljesen elszakadva működő részét, mely az úgynevezett második vagy árnyékgazdaságtól az önellátó, létfenntartó gazdálkodásig és a háztartásokig terjed. Annak is meglehetősen irodalma van, hogy ezek a hol félpiaci, hol alkalmoszerű cserére berendezkedő, hol egészen ősi gazdálkodási formák az elmúlt húsz-huszonöt évben mintha a korábbinál nagyobb teret nyertek volna az iparinak nevezett társadalmakban is. „Másképp a piacok széles felszíne felett – és már nem alatta – hatékony társadalmi hierarchiák alakultak ki: eltorzítják a maguk hasznára az árucere-forgalmat, felborítják a megállapodott rendet szándékosan, sőt kifejezett szándék nélkül is, rendellenes körülményeket teremtenek, »zavart« keltenek, és nagyon sajátos módon folytatják üzleti tevékenységüket.” Az idézett mondat Fernand Braudeltól²³ származik, és a XV–XVI. század gazdaságának kapitalista szektorát jellemzi. Ebben a szektorban már akkor a pénz (pénzfajták), értékpapírok és a jövőre vonatkozó opciók, ígérvények voltak a kereskedés legkedveltebb tárgyai; könnyen továbbadható dolgokat – árut, nemesfémeket, pénzt – halmoztak föl. Nincs a spekulációnak olyan fajtája, amelyet ne találtak volna ki, és ne gyakoroltak volna már ebben az időszakban. A korábbi időszak és a legújabb között az alapvető különbség a pénzügyi piacnak nevezett tranzakciók méreteiben, a Braudel által annyire kedvelt számokban van. Ezek a számok az elmúlt két, két és fél évtizedben lettek akkorák, hogy akinek hatalma van a mozgásuk fölött, az hatalmat szerzett az áruvilág, az árupiacok szereplői fölött is, és most már meglehetősen sikerrel nyomulhat előre, hogy ellenőrzése alá vonja a politikai hatalom eddigi birtokosait, a kormányokat. *Who's in the driving seat? Ki ül a vezetőülésein?* – ezt a címet adta a nagyon mértéktartónak és ezért roppant mértékadónak tekintett *The Economist* a múlt év őszén megjelentett nagy mellékletének.²⁴ Pam Woodall, a tanulmány szerzője a pénzügyi piacok pártján áll: „A helyes magatartás a globális tőkepiacokkal szemben nem vak csodálat, sem nem hideglelős félelem, hanem egészséges tisztelet... elvégre helyes célzatú volt minden vagy majdnem minden változtatás, amelyet a pénzügyi piacok kényszerítettek rá a kormányokra az utóbbi években.”

Most csak mutatóban következik néhány szám, és ugyancsak mutatóban néhány példa arra, hogy ezek mire jogosítják föl a számok gazdait. Végül visszakanyarodunk eredeti témánkhoz, hogy tudnillik választható-e a még az emberek által a versenypiac és társadalmi igazságosság együttese, vagy bármilyen más jóléti berendezkedés.

A világ nemzetközi valutapiacain 1973-ban naponta 10-20 milliárd dollárnyi érték fordult meg, és még 1983-ban is csak 60 milliárd. Tíz év múlva a napi forgalom elérte az 1000 milliárdot, 1995 közepén az 1300 milliárdot, némelyik napon többet.²⁵ Hogy fogalmat alkothassunk ennek a forgalomnak a természetéről, tudnunk kell, hogy a nagysága körülbelül a tizenöt-hússzorosa a világon aznap előállított összes jószág értékének, és jó hatványosora a világkereskedelmi forgalomnak. Ezt az iradatlan mennyiségű pénzt tehát nem azért adják-veszik, hogy valamilyen árut ki tudjanak fizetni vele, vagy valamilyen reális gazda-

sági tevékenységbe fektessék be. Ugyanakkor a legfejlettebb ipari országok valutatartaléka, amely a hetvenes évek elején még a nyolcszorosa volt a valutatőzsdék egy napi forgalmának, ma ennek a felét sem éri el. Az az idő tehát elmúlt, amikor valamelyik ország jegybankja akár egymagában, akár a többivel összefogva, pénzügyi intervencióval (vásárlással és eladással) meg tudta védeni a hazai valutát spekulációs célú vagy téves információk okozta támadásokkal szemben. Ma mindig a támadónak lesz igaza.

Az értékpapírok (részvények, kötvények) piaca ennél is kiterjedtebb, hiszen többlépcsős piac, ahol az eredeti beruházás és megtakarítás (vagy a kormányok várható adóbevétele) fejében kibocsátott értékpapírok más értékpapírra cserélhetők (például a befektetési alapokéra), de mind-egyiknek megvan a saját piaca is. Ezekből a pénzügyi befektetésekből, vagy egy részükből, lehet beruházás a reális gazdaságba is, de ez többek között attól függ, hogy a reálberuházásnak nagyobb-e a hozama, és a befektetőnek kisebb-e a kockázata, mint ha pénzt pénzbe fektetné.

A pénzpiacokon folyamatosan forgó pénzügyi aktívák értéke 1980-ban 5000 milliárd dollár volt, 1992-re ez az összeg a hétszeresére nőtt, ami igazán nem mondható el a gazdasági beruházásokról. Ugyanakkor ez a 35 ezer milliárd dollár elérte a fejlett ipari országok összesített nemzeti termékének a kétszeresét. A magyar születésű Scitovsky Tibor, aki hosszú angliai és amerikai pályafutása során érdekes módon osztotta meg kutatói érdeklődését a jóléti gazdaság és a pénz elméletei között, vette észre, hogy az értékpapírpiacon szegmentálódása és viselkedése sok hasonlóságot mutat a használati-cikkek-piacokéval (ideértve a műkincsek piacát is), és így a régi kibocsátású értékpapírok fölöttébb alkalmasak a felhalmozásra (kincsképzésre), mégpedig a reális beruházásokat finanszírozó újak rovására.²⁶ Ha a pénzt felhalmozzák, akkor nem igaz az a tétel, hogy az emberek minden jövedelmet vagy fogyasztásra vagy beruházásra költenek, tehát az sem igaz, hogy minden kínálat megteremti a maga keresletét (azzal, hogy ami a kínált termék előállításához szükséges, azt is meg kell vásárolni). Scitovsky ebből, vagyis a pénzügyi aktívák egyre nagyobb méretű felhalmozásából vezeti le a jelenkori gazdaság hajlamát az örökös egyensúlyhiányra, a termelés és a beruházások tartós visszaesésére.

A pénzpiacok harmadik emelete az úgynevezett pénzügyi derivátumoké (vannak, akik derivatíváknak hívják őket), ezek a határidős pénz- és nemesfémpiacok, továbbá az értéktőzsdéknek azok a szekciói, amelyekben különféle későbbi vásárlási szándékokat megtestesítő papírokra (opciókra), eljövendő kamatlábakra vagy akár egészen absztrakt mutatókra, amilyen egy jövőbeli tőzsdeindex, lehet üzletet kötni. Ennek a piacnak az éves (tőzsdei) forgalma még csak egy tizede a valutapiacokénak, vagyis 20 ezer milliárd dollár, de igen egzakt vizsgálatok bizonyítják, hogy fontos nyersanyagok ára már a nyolcvanas években gyakorta jobban függött ettől a piactól, mint a reális keresletüktől és kínálatuktól.²⁷ E piacok fontosságát pedig éppen az növeli, hogy az ő szereplőik vannak a legtávolabb a gazdasági életől, itt már csak néhány makrogazdasági mutatóról szóló hírek és rémhírek számítanak. A már idézett Economist-beli tanulmány szerint: „...a piac szereplői ezzel újabb hatásos fegyvereket kaptak ahhoz, hogy támadhassák a kormányokat.” És valóban: itt vannak jelen az úgynevezett kockázat-kieménylítő alapok (*hedge funds*), amelyeknek a saját spekulációs nyereségük megszerzésén kívűl az a dolguk, hogy az ügyfeleik reális és pénzügyi befektetési-

nek kockázatait (kamat- és hozamkockázatát) csökkent-
sék. Ami itt történik, az továbbterjed az értékpapír- és valutapiacokra is. 1994-ben az értékpapírpiac összeomlott, mert a legfejlettebb országokban a gazdasági növekedés nagyobb volt, mint az előrejelzett. (A pénzügyi kiskaté szerint ugyanis a növekedés mindig inflációt okoz, a bankok tehát emelni fogják a kamatlábakat, a tőzsdések viszont alacsony kamatlábra játszottak.) A büntetés nem marad el ilyenkor: a vétkes kormány kötvényeit a piac azonnal leértékeli.

Ennyi példa valószínűleg elég ahhoz, hogy belássuk, valóban van félnivalójuk a kormányoknak, de a termelőknek, beruházóknak, foglalkoztatottaknak és a munkanélkülieknek is. Vegyük hozzá ehhez, hogy a pénzpiacok nagyjainak hatalma, bár biztosan nem a választók szavazatai útján nyerték, nem lóg egészen a levegőben: a legerősebb multinacionális cégek (több százan vannak) bankhittel helyett itt jutnak olcsón saját vagy kölcsöntökéhez; a legnagyobb ügyfeleiket elvesztő bankok rá vannak szorulva a pénzügyi ügyletekre a biztosítótársaságok, egészség-biztosítási pénztárak, nyugdíjalapok, kisemberekkel is dolgozó befektetési alapok nélkülük nem tudnák állni ígéreteiket. Van tehát a társadalomnak egy része, amelyre – pontosabban: az emberek megtakarításaira – a pénzpiacnak még szüksége van. A kormányokra csak addig a határig, amíg képesek friss és igazi megtakarított pénzt (költségvetési többleteket) pumpálni a nemzetközi pénzügyi rendszerbe.²⁸

Korunk társadalomtudományának és a korszak bármely józan megfigyelőjének az egyik fő tapasztalata az volt, hogy a jóléti államok működése végzetesen összefonódott a fogyasztói társadalom és fogyasztói kultúra kialakulásával, ami azt jelentette, hogy az egész rendszer fennállása az ezt kiszolgáló ipar és szolgáltatások hazai és nemzetközi expanziójától (és reklámjától), az expanzióra való hajlamától és képességeitől függött. Mihelyt a pénzvilág és annak inkább a szerencsejétkra, mint gazdasági tevékenységre emlékeztető szuperstruktúrája vette át az uralmat az üzleti élet fölött, rögtön kiderült, hogy nincs szükség annyi fogyasztóra, potenciális fogyasztóra sem, amennyi a földön szaladgál. A jóléti társadalmak, amelyeknek tagjai megtanulták, hogy a fogyasztással mérjék önmaguk és embertársaik értékét, ellenállás nélkül vetették alá magukat a kialakulóban lévő új rendszernek. Kormányaik, a nyugat-európaiak is, szó nélkül elfogadták a nemzetközi versenyképességnek azokat az új szabályait, amelyek nemcsak tömeges munkanélküliséggel járnak, de egyelőre azzal is, hogy az állás nélkül maradók nem tudnak mit kezdeni magukkal, szociális ellátásukra egyre kevesbé van pénz, de apránként veszélybe kerül a közegészség és a közművelődés ügye (és a magasabb kultúráé) a legfejlettebb országokban is. Európa felvilágosodottabb politikusai még nem nyugodtak bele egészen társadalmuknak és kultúrájának az általános hanyatlásába, de új ötletekkel vagy eszmékkel se állt elő eddig senki. (Azzal például, hogy ha az állam nem tud gondoskodni többé az emberekről, a *big business* pedig mással van elfoglalva, akkor miként lehetne segíteni a mai gazdaságból kiszoruló embereknek abban, hogy tehessenek valamit önmaguk érdekében.)

Természetesen lehet egy csöppet kételkedni abban, hogy a pénzpiacok máris akkora biztonságban vannak, hogy követeléseiknek senki se tudhat ellenállni. Vagy lehet azt remélni, hogy a világban uralomra kerülő romboló tendenciák nem jutnak el egészen a végkifejletükig, hogy az a nyolcvan-száz ország, amelynek a vezetői azt állítják, hogy piaci reformokat hajtanak végre, eközben nem irtják ki azokat a kicsi, tökéletlen piacokat is, amelyek a lakosságuk létfenntartásához (ételéhez, ruhájához, lakásához) megvoltak, vagy jó volna, ha meglennének. Valószínű, hogy éppen a nyugat-európai országokban sok megmaradt

(vagy még feléleszthető volna) azokból a struktúrákból, amelyek alkalmasak lehetnének erre. Hogy mi volna ennek a formációnak a legjobb elnevezése: szociális piacgazdaság-e vagy valami más, az csak terminológia kérdése. Csatlakozni hozzá azonban föltehetően csak akkor lehet, ha már lesz ilyen. Addig érdemes kissé eltöprengeni azon, hogy a világ fejlett része mostanában mintha kevésbé volna hajlamos befogadni újabb (akár igen szerény igényű) jóléti társadalmakat, ellenben Nyugat-Európa nem áll szóba azokkal az országokkal, amelyekben szabadon terpeszkedik a nyomor, és terjedhetnek a fertőző betegségek.

HIVATKOZÁSOK

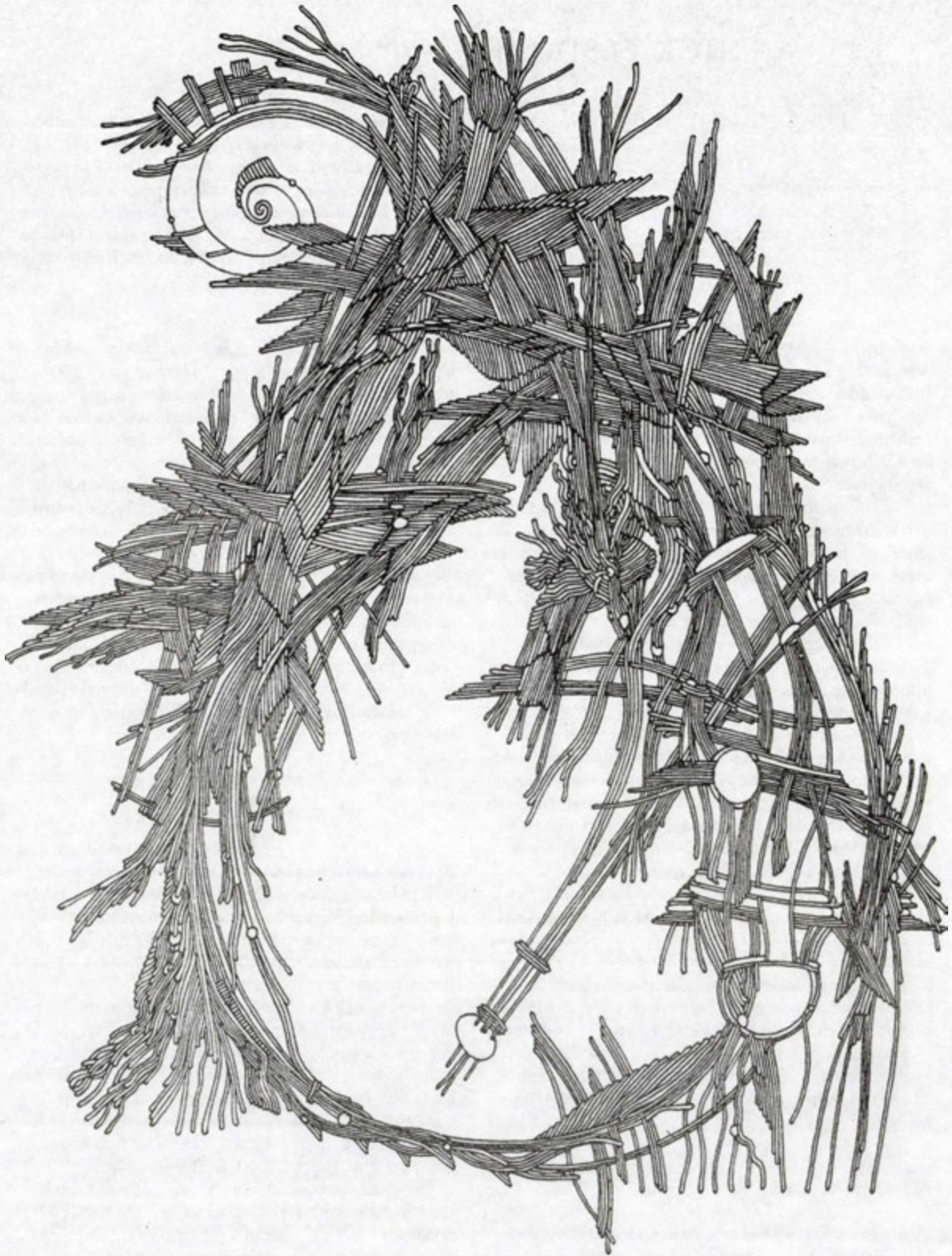
- [1] A magyar gazdaság átállásának és fejlődésének programja. Budapest, 1991. Világgazdaság, április 17. Melléklet, A, B, C oldal.
- [2] A nemzeti megújulás programja. A köztársaság első három éve. Budapest, 1990.
- [3] Csath Magdolna: Hazajött közigazdász gondjai. In: Szárszó '93. 389-397.
- [4] Cseri Gyula: A szabadság és a szolidaritás jegyében. Gondolatok a kereszténydemokrácia időszűréséről. Magyar Szemle, 4 (1995), 2. sz. 145-154.
- [5] Dobszay Károly: Népi-nemzeti érdek és a harmadik út politikája. In: Szárszó '93. 168-175.
- [6] Egedy Gergely: Konzervativizmus és modernizáció. Magyar Szemle, 4 (1995), 2. sz. 132-144.
- [7] Egedy Gergely: Piacgazdaságot, de melyet? Magyar Szemle, 4 (1995), 8. sz. 809-813.
- [8] Erhard, Ludwig: Zavar a gazdasági rend fogalma körül. 2000, 3 (1991), 10. sz. 11-12.
- [9] Eucken, Walter: Gazdaságpolitika. 2000, 3 (1991), 3. sz. 53-56.
- [10] Gray, John: Átalakuló posztkommunista társadalmak. Magyar Szemle, 4 (1995), 4. sz. 363-385.
- [11] Harsay György: Gondolatok a magyar gazdaságról. Hitel, 3 (1990), 12. sz. június 13. 45-49.
- [12] Hegyi Gyula: Liberális kapitalizmus vagy szociális piacgazdaság? Nem csak vasszekrényrel lehet stabilizálni. Magyar Nemzet, 1995. november 9., 8.
- [13] Hieronymi Ottó: A magyar gazdaság lehetőségeiről - tíz tételben. Hitel, 3 (1990), 7. sz. április 4. 50-51.
- [14] Hieronymi Ottó: Mit jelent ma Röpke öröksége? (Interjú) Hitel, 4 (1991), 2. sz. január 23. 28-29.
- [15] Hieronymi Ottó: A szociális piacgazdaság és a magyar átalakulás. Magyar Szemle, 2 (1993), 7. sz. 696-712.
- [16] J. Horváth Tamás: „Harmadikutas” volt-e Wilhelm Röpke? 2000, 2 (1990) 5. sz. 11-14.
- [17] J. Horváth Tamás: Világosság és bátorítás (25 éve halt meg Wilhelm Röpke). Hitel, 4(1991), 2. sz. január 23. 21-23.
- [18] J. Horváth Tamás: A Rend embere: Walter Eucken. 2000, 3 (1991), 3. sz. 48-51.
- [19] J. Horváth Tamás: Aki ma nagyon hiányzik. 2000, 3 (1991), 10. sz. 7-10.
- [20] J. Horváth Tamás: Bevezetés Wilhelm Röpke „Önarcképéhez”. Magyar Szemle, 2(1993), 2. sz. 158-159.
- [21] Kádár Béla: Szárszó szó nemzetről, gazdaságról. In: Szárszó '93. 96-108.
- [22] Kiss Gy. Csaba: Hol tévesztettünk utat? In: Szárszó '93. 124-139.
- [23] Kraus, Willy: A szociális piacgazdaság mint a kapitalizmust és a tervutasításos gazdálkodást meghaladó rendszer. Magyar Szemle, 1 (1992), 1. sz. november, 19-30.
- [24] Kovács János Máttyás: Szocialista vagy szociális piacgazdaság? (Kovács János Máttyással beszélget Pető András). Világosság, 31 (1990), 1. sz. 65-71.
- [25] Kovács János Máttyás: Az átmenet mérnökei. Intervencionista kísérés a kelet-európai közgazdasági gondolkodásban. 2000, 4 (1992), 1. sz. 5-11.
- [26] Kovács János Máttyás: Az institucionalizmus népszerűségéről. Amikor kelet-európai közgazdászok liberális paradigmát keresnek. Világosság, 35 (1994), 5-6. sz. 109-117.
- [27] Lengyel Géza: Röpke harmadik útja (A Magyar Szemle 1943. májusi számából). Magyar Szemle, 1 (1992), 2. sz. december, 99-106.
- [28] Magyarország az új Európában. A kormány modernizációs programjának politikai koncepciója. Magyar Hírlap, Melléklet, 1995. november 18.
- [29] Magyarország politikai évkönyve, 1990. (Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Aula - OMIKK, Budapest, 1990.
- [30] Mellár Tamás: Néhány megjegyzés Gray és Sachs vitája kapcsán. Magyar Szemle, 4 (1995), 7. sz. 711-714.
- [31] Mihályi Péter: Az NSZK gazdaságpolitikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- [32] Pozsgai József: Áttérés az állami tervgazdálkodásról a piacgazdaságra. Egy modell Magyarország számára. Hitel, 4 (1991), 4. sz. február 20. 42-45.
- [33] Röpke, Wilhelm: Szocializmus, tervgazdaság, konjunktúra. 2000, 2 (1990), 5. sz. 9-10. (Részlet az 1936. évi budapesti előadásból.)
- [34] Röpke, Wilhelm: Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart. Eugen Rentsch, Erlench-Zürich, 1942.
- [35] Röpke, Wilhelm: A harmadik út. Aurora, Budapest, 1943. (Az előbbi magyar nyelvű, nem teljes kiadása.)
- [36] Röpke, Wilhelm: Korunk társadalmi válsága. A harmadik út. Hitel, 4 (1991), 2. sz. január 23. 24-27. oldal (Részlet az azonos című könyvből.)
- [37] Röpke, Wilhelm: Jenseits von Angebot und Nachfrage. Eugen Rentsch, Erlench - Zürich - Stuttgart, 1958.
- [38] Röpke, Wilhelm: Önarckép. Magyar Szemle, 2 (1993), 2. sz. 160-167. (Részlet a Jenseits von Angebot und Nachfrage c. könyv 1. fejezetéből.)
- [39] Sachs, Jeffrey: Mi is az a „sokterápia”? Magyar Szemle, 4 (1995), 7. sz. 690-710.
- [40] Schoettli, Urs: A Liberális Internacionálé. Hitel, 2 (1989), 21. sz. október 18. 60-61. (A Neue Zürcher Zeitungban megjelent cikk fordítása, illetve kivonata.)
- [41] Szamuely László: A jóléti állam válsága: csalódás az újraelosztás eredményességében. Gazdaság, 18 (1984), 1. sz. 69-84.
- [42] Szamuely László: A jóléti állam. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- [43] Szamuely László: Szociális piacgazdaság versus jóléti állam? BUKSZ Budapesti Könyvszemle, 4 (1992), 1. sz. tavasz, 83-85.
- [44] Szárszó '93. Az 1993. évi szárszói tábor előadás- és megbeszélésorozata. Püski, Budapest, 1993.
- [45] Tóth G. László: A szociális piacgazdaság születése és átalakulása az NSZK-ban. Gazdasági Fórum, 6 (1990), 4. sz. 99-113.
- [46] Zábori László: Konzervativizmus és kapitalizmus. Magyar Szemle, 4 (1995), 8. sz. 801-807.

JEGYZETEK

1. L. Magyarország politikai évkönyve, 1990. ([29] 521.) A később említendő pártprogramokra, ha más forrás nincs megadva, ugyancsak ennek a gyűjteménynek az alapján hivatkozom.
2. Ez az értékelés Kiss Gy. Csabától származik. ([22] 131.)
3. A freiburgi iskola két legnevezetesebb alakja Walter Eucken és a jogász, jogszociológus Franz Böhm volt, de eredetileg Wilhelm Röpke is odatartozott a húszas években. Ordó-liberálisokként az először 1948-ban megjelent ORDO-évkönyv (ORDO Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft) után kezdték emlegetni őket. Később rögzült ez az elnevezés, főként megkülönböztetésül az újabb keletű angol-szász neoliberalis irányzatoktól.
4. Tóth G. László nagy ismertető tanulmányának (amelyre még visszatérünk) utolsó fejezetében számol be erről. Ő figyelte föl arra is, hogy először a Helmut Hausmannal, az NSZK gazdasági miniszterével készített interjúból (Figyelő, 1990. július 5.) értesülhetett a magyar közönség arról, hogy az 1990 áprilisában Bonnban tartott európai gazdasági értekezleten az akkori magyar kormány – vagyis a Németh-kormány – küldötté aláírt egy dokumentumot, amely definiálta a szociális piacgazdaság általános európai formáját. Ennek a dokumentumnak, vagy a miniszter által kiemelt részének a közzététele azonban elmaradt. ([45] 109., 112.)
5. Ezt a programot a Pénzügyminisztérium állította össze. A címe ez volt: A magyar gazdaság átállásának és fejlődésének programja [1] A szakemberek inkább „Stabilizáció és konvertibilitás. (Az 1991–94. évi gazdasági program)” néven ismerkedtek meg vele, amely az előzetes címe volt.
6. L. Gazdasági-szociális megállapodást. MSZP Hírléve, 1994. május 5. Idézi Köhegyi Kálmán: Több szerep keres egy szerzőt (A társadalmi gazdasági megállapodás). Európa Fórum, 5 (1995), 3. sz. október, 3–13. (A hivatkozott rész a cikk 6–7. oldalán található.)
7. Magyar Rádió, „16 óra”, 1995. október 14.
8. Ennek ez alkalommal valószínűleg az volt a fő oka, hogy a tudósítók figyelmüket akkor éppen ötven MSZP-politikus Házjón tartott tanácskozására (okt. 12–13.) és a párt országos választmányának az ülésére (okt. 14.) összpontosították. Horn Gyula mind a kettőn részt vett.
9. A Magyar Szocialista Párt programjában erről nem esett szó.
10. 1959-ben a Godesbergi Program elfogadása jelentette a nagy fordulatot az SPD politikai irányvonalában. A Berlini Program a kellően végig nem gondolt, etikailag megalapozatlan, a társadalmi irányítást nélkülöző modernizáció veszélyeire, különösen az ökológiai aspektusaira hívja fel a figyelmet. Nem foglalkozik a két Németország egyesítéséből fakadó problémákkal. (Lásd: Miller, Susanne: Az SPD programjai 1891-től 1989-ig. Előadás 1994. március 4-én a Friedrich Ebert Alapítvány és a Mónus Illés Akadémia rendezvényén. FES Tallózó, Tizennegyedik füzet 1994–1995, 27–29.)
11. A brit Munkáspárt 1995-ben fogadott el új dokumentumot a párt céljairól és értékeiről. Ez az 1918 óta érvényes pártalkomány megfelelő cikkelyét helyettesíti majd, elhagyva a régiókból többek között a köztulajdon általános kiterjesztéséről szóló programponthoz. Korábban ehhez, mint céljaik megvalósításának egyik fő eszközhöz, ragaszkodtak. (Lásd: Havas Péter: Folytonosság és megújulás. Vita a brit Munkáspártban. Társadalmi Szemle, 50 (1995), 10. sz. 55–60.)
12. Magyar Rádió, Déli krónika, 1995. november 2.
13. (Weinwurm Bence:) Nem lehet előírni az együttműködési formát. Gicz György a szövetségekről, a szélsőséges liberalizmusról és a reményekről. Magyar Nemzet, 1995. november 4., 7.
14. A programnak a szakmai – közgazdasági, szociológiai vagy más – szempontú ismertetése nyilvánvalóan nem lehet ennek a cikknek a feladata.
15. Lásd pl. Szamuely László két frását 1984-ből [41], illetve 1985-ből [42].
16. Tóth G. László [45] cikkét megelőzte egy nagyobb terjedelmű, de csak szűkebb körhöz eljutó tanulmány: Szociális piacgazdaság az NSZK-ban (Kézirat.) MTA Közgazdasági Információs Szolgálat, Budapest, 1990.
17. A szövetség neve később Európai Liberális, Demokratikus és Reformpártok Szövetsége lett. Ez a „Liberális Internacionálé” 1947-ben Oxfordban alakult, és 1976-ban Stuttgartban hozta létre mai szerkezetét. Az 1981. évi Felhívás szerkesztői a lehető legnagyobb mértékben igyekeztek tekintetbe venni a fejlődő országok érdekeit, ezért például külön kitértek a szociális piacgazdaság összekapcsolására a szabadkereskedelemmel. A „tervezés a szabadságért” jelszóban a magyar olvasó ráismerhetett Mannheim Károly gondolatára.
18. 1990 elején a Battelle-nél elemző tanulmány készült a magyar gazdaságról, a munkálatokat Hieronymi Ottó koordinálta, aki fiatal korában Genfben Wilhelm Röpke diákja, legutóbb pedig egy ideig Antall József gazdasági tanácsadója volt.
19. Itt természetesen J. Horváth Tamásnak is csak e három szerzőről szóló esszéire hivatkozom, sorrendben: [18], [16], [19]. Az Alfred Müller–Armackról szóló cikket nem sikerült felkutatnom.
20. A Magyar Nemzet 1989. október 28-i számában megjelent interjú alapján.
21. Kovács János Mátyásnak az e tárgykörben megjelent cikkei közül csak a magyar nyelvűekre hivatkozom. Témájuk és feldolgozásuk egy távolabbi kitekintésű eszméletörténeti kutatáshoz kapcsolódik, amelyet a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen egy évtizede indított el, együttműködve régióink magyar és más kutatóintézeteivel, kutatóival.
22. A Social Market Foundationt eredetileg a brit Szociáldemokrata Párt vezetői hozták létre 1989-ben. Vezető testületeit és támogatóinak körét később „baloldali konzervatív” tagokkal bővítették. Az alapítvány által támogatott fő kutatási témák: oktatásügy, piaci tökéletlenségek, változások Kelet-Európában. (Lásd: Think Tanks: An International Directory. 1994.) Az 1994. évi szeminárium témája – és föltehetően az előadás-gyűjtemény címe – a következő: Átalakuló posztkommunista társadalmak.
23. Lásd: Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. (Első kötet: A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen.) Gondolat, Budapest, 1985. Az említett hármast részletesebb kifejtése a harmadik kötetben található, melynek zárófejezete magyarul is megjelent. Lásd: Piacgazdaság és kapitalizmus. Világosság, 32 (1991), 9. sz. 643–652.
24. Woodall, Pam: Who's in the driving seat? A survey of the world economy. The Economist, 337. k. 7935. sz. 1995. október 7–13. Talán nem fölösleges megjegyezni, hogy Woodall a lap gazdaságtudományi szerkesztője, és hogy a The Economist csak kivételes alkalommal közöl névvel jegyzett cikket, tanulmányt. Mindenkinek megragadt az emlékezetében Jeffrey Sachsnak, a nyelvel sokkterápia kidolgozójának a lap 1990. január 13-i számában megjelent cikke (Poland and Eastern Europe: What is to be done? – Lengyelország és Kelet-Európa: mi a teendő?), amely sokáig mércéje volt a kelet-európai reformterjesztmények megítélésének. A mostani cikk valószínű előzménye a hét legfejlettebb ipari ország (a G7) gazdasági csúcstalálkozója Halifaxban 1995 júniusában, ahol az év eleji mexikói pénzügyi válság hatására többek között úgy döntöttek, hogy a Nemzetközi Valutaalapnak szigorúbb és nyilvánosabb felügyeleti jogokat kell gyakorolnia a gyenge gazdaságok fölött. A Nemzetközi Fizetések Bankjának (BIS), amelyik a jegybankok letéiteit kezeli, és átutalásait intézi, ezzel majdnem egy időben tartott közgyűléséről szóló tudósításának ezt a címet adta a NAPI gazdaság: A pénzpiacok hatalmára figyelmeztet a BIS. (1995. június 5.)
25. Ezek az adatok és a továbbiak is majdnem mind Pam Woodall idézett tanulmányából valók, szerzőjük ugyanis a lehető legjobb forrásokból merített.
26. Lásd: Scitovsky Tibor: A használtcikk-piacok elméletéhez. Közgazdasági Szemle, 42(1995), 5. sz. 437–453. A cikk eredetileg a svájci Kyklos 1994. 1. számában jelent meg.

27. Lásd: Kuchiki, Akifumi: The pricing mechanism of primary commodities since the 70s. *The Developing Economies*, 28. k. 1990. 1. sz. március, 95-110. Az ármegehatározás mechanizmusa bármely piac alapvető jellemzője. Az úgynevezett reálgazdaság működését, a benne zajló elemi folyamatokat az elmúlt évtizedekben kevesen, keveset kutatták, ez a cikk ritkaságnak számít.

28. Az 1995. évi *World Economic Outlook*ban (IMF, Washington D.C.) közölt modellszámítások szerint a legfejlettebb ipari országoknak mint csoportnak a bruttó hazai termékük (GDP) 3,4 százalékát kitevő államháztartási többletre kell szert tennie, nem azért, mert kevesebb megtakarítás komolyan veszélyeztetné pénzügyeik stabilitását, hanem hogy „elnyerjék a pénzpiacok bizalmát”.

Evergrün

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL

NICK ELSDORF

„A zöld természet monotonijának sürgősen véget kell vetni, és az emberiséget fel kell szabadítani a növényekkel való folyamatos terhelés alól. ... Az erdők, mezők és más zöldségek teljes megszüntetéséig, átmeneti megoldásként repülőgépről narancsszínűre és lilára kell őket permetezni. A későbbiekben festék helyett sav is alkalmazható. Hogy az ég kékjével való szüntelen zaklatásnak útját álljuk, az összes nagyváros fölé sárga plasztikfólia feszítendő. Az Alpokat el kell egyengetni...” (H. J. Painitz: „Konstruktív javaslatok a természet eltörlésére”, Bécs, 1968)

Alighanem akkor kezdődött, amikor közepesen rokonszenves amerikai kollégám 1985 őszén a kezemre ütött. Ki képzelné ezt az érintésvédett jenki kultúrában egy szorgalmas kis tanársegédről az északnyugati parton, Portland és Seattle között egy bogárhátú Volkswagenben? Nem szabadkozott, sebesen ítélte, és végrehajtott.

Történt ugyanis, hogy miután már másfél óraja tiszteltük a törvényt, vagyis jobbról és balról ugyanazon két kocsí kíséretében araszoltunk ötvenöt mérfölddel az egyébiránt üres sztrádán, én – tompítandó klaustrofóbiámat – rágógumit ragadtam, s papíráját a megszokott mozdulattal a menetszél önkényére kívántam bízni. Ekkor csapott le a Zöld Kéz, majd hallgathattam öko-illetlant egészen Seattle-ig.

Közben folyton az a néni jár az eszemben, aki 1965 nyarán kergetett meg egy Kijev környéki vasútállomáson, mert szemérmetlennek, sőt *bezkulturnij*-nek ítélte vadonatúj (egzerszmind első) kempingnadrágomat, melyben vízért szálltam le az úgymond-légkondicionált vonatról. Annak a német matrónának az arca is mélyen az emlékezetembe ivódott, aki egy évtizeddel később Lipcsében zavart vissza esernyőjével hadonászva egy felüljáróra, mert a fölfelé tartó lépcsőn bátorkodtam lesettenkedni. Éjjel egy órát írtunk, mi voltunk csak ébren a városban.

Nem hiszek a rágógumipapír fertőző hatásában. Nem osztom a „ha mindenki eldobná a Földön a rágógumi tasakját...” kezdetű érveket. A legkevésbé azonban az olyan okfejtésekben bízom, amelyek az „először csak a rágógumipapírt hajtja el, aztán megfojtja az anyját” muzsikára járnak. Engem már ijesztgetett bajszos parkőr szúrós botjával és tekintetével a Rákosi-diktatúrában, s kényszerített Gitta néni, hogy legyek személfelölős a Kádár-korszak egyik népnúzó általános iskolájában. (Üldöztetéseimről szívesen adok interjúsorozatot.) Azóta gyanakszom, ha hulladékról hallok.

A zöld mint szürke

Vegyes érzésekkel tettem be a lábam a szentül környezetbarát híreben álló Bécsbe is. Majd egy évtizede már en-

nek. Természetemet meghazudtolva azonnal támadólag léptem fel: miként van az, hogy miközben én még a sötét sem poccinthetem le a kiflimről nyilvános helyen, nehogy gyilkoljam a fákat, az ebek telepíszkíthatják a várost?! Nekem persze állandó belépőm van. Nehezményeztem azt is, hogy ezen a tájon télen só helyett apró, de éles közúzlékkal gátolják a csúszást, ami egyszerre alkalmas cipőrongálásra, szélvédőrepestésre (beláthatatlan következményekkel) és – mivel a jeget nem oldja – nyugdíjas combnyakak vizsgáztatására is. Ki dönti el – kérdőjelem ma is – mi ér többet: a kevésbé szennyezett talaj vagy a kevésbé töredező csontozat? (Nota bene, a mankógyártás, ha nem folyamodunk az idefni-se-merem műanyaghoz, épp azokat a délceg erdőket tizedeli, melyeket a sőtlan zöldpolitika óhajt mindenáron megkímélni.) És ki mondja meg, miért jó, ha tovább élnek a gyomok, miközben mi, emberszabásúak, minden tavasszal heteken át tüdőzzük le a nagy zöld körforgásban porrá nemesült zúalékokat.

Első dohogásaim idején még nem volt környezetrendőrség Osztrákiában. Azóta törvényt ültek, vajúdtak a hegyek és *Umweltpolizei*-t szültek. Ügynökei legfőként azt vigyázzák, vajon előírászerűen szétválasztom-e háztartásom szemétjét. Vajon – a „pápai Reciklika” szellemében – külön külibbe teszem-e a plasztikot, az üveget, a szerves és a veszélyes hulladékot, s helyesen komposztálok-e? Nem csempészek-e színes üveget a fehérek tárolójába (vö. apartheid)? Vajon rendben elzarándokolok-e a kerületi Problemstoff (problémásanyag)-gyűjtőhelyre beszáradt ragasztóimmal és kimerült zseblámpaelemeimmal? Amikor az egyik (nem zöld) helyi politikusnőt nemrég megkérdeztek, mi hiányozna neki egy lakatlan szigeten, nos, mi jutott eszébe elsőként? A szemétszortírozás. Defoe Dániel, kezdheted előlről.

Estéknként osonva bűnözöm. Vegyes hulladékkal telt zacskóval a kezemben kúszom a kukához, s tudom, hogy rövidesen lebukom: a határon átcsempészett Türo Rudolfok csomagolása előbb-utóbb szemet szúr a policájnak. Azt

már kezdem megszokni, hogy levélpapíromon nem látom saját betűimet, és vécepapíromon..., oly lehangolóan szürke az Umweltpapier, melyet rám kényszerít a józóság. Nem kívánok a hegedősük lenni. Azért sem repesek, hogy a napfényes Ausztriában folyton vakodnak, esetleg földigilisztának néznek, és sötét alagutakba kényszerítenek az autómmal, hogy ott pufogjak. Most épp a Duna-parti autópályát fedik be, de már a Belvedere-palotákat kiszolgáló Jenő herceg útjának elhantolására is készen állnak a városvédők. Imádom a jószagú közlekedési dugókat a mélyben.

Az osztrák és a német televízióállomások naponta világsítanak föl arról, hogy a WC-ben túl sok vizet engedek le hiába, s ennek dedunokáim látják majd kárát. Részletes tanácsokkal szolgálnak arról, hogyan kell a jó öreg ételcettel kimosni a kagylót, és megrónak, ha nagydolgom-ban puha rollnikkal álmodom. A biomasszát mint olyat viszont tisztelnem kéne. Sosem értettem, miért összpontosul a germánus zöld retorika az illemhely köré, s ha már így áll a helyzet, vajh miért nem szól senki a légszennyezésről is ebben a magasztos kontextusban. S miért kell állandóan lemenőimmal (vagyis halálommal) példálózni? Én már boldogan nem élek majd, mikor ők még mindig szenvednek miattam – vonják össze szemöldöküket mérgező zöld kritikusaik a jövő nevében. Egyelőre nem állítják, hogy ez a harc lesz a végső, de óvnak attól, hogy levágjam az aranytojást tojó tyúkot.

Kiszámítják, bűnös energiapazarlásaimmal (elszendedem tévézés alatt, miközben éppen nem hőszigetelem az ablakot) hány tonna kén-dioxidot lövellek a még meg sem született nemzedékekre. Jelentem, gyermekeim is el-elszundítanak a tv előtt. Környezetem állítólagos védői állandóan az Amazonas-menti esőerdővel jönnek, imádják a mocsarakat (az Au nem jajkiáltás a németben), és feneketlenül boldogok, ha egy újabb vérszívó rovarral lelnek. Értkeimbe is szívesen beletekintenek, és – minő kannibalizmus – örvendeznek, ha zöldet fogyasztok. Mégis bizonytalanságban hagynak: szabad-e jobban szeretnem a sóskát, mint a spenótot? Talán nem is veszik észre, hogy – akár egy parlamenti ellenzék a kormányt – állandóan lemondásra szólítanak fel. Az aszkézisért cserébe viszont jó levegőn futkározhatok vagy biciklizhetek, feltéve hogy még marad erőm a testedzésre a húshagyó táplálkozás közepette.

Husikát, nyájas olvasó, ne csupán azért ne fogyassz, mert koszorúereidet rongálja, hanem mert erkölceidet is tönkreteszi. Az elvetemült vágóhíd büntőre leszel. Ez a veszély látszólag nem fenyeget, ha naponta ötször mülzit tömsz magadba joghurttal. Igenám, de a sok-sok derék állatvédővel szemben ki oltalmazza a szegény növények millióit? Nem a bogaraktól, hisz azokat úgysem szabad bántani, hanem a folytonos mézárllástól (ásó-kapa, fűnyíró). A napokban alig tudtam eliszkolni egy *Tierrettung* feliratú kisbusz előtt a zebrán, villogva sietett, bizonyára egy mindenperces patkányanyukán könnyíteni. Várom már, mikor akar majd egy szírényező „Növénymentő” elütni. Éljen a baktériumok önrendelkezése! A borász a szőlő gyilkosa!

Kerékpária

Talán ha biciklizem, megmenekülök. Csakhogy utálom a kényszerkerékpározást. Rájöttem, szisztematikus kirekesztési akció áldozata vagyok. Kivételesen nem nációm a kiszorítási tárgya, nem is nagymamáimról faggatóznak. Au-

tóm a „bűn teste”. Magán-kocsikázás helyett tömeges közlekedésre sarkallnak. Mit sarkallnak. Utasítanak. Orvul rátapintottak ugyanis gyenge pontomra: kocsim időnként pihenni szeretne. A garázs méregdrága, az utcán egymás hegyén-hátán állnak az autók, de a járdára nem merészkednek. Volt, hogy – amúgy pestiesen – megpróbáltam, de azonmód kitört a labanc népharag, polgárnak s zsanárnak egy volt a hangja. Ha féllégális parkolóhelyre bukkantam, másnap elkerítették, és fát ültettek hűlt helyemre. Már fél Bécset erdő borította, mikor új trükköt eszelt ki ellenem a polgármesteri hivatal: egy szép nyári napon egész kerületet *Kurzparkzone*-vé nyilvánított, ahol gépjárművel csak kemény schillingekért tartózkodhatok. Ugyhogy most – nyári napban, téli szélben, sőt harmatban – biciklizem.

A Bécset keresztül-kasul átszelő vöröses kerékpárutakon suhanok tova. Csak ne irigykedj, nyájas olvasó, a leg-sötétebb életveszélyben leledzek. No nem az útkereszteződéseknél felbukkanó kocsik, hanem a másfél méter széles biciklisávon körülöttem vágató bikaerős hegyi bike-ok miatt. Most érzem igazán, mily szép áldása az életnek a karosszéria védte bensőség meg a kreszsgéza. Vörös Csepel nem arat sikert, még senki se akarta eltulajdonítani. Pedig elődjét, melyet még 1966-ban vettem első nyári kerekesemből (a soroksári segédmunkásság azóta is könnyezve emlékezik a rózsadombi fiúk nép-közé-járására), rögtön ellopták Bécsben. Valószínűleg a közlekedési múzeum aktivistái.

De az ájer tényleg fenséges.

Ha nem földközében analizáljuk. Ki alacsonyra nőtt, csak abban reménykedhet, hogy működnek a parkokban felszerelt automaták, melyek a kutyagumi eltüntetésére hivatottak kellékeket árusítják. Ki meg magára termett, bízzék abban, hogy orra nem éri el a *Friedensreich Hundertwasser* (eredeti nevén *Friedrich Stowasser*) által telepített szemétegető-távfűtő-giccs kéményét, mely – ha átröpítenék Budára – valahol a Kolosi tér magasságában tornyosulna. Úgy hallom, hazánk fővárosa levéltárat rendel a mestertől. Majdani zsűritagok, vigyázat! A közel hetvenéves Békegazdag Százvív úr egyéb nyincsenekkel is szolgál: képes például protesztból nyilvánosan levetkőzni.

A jó ízű oxigénről a városkörnyéki „erdő-mező övezet” gondoskodik Bécsben, továbbá a kotelezően-katalizátoros autók meg a kitelepített gyárak, melyek mérgekben fehér füstöt okádnak. A rengeteg közparkról és játszótérről nem is beszélve, melyek – oh, barbár népek – nem ismerik a beton fogalmát. Sosem érttem, hogy min is török a kis osztrákokcskák a fejüket. A szocdem városatyák legnagyobb találmánya mégis a Duna megkettőzése volt; ne rettegj, honi kék: átterelés és határmódosítás nélkül. A *Neue Donau*-t, melyet egy keskeny mesterséges sziget (értsd: óriáspark) választ el a fősdortól, tiszta forrásvíz táplálja, lényegében tóként terpeszkedik a város szélén-közepén, több tucat kilométer hosszúságban biztosítva szabadstrandolásra. Foci, tenisz, bicikli, görkorcsolya nem akadály. S mindez csak ráadás a rengeteg olcsó uszoda és az *Alte Donau* mellé, mely a Duna félholt ágaként oly gyönyörűségeknek ad otthont, mint a Vasutasfürdő vagy a Rendőrfürdő. (...Mely nyelv merne versenyezni véled?) Ha nem buzogna bennem a kuruc honfivér, biz' isten itt lopnám a napot, ha

süt, nem pedig a döglött angolnak birodalmában néhány milliárd alga kedves társaságában.

Einstein a hibás

Rein und sauber – nekik két szavuk is van a „tisztára”. Ennél is többen figyelik azonban, hogy honnan támad a piszok, a rendetlenség. Ha eldobsz egy csikket, rád szól a házmester, ha a házmester nem üríti ki a kukát, hívhatod a városi – így mondják – „szemételefont”, ha a város sem intézkedne, ami kizárólag földrengés, özönvíz és atomtámadás együttes főnállása esetén képzelhető el, akkor a szövetségi minisztériumot. Rendszeresen jár a kéményseprő, s naponta látom az utca hű tisztogatóit. Ha az udvarban halódna az akác, máris tárcsázhatnám a „keretelefont”, s ha kitavasodik, és nem tudnám, hol kell számítnom a varangyos békák vándorlására, felhívhatnám a „környezeti forródrótot”, nehogy véletlenül eltapossam a cukorfalatokat. A patkányok vonulásáról még nem értesítettek, pedig nemegyszer látom a drágákat a Ferenc József császárukról elnevezett rakparton vihánkolni. (Ajvő, most látom, mit írtam. Ha jól emlékszem, egy bizonyos Švejk úr Prágából már megjárta egy hasonló mondattal.)

Az *Ökoland-büszkeség* – úgy érzem – az osztrák identitás egyre kevésbé nélkülözhető eleme lesz. A blokkok megszűntek, nincs sok értelme már semlegességnek, elnem-kötelezettségnek, híd-szerepnek, de semmi vész: ösgyeptől duzzad az alpesi tehének tögye; már az NDK is nyugatnémet (kérdés: Ausztria miért nem, ha gazdaságilag igen?), de az osztrák joghurt jóval bióbb, mint a germán; a szociális partnerség mintaállama korrumpálódott, de hétvégén már évek óta nem szennyezhetik a kamionok az osztrák utakat. Ezzel szemben áll Belgrád bevétele... – mondhatnánk fölényesen. Tegyük azonban minden öko-jót egymás mellé, s adjuk hozzá azt a csekélységet, hogy 1978-ban kitiltották a maghasadást az országból, máris csinosabb az összkép. Különösen, ha mi szállítjuk Paksról az áramot Bécsbe, ők meg cserében egy kis szemetet a rónaságra, plusz némi pénzmagot Binder úr beruházásaihoz Pozsonyba. Öko-imperializmus – durrognak az osztrák sötétzöldek, hm – teszük hozzá világosabb társaik szemlesütve.

Ki tudja, hol végződik az öko-patriotizmus, ha van ilyen? A savas eső például, akár csak a csernobili felhők, nem ismer határokat, amint azt némely szerzők hajdanán bizonyos proletárokról is állították. Egy zöld ezért elvileg internacionalista is lehetne. Maradjunk annyiban, hogy Ausztriában nem lankad a nukleáris éberség a hetvenes éveken végigvonuló zwentendorfi kőzjáték óta, amikor is a civilkezdeményezőknek végül sikerült a Kreisky-kormányt a már felépített reaktor beindításától eltántorítaniuk. Azóta az erőmű ipari műemlék, az atom pedig tabu ezen a tájon. Chirac legutóbbi robbantgatásai idején például a Greenpeace bécsi aktivistái heteken át a francia követség előtt virrasztottak a Schwarzenberg-téren (a szovjet hősi emlékmű árnyékában). Ki tette, ki nem, mihelyt a környezetvédők elvonultak, valaki a hátrahagyott óriásplakáton „Az Atomveszélynek van neve: Chirac” felirattal a gall elnök nevét orvul

Einsteinre, a Greenpeace aláírást meg Greenpiss-re változtatta.

Gyanítom, ez a retorikai fiaszó vette el az osztrák zöldek kedvét attól, hogy a Greifswaldból Paksra tartó atomvonat elé feküdjenek a minap. Annyit azért elértek, immár több, mint két évtizede furdálva a köz lelkiismeretét, hogy az itteni tv-híradóban nem mernék a Greenpeace-t idegen (tőkés) érdekek képviselőjének nevezni, mint tette ezt múlt vasárnap a „Hét”-ben, értsd: a hivatalos magyar televízióban, minden egyes hivatalos nyilatkozó, a hivatalos szerkesztők jóváhagyásával. Pedig Nahlik (de lehet, hogy Zelnik) úr ekkor még nem is vette át kurátori megbízatását.

A Zöldbéke felbérli-lefizeti az ártatlan magyar környezetvédőket, hogy tüntessenek – hangzott el az atomszép műsorban még. Bár már így lenne – gondoltam magamban –, akkor kékeink kései utódai végre vásárolhatnának maguknak egy térképet, s talán a fejükhez kapnának: jé, Paks is a Duna partján van (vö. a folyó vízállása Bősnél duzzogás után). Addig meg bízzunk abban, hogy a Levegő Munkacsoport felfedje Magyarország Mártírok útjától délre fekvő területeit is.

Grün, a bádogos

Zöld az, aki hisz az egyetemes zöltség fölényében, mondaná egy környezetbarát fundamentalista. A decemberi választások óta az osztrák grün-ök már nem tartanak ily magasan. Kár, mert fejemben a „zöld” szó gyerekkorom óta az emelkedettség képzetével párosul. Tízéves ha voltam, mikor először hallottam a találos kérdést: a tetőn mászkál, zöld és fűtül, mi az? Nem lehetett jól felelni rá. Ha azt mondtam: „veréb lódenkabátban”, bátyám azonnal rávágta: hülye vagy, „Grün, a jókedvű bádogos”, vagy fordítva. Kipróbáltam, a vicc Bécsben nem működik. Ja kérem, egy olyan városban, ahol a kutyákat télen lódenből szabott hasmelegítőben sétáltatják, és Grün névvel az ember nem feltétlenül szatócs, ügyvéd vagy tőzsdeszpekuláns, hanem tetőfedő, ne adj’ Isten bányász is lehet.

Az osztrák zöldet, ha politikus, eddigél Petrovicnak hívták. Őshonos volt, Madeleine-nek keresztelték, csak az ura jött délről. A csúfondáros szemű, molett fiatalasszonyból a nagypolitika egyhamar csontsovány szigorinát faragott: fölemelt mutatóujj kiskosztümben. Ellenfeleire mindig szikáran rábizonyított valami szörnyűséget: lop, csal, hazudik, sőt égeti a gázt a kertjében, és nem szereti a gyümölcsöt. Ennél csak az volt rosszabb, ha mosolyogni kezdett. Ráfagyott ugyanis. Öngúny sose fékezte: előszeretettel öltözött pártja színébe. A legutóbbi választási hadjárat is petrovicsi szellemben indították. „Színt kell vallani” – rikoltotta egy szürke plakát, mely – mit tesz isten – a téli kampány végére kiszökdült.

De nem nekik. Az osztrák választópolgár megint vörös és feketét (szocdemet és konzervatívot) vallott, vagyis visszafizta szavazatait a kispártoktól, melyekhez nem is olyan rég fordult, épp a schwarz-rot nagykoalíció áporodott világából kiábrándulva. A „szokott korrupció még mindig jobb, mint a szokatlan, a közismert slamposság, mint az ismeretlen rend” alapon jó néhányan visszamaszrottak a liberálisoktól a konzervatívokhoz, a zöldektől pedig a szocialistákhoz úgymond bal-, illetve jobboldali áttöréstől tartva. Haider offenzívája is megtorpant, de a nagy ijedség a környezetvédőknek kis híján parlamenti jelenlé-

tükbe került. Alig vették a négyszázalékos akadályt.

Amint a helyzet kicsit is komolyra fordult, ami valódi ritkaság Ausztria háború utáni történelmében, azonnal ki-derült, az Alpok népe csöppet komolytalannak tartja a zöldek pártját. Az adórendszer „ökologizálásáról” előterjesztett ötleteiket valahogy nem ünnepli az átlagosztrák, mióta néhány éve megpendítették: a benzin árát legalább a háromszorosára szeretnék emelni. Nem lankadnak azóta sem. A kampány során például a gáz és a villany fokozott adóztatásával kívánták növelni népszerűségüket. A napokban meg önkínzó igyekezetükben a zsidókkal kötötték össze sorsukat. Épp egy Felső-Ausztriában készülő erőmű ellen tiltakozva érte őket az a kivételes szerencse, hogy a vitatott építési területen tömegsírt találtak. Sajnos régi-ónkban nem teljesen alaptalan ilyenkor a feltételezés, hogy a Holocaust áldozatai nyugszanak a földben. (Én azért csöndben Petőfiben reménykedtem.) A zöldek viszont abban, hogy ugrik az erőmű, mert ugye újratemetni, Mózes népét..., nos, nem ildomos, kivált egy olyan országban, mely sokáig Hitler első áldozatának mondta magát. A szakértőknek hosszú hetekbe telt, míg rájöttek, hogy nem a valamikor a közelben dühöngő koncentrációs táborok lakóit rejtja a sír, hanem valószínűleg francia katonákat a napóleoni háborúk idejéből, de ez a zöldeken már bajosan segít.

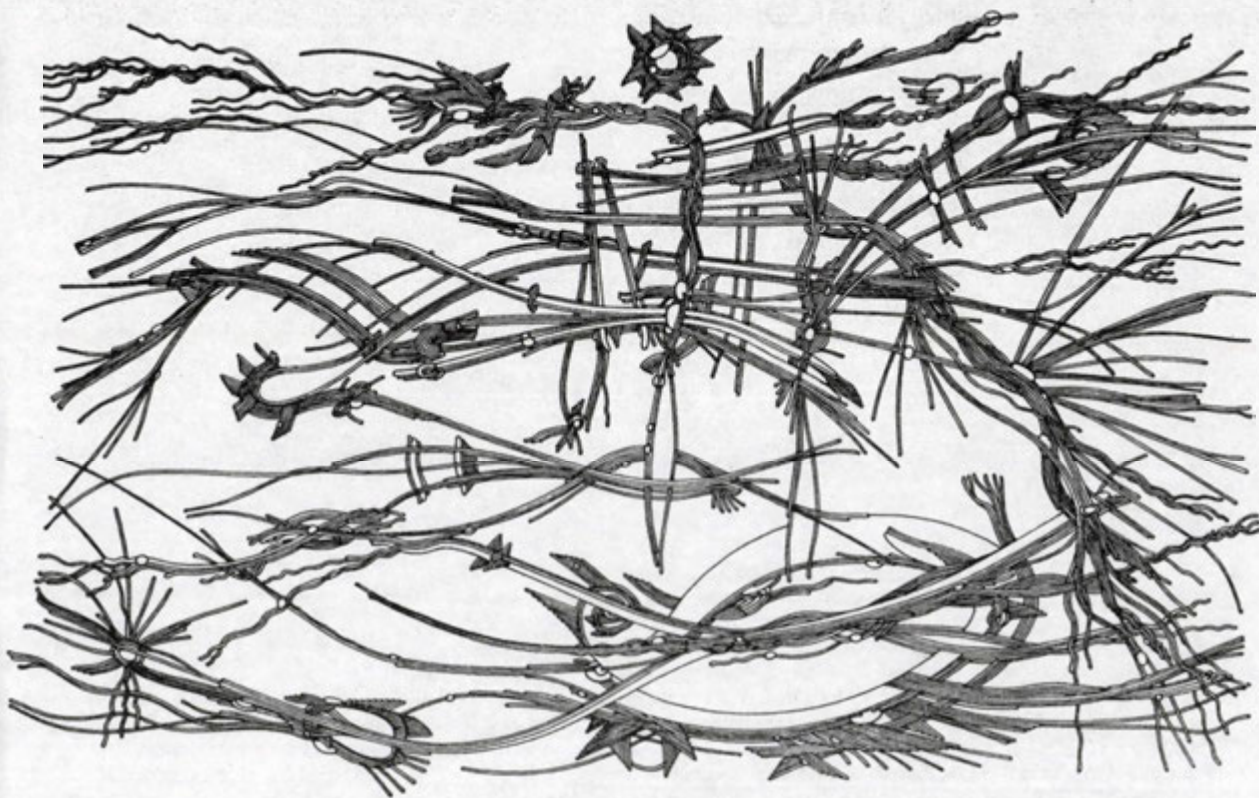
Környezetvédelmi retorikában már a többi párt is jól domborít, az establishment elleni zöldes érveket pedig Haider jórészt ellopta, mi több, minden tudományoskodás nélkül, pimaszabul képes elő-

adni őket. Ami megmaradt, az a környezetvédők személyes tisztessége és harcos idegenbarátsága – talán én is rájuk szavaznék, ha szavazhatnék. Vagyis ha már győztek volna, és törvényileg felhatalmaztak volna, hogy voksoljak (s ne csak titokban). Patt. Hisz az én és egyéb jöttmentek segítése nélkül nemigen jutnak öt százalékról a hatra, hacsak nem követik a nagy német testvért, s *fundi*-ból *realo*-ba fordulva el nem szerzik a szocdem és liberális szavazóbázis egy részét. Ebben a pillanatban mintha pont fordítva állna a dolog: a homoszexuálisok a liberálisokhoz húznak (csak ki ne derüljön); a szoci belügyminiszter felkarolta a külföldiekét; s a nők, őket is már minden párt imádja. A zöldek abban reménykednek, hogy a „szegények patrónusa” szerep még kiadó.

Jelenleg azonban annyi a zöld álláspont, ahány a rivális zöld pártfunkcionárius. Az egyik szereti Európát, a másik utálja, a harmadik kitart Ausztria örök semlegessége mellett, a negyedik bevonulna Boszniába, az ötödik elfogadja a kormány spórcsomagját, a hatodik meg fúrja. Ebben a pillanatban épp a fundik egyik vezére (magyarul Gomba Péter a neve) segíti hatalomba a realisták frontemberét a párton belül. Ez utóbbi – miközben nem megy a szomszéd-*ba* egy kis akcionizmusért, szakállas, és biciklin jár – híres polgári családból származik, és van egy kis építővállalata. Ráadásul olyanokat mer mondani, hogy „a kapitalizmus ökológiailag nem szükségképp destruktív”, meg olyanokat, hogy a munkanélküliséget úgy is mérsékelni lehetne, ha „a vállalkozói szellem végre érvényesülne ebben a jozefinista-hierarchikus szociáldemokrata gyámkodó államban”. Ő lenne az osztrák Joschka Fischer?

Tartok tőle, nem fog egyhamar zöldágra vergődni.

Bécs, 1996. március

Pero Meogo

„FELKELT A KEDVES...”

*Felkelt a kedves, felkelt már a drága:
megy hajat mosni vizekre az árva.
Szerelem gyöngye, gyöngye szerelemnek.*

*Felkelt a drága, felkelt már a kedve:
megy hajat mosni az árva vizekre.
Szerelem gyöngye, gyöngye szerelemnek.*

*Megy hajat mosni vizekre az árva:
elment a barát, aki őt kívánta
Szerelem gyöngye, gyöngye szerelemnek.*

*Megy hajat mosni az árva vizekre:
elmegy a barát, aki őt szerette.
Szerelem gyöngye, gyöngye szerelemnek.*

*Elmegy a barát, aki őt kívánta:
a vizet szarvas merengve pásztázza.
Szerelem gyöngye, gyöngye szerelemnek.*

*Elmegy a barát, aki őt szerette:
a vizet szarvas pásztázza merengve.
Szerelem gyöngye, gyöngye szerelemnek.*

FORDÍTOTTA MOHÁCSI ÁRPÁD

Az itt közölt versek ún. galégo-portugál nyelven fródtak, a középkorban ugyanis a ma két külön nyelvként számon tartott galégo és portugál nyelv egynek volt tekinthető. Katalóniát leszámítva az egész félszigeten ez volt a trubadúrköltők által használt nyelv. Pero Meogo: valószínűleg a mai Spanyolország Galícia nevű tartományában született és alkotott, adatot életéről nem tudunk. Dom Dinis (1261–1325), Dénes, Portugália királya, nemcsak kora, hanem minden idők egyik legjelentősebb portugál költője, 138 dal maradt fenn tőle. 1290-ben ő alapítja meg a Portugál Egyetemet Lisszabonban (1308-tól Coimbrában működik). Pero da Ponte: 1235 és 1252 között írta 53 ráánk maradt cantigáját. (A ford.)

Dom Dinis

„FORMÁS PÁSZTORLEÁNYKA...”

Formás pásztorleányka
vágott a barátja után,
és csak álldogált sután,
úgy láttam, nagyon árva,
így szólt: „Jaj nekem, már ma
szerelmesét egyetlen
érző asszony ne várja,
az enyém is kegyetlen”.

Kezén hordta madarát,
papagáj, nagyon kecses,
elbűvölő énekes,
s hogy a tavasz járta át,
így szólt: „Hízlegő barát,
adja a szerelmeset,
de nem állja a szavát?”
S virágok közé esett.

Jobbára már nem beszélt,
csak mozdulatlan hevert,
olykor még magára lelt,
olykor pedig elalélt,
így szólt: „Szűz Anya, ezért
mi lesz velem, meghalok?”,
de a papagáj remélt:
„Hölgyem, csak jót mondhatok”.

„Úgy adsz vigaszt”, így a lány,
„ha nem hazudsz, papagáj,
légy irgalmas kismadár,
megváltás lesz a halál”;
s az szólt: „Bájos hölgy, mi fáj,
érjen véget panaszod,
akit vársz, előtted áll,
ha felnézel, láthatod”.

FORDÍTOTTA MOHÁCSI ÁRPÁD

Pero da Ponte

„HA LEHETNE NEM SZERETNEM...”

Ha lehetne nem szeretnem,
ki engem sosem szeretett,
ha lehetne nem keresnem,
ki engem sosem keresett!
Így bosszút állnék nem kevésé,
épp hogy egy kicsit szenvedjen,
ki rámhozott bajt, szenvedést.

De csak nem lehet rászédnem
szívem, mely mindig rászédett,
hacsak mód volt szemet vetnem,
ki rám szemet sosem vetett!
Ezért alszom olyan kevésé,
mert nem tudom, hogy szenvedjen,
ki rámhozott bajt, szenvedést.

Kérem Istent, hogy hadd menjen,
ki tőlem csak elfele ment,
vagy lenne zaklatni merszem,
ki engem csak úgy zaklatni mert.
Rögvést aludnék egy kevésé,
Épp hogy egy kicsit szenvedjen,
ki rámhozott bajt, szenvedést.

Vagy mód lett volna kérdezni,
ki engem sosem kérdezett,
mért hogy nem lehet felednem,
ki engem rögtön feledett.
Így szenvedek nem is kevésé,
mert nem tudom, hogy szenvedjen,
ki rámhozott bajt, szenvedést.

FORDÍTOTTA MOHÁCSI ÁRPÁD

Nagy Atilla Kristóf

Az a jel, hogy nincs jel

GARACZILACINAK

A fűtő azt képzei, hogy a pokolban gályázik, ötven fok sötétben, ajtó-ablak nyitva, porhüvelyem egy hüvely felé araszolgat, libidóm nagy, vörös luftballon, lebeg a város felett.

Levus négykézláb alszik a konyhakövön, üvöltve horkol, hasa alatt hokedli, valaki óvatosan kihúzza, Levus habzó szájjal horkol tovább, veszett kutya gengszteröltönyben.

Jó ez a konyak, csak az a baj, hogy whisky, valaki orvul az agyamba szart, a fűtő gázt ad, szublimál az arcom, a máj konzisztenciája enyhén porhanyós, aznap kezdődik a másnap, Pali bácsi veri az Erikát, mert mindig felakad az ó betűje, Piroska mosolya keresztülfolyik a szobán.

Valami luvnya jön, tizenöt éves, golyóérett, de még börtön jár érte, Nabukovók kímélnenek, neccharisnyát hord, a fejét?, vagy a másik végét harapdálom?, valóságos necckampány.

Liheg a szoba, köhögj közben, olyan érdekesen mozog a záróizmok, a fürdőszoba árad és apad, hullámzik a padló, akadálypálya, víz, végre valami hűvös, mert megmosom az kanomat, keselyszőrű ártányomat, egyszer használatos nő, egy kicsi mozgás mindenkinek kell, sucking in the bedroom, valami bagoly ül a fejemen, vagy a fejem a bagoly, a szeme a szám, merthogy félszemű, akkor kacsingat, amikor tátozok, spangli ez, vagy szilveszteri trombita?

A fülemen jön a füst, meleg huhogás, pinabusus, ne huhogj az odúba, te meg ne fűzd a csajomat, hülye, ez az anyám, megjött az erősítés Kőbányáról, ha az anyád is, azér' bejódliznak a kanyonba.

Krausz talál a hűtőládában egy elspájzolt whiskyt, az üvegben egy tömbben áll a Jim Beam. Ezek a burbonok semmit sem tanulnak, semmit sem felejtnek. Szilánkok szerteszt, körülüljük a whiskytömböt, és felváltva nyalogatjuk, ez egy ilyen nyalogatós nap, jön a kutya is, kap egy nyeltes pusztit, berűg, üvöltve elrohan.

Harminc tonna az arcom, a fűtő Ferminék képzei magát, csavar még egyet az atommáglyán, föl-földobott nő, kötöget drámaírás közben, bólogatva kihátrálok, a gangon kezdődik már a csulázóverseny.

A házmesterné nemtetszésének ad hangot, valami csorog a homlokán, manna hull az égből, kislány, ne ugass, mert nem leszel szimpatikus, megállhatol, mer' itten van a kánaán, csula indul, három, négy.

Balázs meg a Gyík egy fasírttal teniszeznek, ütjük két teflon. Gyík szervált, a fasírt foszforeszkálva kisüvít az ablakon.

Egy buddhista nő a második csakrámba nyúl, a beledet húzod magad után, vagy a kundalini-kígyó verdesi a bokádat, ne sziszegj, édes, mert a fejedre lépek, újabb teniszfasírt hagy kondenzcsíkot a halványzöld tapétán. Füstölgő szőrcomó bűzlik a mikróban, azért a macskát mégsem kellett volna.

Hajat mosok a házigazda kontaktlencse-lemosójával, mégsem látok a harmadik szememmel. Réka öltözéke egyetlen pokróc, molylepkének képzei magát, egy filozoptert vesz célba, lehet, hogy Spinozát nem olvastam, de én szopok a városban a legjobban, negéddel gazsulál, kivesző típus, az utolsó mohókám, egy decens villanás, és rögtön méretet vesz. Valaki hátulról cserkészi be Rékát, csattognak a húsok, making bacon.

Hajnali eltévedt lovasok patáznak a lépcsőházban, már a körúton vakügetünk, egy osztag halvajáró. Anikót kicsapjuk rodázni a placra, holnap érted jövünk, Klári a fülemből lógatja az orrát, meddig nő ez az orr, nem is látom már, hogy a Klári van a végére szerelve. Döglött galambbal tengőzünk a Szent István parkban, Lukács György kibicel, kibic kuss!, úgys befűjták a fejed vörös neoluxszal.

Judy lestoppol egy halottaskocsit.

Speedy Gonzales szambázik szembe. Veszünk két sárkányt és három gorbacsovot, adunk a fitnessnek, tobozmirigyre gyúrunk.

A fűtő már az utcát is felfűtötte, abnormális manus, szabadságra mentek a hülyék a Lipótról. Melegszik az arcom, fűtőszálas rendszert raktak a fejembe, az erekkel párhuzamosan futnak a csövek. Mindenki

szembejön, aztán én is szembejövök, szia, rég láttalak. Ha már itt vagy, kérdeznék valamit. Mért vagyok én ilyen bölcs? Mért vagyok én sors? Miért fók én ilyen jó könyveket? Mért vagyok én Nietzsche? Engedjétek hozzám az isteneket! Korán kelt fel Nietzsche, hogy tejét megmelegítse. Lehet, hogy isten is én vagyok? (Az, aki halott?) Várj csak, Mari, beakadt a hajad a sliccembe, nem Mari vagy, mindegy.

Ismerkedünk a helyi értelmiséggel. Egy cicanadrágos bennszülött asszony a fülembe bögi, hogy lezakóztott a fradika. Zöld az isten, mondja, sértődötten nézek rá, mutatom, hogy milyen fehér a bőröm. A fű az isten, az is zöld. Fűvet a közterekre, Dixit a parlamentbe! Sztereotípiáit cserélje kvadróra! Piroska egyszerre két titánnal köt életműszerződést.

Valaki ordít, törzskönyvezett gyerek eladó. Greguss jön, nyúlapó a pesti éjszakában, levelezőn végzi az apaságot.

Kocsmazugban lompos nyelvész rigmusokat rögtönöz. Megszondázták Jelcint, / Aggasztó a jelszint. Nekibátorodik. Lám az enyém, lám az enyém orális, / De ha benyom, morálisan anális. Díjazzuk az ösztöneit, bár csak nyelvében él a nemzés.

Dekonstruáld az agyad. Én nem leszek a szürkék hegedőse. Ez a világ legravaszabb automatája. Bedobsz egy hernyót, kijön két lepke, és mind a kettő te vagy. Néhány lepedőért mérik a ravasz élet titkát.

Vissza a felfűtött utcára. Harmadszor van ezen a héten telihold, vagy a Párniczky ül a ballusztrádon? Turistaszezon. Berija Reisen. Strangers in the night. Nyugdíjas keletnácik. Ne pattogj, nyanya, nem vagy zománc. Szájbakompenzállak. Levus büntess! Levus négykézláb rohan a kutya után. Itt a párzási időszak. Ugye tüzel? Fiú? Sebj. Kutya, plusz gazda a póráz végén riadtan menekül. Kinyalom a füledből a C-vitamint! Kifordítlak, és elszopogatom a prosztatádat! Come on every Bodri! Dupla csavar: szodomita állatok. Leülünk a hóba. Nem is hó ez, por hull, kristályos szürkeség. Cipőfűzőm portyázní indul, fluorfényű galandféreg. Egy rózsaszín plüssmacit forgatunk a nyárson. Valahogy még nem vagyok éhes.

Milyen nagy lett ez a pecó. Dobognak a falak. Valaki tegye már hűvösre a fűtőt. Deklasszált bölcsész-lány leharcol két párducot. Fordulnak egyet, és már jönnek is vissza. Hipp-hopp, jön Vuk, rókázik a párductól. Van magának kalapbőr a képén? A Rock'n'roll istenére esküszünk, hogy gombát többet nem eszünk. A fűtő overdrive fokozatba kapcsol. Pszichomotoros rendőrök villognak a kapuban. Dugd a mufodba a cuccot! Igen, az a macska volt. Ez nem szivacs, ez a tüdöm.

A folyosón Fedor társalkodik. Nő vagy? Igen. Pofon. Bölcsész? Igen. Pofon. Magyar-esztétika? Igen. Pofon. Verseket is ír? Igen. Lefejeli, orrcsont reccsen. Ne haragudj, öregfiú, szól be a lakásba, ideges leszek, ha egy picca ennyit ugat, ez a sok agresszív kékharisnya. Na vagytok még? Melyik mondta, hogy szonetteket ír?

Krosszbár a házmesternével rokizik az előszobában, Kőnigh bajonettel stilizálja föl a koloniál bútort. Újabb spangli érkezik, a körmödre ég, Grega, morcos házigazda, ki hugyozott a ruhásszekrénybe?

Szőrös mellű Zsuzsa palira vadászik, ma nem vagyok pali, holnap sem vagyok az, a fogsorom sem epilátor, nem, édes, telefonom sincs, kikapcsolta a Matáv, Zsuzsa el, kissé fellélegzünk.

Merétei albán népdalokat énekel, A pásztor szerelmes éneke, a legjobb kecske is szőrös mellű, milyen lehet egy skinre borotvált kecske? Párniczky tercel, mi ez itt, Pávakör? Krausz leküld hatvan Guarana-kapszulát, szemében hatszor hatvan Csernobil világít, körbeálljuk a bidét, dobunk egy sárgát, csak tiszta forrásba.

Ki megy le piáért? Abortál a csajok pénztárcája, mani-küret. Magyarok Meinlbemenetele. Vigyázz, a Garaczi jegyzetel! Valaki egy fogszabályzót felejtett a számban. Vénahuszár, pápább akarsz lenni a pápánál?! Harmadik Priusz. Tüből tüzel, csípőből vizek. Fitness a köbön, lecső béresecppel. Ki tett kontaktlencsét a tobozmirigyemre? Zivatar nyolcadik csakrája felrobban, feje búbjából gejzír tör elő.

Tiarám a bagoly. Mentek még az Á-ba?

Élő halottak napja. Még az aprószentek is magukhoz nyúlnak. Kezicsókolom, lehetnék vadállat? Ajánlom magomat. Lfzingellek, te kis camember.

Nem oszlik a köd, se ez a szürke, kristályos por, tél van, és nyár van, és ősz van. A fürdőkádban fekszem alsógatyában és bőrdzsekiben, nyakamat halkán cirógatja a langyos víz. Nem alszom, de alszom, távolban dübörög valami techno, a vízen át is hallom, acid, nem acid, nem kap mást, fülembe forró ólmot öntsetek, csöng a telefon, nem veszem fel, halvány sejtelem borzong az agyamban, a bőrdzseki zsebemben maradt minden igazolványom, elázott az identitásom, egy istennek úgysem kell személyi, én vagyok a kád, a víz, a dzseki, a lakás, a város, és a telefon is.

Míg testem a langyos vízben levitál, lelkem kilép a kádból, és tovább cirkál a pesti utcákon, közvetít minden moccanást, minden hangulatot, mint egy bekapcsolva felejtett kamera. Hajnalodik, de mindenütt emberek lézengnek, halványlila, álmossá derengésben botorkálnak a járókelők. Garaczi jön szembe, elgyötört, mégis derűs az arca.

Újabban te is isten vagy?

Sejtelmesen mosolyog, szemfogára felakad egy kis rész az ajkából, homloka csillog, mint a kifutópálya Atlantisz repülőterén.

Sokan vagyunk istenek?

Vagyunk néhányan, feleli tovább mosolyogva.

Miről ismerjük meg egymást, mi a jel, a titkos jel?

Az a jel, hogy nincs jel.

Nem értem, mondanám, de eltűnt, elment, hangtalanul elröpült.

És megy tovább a lelkem, vagy az énem, vagy a lényem, ez a kamera, megy, rezignáltan lépdél egy ébredő városban, ami a pestisről kapta a nevét, a nagybani piac mellett vezet az utam, zöldségalmok, rohadás, erjedés, sárga krizantémok lógnak a kukából, konténerdübörgés, tolató teherautók, szürkés-kék füst-felhők, pálinka és lángos, meghitt káromkodás.

Megyek, és szeretem, és sajnálom őket.

Szeretem és sajnálom a zsírfarú kofát, aki bogyzslóit árul, és a buszon is keresztet vet, hogyha templomot lát. Szeretem és sajnálom az irhabundás üzért, aki dögláncot vásárol, és cigányokkal lopat húszéves BMW-t. Szeretem és sajnálom a cigányt, aki szabadlábbon az éjszaka királyának képzelet magát, de odabent, a sitten gerincre vágják a májerek. Szeretem és sajnálom a sittes májereket, mert hátukon hemzsegnek a helyesírási hibák, és olyan ártatlan képet vágnak gyilkolás közben, mint a durcás gyerekek. Szeretem és sajnálom a durcás gyerekeket, mert dadognak és diszlexiások, és vénségükre olyanok lesznek, mint a Csurka Pista bácsi. Szeretem és sajnálom a Csurka Pista bácsit, mert biztosan csak Szabó Dezsőt olvas. Szeretem és sajnálom az őstermelőket, mert hülyének nézik őket, és tudják, hogy hülyének nézik őket. Szeretem és sajnálom a kínai maffiózót, mert honvágya van, és villával eszi a rizset esténként, és rögtön megtalálják a sok nagyorrú között, hogyha körözik. Szeretem és sajnálom a munkanélkülit a rabszolgapiacon, mert öntudatos, és nem használ dezodort, és szeretem és sajnálom azt a sok millió embert, akik úgy halnak meg, hogy nem olvastak egyetlen sor Nagy Atilla Kristófot sem, óh, ezek az eleve elkárhozottak, bármi jót tegyenek, sohasem üdvözülnek, örök kínszenvedés jogos osztályrészük, eljátszották a megváltást, sőt a kinyilatkoztatást is, pokoli kínjaikat részletezni szerénységem tiltja.

Meghal a nepper, és felszáll az égbe, kis briftasnival, kihajtott galléros irhabundában, de alig emelkedett el a földtől, már a toposzférában elkapja egy kerub.

Édes fiam, olvastad a kultúrhérosz legújabb munkáját? Nepper elkomorul, ordas barkójáról csöpög az izzadság. A kerub nem tágít. Bamba hallgatás a válasz.

És Garaczitól a *Vérfarkast*? Mintha halovány fény csillanna a neppertekintetben. Farkasember. Film volt, válaszolja bizonytalan hangon. A kerub dühödten rázza aranyló fürtjeit. Na, egy mentőkérdés: Krausztól a *Raffit*?

Tessék engem hagyni, krausztrofóbiám van! A nepper lenéz, alatta forrnak és bugyognak a bűnös város bugyrai. A kerub keces mozdulattal bemutat egyet a neppernek, közben önfeledten dalol: Ütött az utolsó óra, / Saját taknyodon csúszol a pokolba.

A langyos víz kifolyik a kádból, befolyik a számba, kopoltyúim nőnek, mi az egy istennek?, alszom és nem alszom, szeretem és szánom, szánom és szeretem ezt a sok-sok búvalbaszott szerencsétlen embert.

Géher István

ANAKREÓN NAPILAPPAL

49.

Förtelmes egy világ ez:
a bűze lett az íze –
fuldoklom benne egész nap,
hogy este borba fojtsam.

50.

Hogy a holnap biztatóbb lesz?
Igazolja majd reményünk?
Ahol ennyien hazudnak,
ki hisz el ma itt akármit?

51.

Gazdagok közé sorolnak,
mert ma is még van mit ennem...
Kéne tán a mások éhe?
Két pofára – hallgatok.

52.

Ez ma az ember: tésztafej, ürgevigyor, dagadó has –
Lukba megszorul, és kis potyadékra kiles.

53.

Kéjben fürdik a szem s a száj,
fickándozni ma nem tilos,
csurgathatjuk a szennyvizet
szomjas gyermekeinkre.

54.

A közélet (nemi élet?)
nem az élet, nem a közjó
akarója – takaró csak:
be-beroggyan, ki-kilátszik,
hogy alatta marakodnak.

55.

Pártfigurák váltják egymást, és vesznek az úrbe:
történész, költő, pap, közigazdász, filozófus...

56.

Eszme nincs. A szolgálzellelem
hordaszagba mártja orrát:
merre mennyit ér az érték –
hízelegni vagy harapni.

57.

Hol a rendes úriember?
Hol a tisztességes élet?
Csalok. Úgy, mint más. Piszokban
pusztulok én is.

58.

Mint légy a levesben,
vergődik az ember,
hörpöl vagy okádik,
s végül belefulladás.

59.

Úgy kellene élni,
hogyan este a számban
a bor megízsedjen,
a szívem elnyugodjon,
s betöltse tar fejem
a bölcs tapasztalat.

60.

Volt, mikor azt hittük, rabság nyomorít, szegi szárnyunk...
Tudjuk már, a nyomor fészke: az emberanyag.
Romlott környezetünkben megsüppedt a szabadság:
súlyos sáremlék, kőszeme semmibe néz.

Bodor Béla

A KÖZÉP MOZDULATLANSÁGA CIKLUSÁBÓL

S RÉZSUTOS SÁRGA

holdfényben az arc
és a ház gyakran összeér a tájjal
Ahol egymásra futnak éleik
a felületek szinte egybefolynak

A két egymás felé mozduló árnyék
nyúlványokat állabakat növesztve
próbál határvonaluk közelítő
pontjainál egymásba ömleni

Ha megfelelő a megvilágítás
az átáramló fény rezgése a
hullámzó csillókkal tapogató
formák között a hézagot kitölti

A külvilág ilyenkor már korán
elnyugszik Az érintkezés vonalát
elkerülik a repülő tárgyak és
hullámok Nincs további tennivaló

DOBOKAT ÉS HAJÓKAT

a padláson

találsz a legkönnyebben Porba fúrt
orrával a kibelezett kajak
hernyóként araszol egyik vödörtől

a másikig De egy ütés a dobra
és megrendül a súlyos levegő
az öreg szagú gerendák között
a porlemezek felhasadoznak

Apró csurgások keletkeznek a
nagydob réztestén és lent sok kicsiny
kupacba gyűlnek lakkos felületén

Az ablakon bevetülő fénysávba
fel-feltörő és lassulón kavargó
örvényt épít a por A villanyiztó
sötétben lüktet a bőrök között

Drago Jančar

Ugrás a Liburniáról

Ugorj! – Egy méterre állhatott a fedélzet peremétől. Odalent sebesen mozgott a sötét felület. Egy méterre állhatott a hajó oldalán annak peremétől, fél kezével a korlátot fogta maga mögött, a vízre bámult, az sebesen rohant el mellettük, másik keze s utánahajló teste is nekilendült. – Ugorj! – mondta az asszony.

Éjszaka volt, odafent az ég felhőkkel lezárt kagylója, lent a sötét sík. Mintha enyhén hullámozott volna, mintha úgy mozdult volna a hajótest mellett, mint egy hatalmas állat teste. A levegőben füstszag terjengett, a felettük tátongó fekete torokból jött elő. Szél nem rezdült, a füst mégis alányomult, hogy időről időre élesen facsarja a férfi orrát, elegyesen a víz, talán a só illatával.

– Ugorj! – mondta a nő, és nyugodt, közömbös hangja a férfit mellbevágta, s megült a gyomorszájnál. Érezte, hogy most valóban húzza valami le, a mélységbe. Az érzés egy pillanattal előbb jelent meg, talán egy perccel azelőtt, egy perccel mielőtt átugrott volna a korláton, és egy lépést tett volna az asszonytól a sötét, sebesen kavargó mélység felé. Egy perce még a nyugágyban feküdt, lábával a korlát szélén, egy perce még cigaretázott. Egy perce még átpöccintette az izzó cigarettavéget a korláton, nézte, ahogy az izzó pont egy pillanatra megáll a sötétben, meginog, majd fényes ívet rajzol lefelé, vissza. Szinte hallotta, amint sisteregve a víz színére ér. Persze nem volt sistergés, semmit sem lehetett hallani, kivéve a hajómotor egyenletes zakatolását. Csak eltűnt: valami, ami egy másodperce még a kezében volt, most teljességgel és végleg eltűnt, és az után, ami eltűnt, nem maradt semmi, sem a levegőben, sem a vízben sem a sötétben, amely elnyelte a hajót. Amely elnyelte mindkettejüket, amint belesüppedtek a nyugszékbe a hajó oldalában, vacsora után, szótlantul, üres tekintettel, a sötétbe meredve, oda, ahol a partnak kellett lennie, s ahol valóban volt is a part, hiszen pislákoló fények bukkantak fel, majd tűntek el ott, a parton, a szárazföldön, talán messze bent a vidéken.

– Mondd még egyszer! – így a férfi.

Elszakította tekintetét a szárazföldön pislákoló fényektől, és inkább érezte, mint látta a sötét tenger színét, lent a síkot, s a szíve gyorsabban vert. Ami a gyomorszájnál megült, most felkúszott a szívéhez, mellkasában, a test üres üregének közepén az ütőhöz, és agyát rettenetes rémült gondolat futotta át, hogy most talán valóban le fog ugrani: ha még egyszer kimondja az asszony, neki nem lesz többé ereje visszalépni. Felesége is érzi már, hogy komolyra fordult a játék. Ha egy pillanattal előbb még, amikor a cigarettavég után pillantott, amikor felállt, és átlépett a fémkorláton, ha a legelején talán csak hiúsági kérdés volt, akkor most egyszerre minden próbára tétetett. Az asszonynak éreznie kellene, mennyire vonzza őt a mélység, fel kellene állnia, át kellene ölelnie őt, vagy legalább hallgatnia. Hallgatott. De ez a férfi számára többé nem volt elég. Érezte az asszony is a félelmet, ami átjárja a férjét, az isten szerelmére legalább most, legalább egy pillanatra, legalább kissé alázkodjon meg, és kérje, szóljon már, mozduljon egyet. Miért fekszik mozdulatlanul a háta mögött, takaróba burkolózva, miért nem szüntet meg egyetlen mozdulattal, egyetlen szóval minden félreértést, ami felgyülemlett az utolsó pár évben? Egy szót mondjon, és ő kigyógyul a hirtelen örületből, mindketten kigyógyulnak belőle. Érezte, hogy e rövid hosszú pillanatban az asszony gondolkodik, talán mérlegeli férje elszántságát, s úgy érezte, az asszony megmozdult. Fel kell állnia, szólania kellene egy szót, ami kifejezi az aggodását, a szeretet és a megváltás szavát. Ha legalább annyit mondana, úgy viselkedsz, mint egy gyerek, hagyd abba ezt az örültséget, vagy azt, hogy hideg van, menjünk le a kabinba, mondja, hogy hideg a víz, üsse el tréfával, nevéssen, köhögjön, ásítson egyet. A férfi elengedte a korlátot, karját leeresztette, fejét lehorgasztotta. Hol vannak a habok, vajon hátul, a hajó mögött? Hol vannak a hullámok, felfalta őket a sötétség?

Érezte az asszony lélegzetét a háta mögött, a tarkójára szegeződő pillantását. Magukban voltak, néhány fiatal aludt a szélárnyékban elől, hálósákokban, egyetlen testet sem lehetett látni, se egy kezet vagy fejet, kinyújtózott, görcsbe rándult, piszkos selymes szövetbe burkolt testeket. Csak egy szót szólj, gondolta, és mindent

Az írás eredetileg „Skok z Liburnije” címmel jelent meg, a *Pogled angela* (Ljubljana, 1993) c. kötetben.

megbocsátok, mindent megbocsátasz, mindent, amit az utóbbi években tettünk egymás ellen, sajnálok mindent, én igazán sajnálok, de csak egy szót szólj, gondolta. Ez nem megalázó, vagy megalázó, ha egy lépést teszel felém, csak egy lépést? Annyi év házasság, annyi seb után csak egy szót szólj, mondd, hogy ez hülye kihívás, mondd, hogy ilyesmivel nem szabad játszani, és nem szabad ott állni a hajó szélén, nem szabad lenézni a mélybe. A szédítő, örületesen szédítő mélybe, amely magához akar láncolni, magához akar ölelni, lehúzni, magába, a sötét mélybe szippantani.

– Ugorj! – mondta az asszony.

Istenem, gondolta, Istenem, most igazán leugrom. Tulajdonképpen csak egy lépés előre, egy jó lépés. Most valóban szédülök, gondolta. Most nem gondolhatja többé, micsoda szörnyű kihívás ez, most tulajdonképpen meg is történt a dolog, mert itt áll, és húzza a mélység, már nincs min gondolkodnia, minden elcsendesült – a hajó és a gép, a szívdobogás a mellében és a fejében, ez már csak a csend visszhangja. Odalépett a legszéléhez, és megsédült, jó úszó vagyok, gondolta mindenestre, ötvenéves létemre még mindig jó úszó vagyok, vagy felbőg a sziréna, vagy behúz a hajó alá az áramlás, s ekkor úgy érezte, az asszony felállt. Kétségbeesetten odanézett: nem állt fel. Szeme sarkából egy ismeretlen nő borzas haját látta, egy lány dugta ki a fejét a hálósákjából, látta a csodálkozó leányszemeket. Mint egér a lisztből, gondolta, és belekapaszkodott ebbe a gondolatba, egér a lisztből, miért mondjuk, mint egér a lisztből, hogyan néz ki az egér a lisztből, mi köze van az egérnek a liszthez, ahhoz a kócos fejhez, az álmos, csodálkozó ismeretlen leányszemhez, ahogy kikandikál a hálósákjából? Semmit sem mondhatok, most ugom, most átlépek a korlátot, és utána egy pillanat alatt vége lesz mindennek. Többé semmit sem tudok, semmit sem szabad mondanom, minden üres és csendes és rémületes, mégis eldöntött. Nem szólni egy szót sem.

– Utoljára mondom – mondta – , mondd utoljára!

Remegni kezdett a sötét rohanó simaság látványától, a mélységtől, a közte és a simaság közti távolságtól, a mágnesességtől, amely vonz lefelé, valamitől, amit nem lehet megnevezni. Mi ez, gondolta, talán részeg vagyok? A vacsoránál megittak egy üveg bort. Ki fogok úszni? Nem vagyok részeg, nem fogok kiúszni. A gondolat gyors, erőteljes mozdulatokkal kereste a kiutat. Ez a tenger itt az Adria, a hajó a Liburnia, mi ketten férj és feleség vagyunk, sok éve a szélén, most itt állok a szélén, a távolban, a szárazföldön fény, a mélység sötét, a hajót beburkolja a sötétség. Néha, mikor az ugrótoronyban állt a medence fölött, a tengerparti sziklán, amikor remegő kis fiúteste, ijedt remegő kis lelke be akarta bizonyítani a barátoknak, hogy bátor, hogy igenis bátor, olyankor számolt, számolt, számolt háromig, aztán mindig ugrott; amikor elkezdett számolni, tudta, hogy ugrani fog, habár tudta, hogy ott lesznek a levegőben, a repülés közben a kívüllevés bolond pillanatai, hogy lent a simaságba való becsapódás fájni fog. De most másként volt, minden ugyanúgy volt, mégis másképp. Most úgy volt, mintha a tenger helyett a szívükbe vetné magát, a saját és az ő szívébe, a szívbe, ahonnan minden fakad, és ahol minden elnyeri értelmét. De hát éppen ezért kellene most az asszonynak szólnia egy szót, egyetlen szót, amely nem lehet megvető, nem lehet gúnyos: nem mondhatja, hogy ugorj, nem mondhatja: ugorj a vízbe értem, ez nem lehet az ő veresége itt, ahol a part szakad, ebben a pillanatban, és ezt nem érzi felesége a nyugágýában, betakarózva, ebben a pillanatban újra kezdődhet az élet. Ebben a pillanatban remeg a teste, vajon nem is sejti, hogy ebben a pillanatban őt valóban és visszahozhatatlanul vonzza a mélység. A fedélzetről fiatalok felcsattanó kurta nevetését hozta a szél, bevágódott egy ajtó, a víz szfnén sebesen úszott egy elhajított üveg, a felhős ég kupolája lejjebb nyomult. Érezte, hogy a tenyere nyirkos, homlokát kiveri a hideg verejtek, hideg szél húzott el, és orrát újra megütötte a hajófüst bűze. Ez lesz az utolsó, ez lesz az utolsó, amit érezni fogok, ezzel lépek át a határt az ürességbe, a sötétbe? Vagy szól most egy szót, egy másik szót. Utoljára mondom, mondta, mondd utoljára. Kétszer mondta, olyan ez, mint a háromig számolás kölyökkorában, kétszer mondta, rövid időközönként, mindig gyorsan válaszolt, mindig dühösen, mindig kihívóan, mindig megvetéssel, most mondja harmadszor, egy pillanat múlva harmadszor, utoljára mondom, mondta, mondd utoljára.

– Ugorj – mondta az asszony csendesen.

Csendesen mondta, halkabban, mint az előbb, és ez egy pillanatra visszatartotta a férfit. De ugyanabban a pillanatban agyába vágott a gondolat, hogy kimondta, hogy mégis kimondta, amit nem lett volna szabad a világ minden kincséért, és átlendítette magát a szélén. Tulajdonképpen nem vetette át magát, nem volt hozzá többé ereje. Csak tett előre egy lépést, csak a lábát mozdította, és beledőlt a sötét üres térbe. Tulajdonképpen nem lépett ki a mély ürességbe, belecsúszott. Leült a szélére, karjával a fémkorlátba kapaszkodott, és a fedélzet széle felé csúszott, a tenger gyorsan közeledő, egyre nagyobb, egyre fájóbb tükre felé.

Nem volt semmi a talpa alatt, többé semmi fogódzó, repült a téren át, a kettészelt és lágyan szétváló leve-

gő anyagában. Az ég felhőkupolája és a tenger feketekék felszíne összecsapott és egyesült, most az ég volt alul, most sodorta valahová, és betakarta, most a mellében erősödött valami, most a szívét ejtette foglyul önnön remegése, ami a levegő remegése volt egyúttal, amelyen át röpült. Minden látható volt és láthatatlan, a zuhanás is kétirányú volt, lefelé és felfelé tartott, a horizont körbezárult, a gravitáció törvénye felborult, a világ egységessé sűrűsödött, s ugyanakkor felnyílt, a víz és a levegő, a tenger és az ég. A test anyaga összerándult a mozdatlan tengervízbe való becsapódás pillanatában. Egy pillanatra látta a fényt a szárazföldön, ahová ki kellene úsznia, egy pillanatra látta a hajó hatalmas árnyát, fémes oldalát, sötét tömegét, amint elrohan mellette, és húzta magához. Hallotta, hogy hívják, kiabálnak, meghallotta a hajómotorok dübörgését, amint hörögnek és elakadnak, a felvijjogó szirénahangot; amikor mindezt meghallotta, már messze volt a hajó mögött, a tajtékos hullámok közepette, melyeket a szörnyeteg kavart maga mögött, már messze lent, már nem látott, nem is hallott, sóhaj és fájdalom nélkül, bezárva a vízbe, az eltűnésbe, az ősnémaságba.

Az asszony még mindig ott feküdt, takaróba burkolódzva, a fehér hajófal mellett, a sötétben. Csak a fejét emelte fel könnyedén. Az álmos egérszemű kócos lány rágyújtott egy cigarettára. Felesége azonban épp csak fel-emelte a fejét, hogy szemügyre vegye, milyen görcsösen markolja férje a korlátot, s hogy mormog maga elé. Nem dobta át magát, a lábát sem mozdította, hogy egyetlen lépéssel belevesse magát az üres mélységbe, nem zuhant le a hajó oldala mentén a sebesen közeledő, mind nagyobb és mind fájóbb víztükör felé.

Nem ugrott le. Nem vetette magát a közepébe, a szívébe, abba a térbe, ahonnan minden ered, és melyben minden értelmet nyer. Sehova sem vetette magát. Állt a korlát mellett, és érezte, hogy remegő teste megnyugszik, hogy a mellében és a fejében tátongó űr megtelik hangokkal, érzetekkel, tekintetekkel. Csak a hajó remegett tovább a motor lökéseitől, a füst átható büze töltötte meg az orrlyukát, ő a szárazföld felé tekintett, és nézte valami város közelgő fényeit. Megütlek, gondolta, megöllek. Lent a kabinban, ha nem itt, akkor odalent.

– Mit tehetted? – kérdezte a nőtől –, hogyan tehetted?

A szárazföld felől most meleg szél érkezett. Közeledtek a város fényei. Ha megfordul, látja, hogy a szárazföldről fújó meleg szél dacára felesége állig felhúzza a takaróját. Ha megfordul, látja, hogy felesége szemében mégis van valami döbbenet és bizonytalanság. Nem félelem, csak bizonytalanság és döbbenet. Ez meglepődésére szolgált volna. De nem fordult hátra.

– Mit jelent tulajdonképpen az, hogy Liburnia? – kérdezte halkán az asszony.

A férfi hallgatott. Hogy is tehetted, hogy tehetnél ilyet?

– Fogalmad sincs – felelte. – Ez egy ősi illír királyság neve, fogalmad sincs róla.

– Hűvös van – mondta az asszony egy idő múlva –, menjünk le.

Nem volt hűvös, meleg volt, meleg szél húzott feléjük a sziklás hegyek felől, melyeknek csúcsain kőhalmok, régi illír sfrok domborulnak. Arrafelé bizonyára dübörgött és vijjogott a szél a csúcsok körül, onnan hajította a felhőket a víz fölé, itt meg szétfoslott puha légtömeggé a tenger színe felett, amely egyszerre nem volt többé olajos nyugodt tükör, hanem hullámzani kezdett, itt-ott habos tarajokat hányva. A lány a hálósákban még néhányszor gyorsan beleszívott a cigarettájába, aztán az izzó csikket áthajította a korlátot, ki a sötétségbe. A szél egy pillanatra megállította a paraszat, aztán sebesen lehúzta a hajó oldala mentén, hátra és lefelé. A borzas fej eltűnt, a lány magára húzta a cipzárat.

– Menjünk le – mondta a férfi. – Most már igazán menjünk.

FORDÍTOTTA GÁLLOS ORSÓLYA

Kukorelly Endre Látogató. Mándy Ivánról

– Legyek kemény.
– Mi az, elvtárs?
– Azt mondják a barátaim, hogy legyek kemény.
(M. I.)

Én nem Mándy könyvein „cseperedtem”. Mándy Ottlikkal jött és Mészölyvel, nem olyan erővel, mint Ottlik, és nem olyan kihívóan, mint Mészöly. Az *Előadók, társszerzőket* olvastam, valamivel az *Iskola a határon* után.

Két év katonaság után, '72 körül. *Előadó érkezik*. Biller, ez a neve, „Biller úgy érezte, hogy már nagyon régóta kering a terek közt.” A novellák 1950 és '52 között készültek, mondjuk, ezt jelképesnek is veszem. Mándynak mesterkéltén rövidek a mondatai, és jó sok bennük az elvtárs. A rövidségtől súlyosak és könnyűek, attól függ, mitől. Banális mondatok, egyik-másik olykor ellebeg, mint egy leharcolt tündérke. Két esztendeig csak elvtársazást hallottam, folyamatosan elvtársztunk, a Dorozsmai főtörzsőrmesternek direkt úgy állt a szája, beállt a szájvonal az *e-á-akra*, én életemben elbaszott sokat össze-elvtársztam. Amikor Mándy elvtársaz', az nagyon mulatságos, és, sajnos, azt kell mondjam, hogy megható.

Ha valaki csak egyszer látta őt, tudja, mi miért megható.

Mándy Iván a leghelyesebb polgár volt. Ráadásul emlékezett a régi futballra, nyilván rosszul, mert szépen, de mégis. Többször megbeszéltük, hogy beülünk a Lukácsba, Népköztársaság és Izabella sarka, és elmeséli. Nem mesélte el. Nem erősködtem. Egyszer azt mondta, azok *jobban* tudtak játszani. Abszolút értelemben? Persze. Nem vitáztam.

Dehogy tudtak jobban, Iván. Orth meg Schlosser, ugyan. Meg az Opatá. Cseh kettő. Ezek a maiak tudnak, szegények, sokkal jobban. Amazok a nevetséges bakancsaikban csak rendben voltak.

A Lukácsot bezárták. Szétszedik? Legyek kemény.

(Berlin, 1995. november 17.)

LÁTOGATÓ*

* A *látogatót* az *Előadók*-kötetben találtam. Újságkivágat, nyilván 1972-ből. Nyilván Népszabadság. Másik oldalán, vagy inkább egyik, egy Mándy-hangjáték recenziója, nem tudom, ki írta, dicséri a szerzőt meg Bilicsi Tivadart.

látogató

szállítási szerződéseket és 25 millió rubel értékű további szállításokra előzetes tárgyalások kezdődtek. A lengyel üzletemberek azt tapasztalták, hogy a magyar fogyasztók részéről egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a lengyel áruk iránt. A gazdasági kapcsolatok kimélyítésére közvetlen tárgyalások folytak a magyar és a lengyel külkereskedelmi, belkereskedelmi, kohó- és gépipari, mezőgazdasági miniszterhelyettesek között.

z országgyűlés ő ülészakáról

ülésszakáról tartott tájékoztatót, dr. Faluvégi Lajos pénzügyminiszter pedig az 1972. évi állami költségvetés végrehajtásának tapasztalatait ismertette. Az ülésen felszólalt dr. Gonda György, Homor Imréné, Inokai János és dr. Pesta László képviselő.

zredes kitüntetése

Az ünnepségen részt vett Apró Antal, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, az MSZBT elnöke, Óvári Miklós, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter, Csaterki Lajos, az Elnöki Tanács titkára. Jelen volt a kitüntetés átadásánál V. J. Pavlov, a Szovjetunió budapesti nagykövete.

A Barátság Házában bensőséges ünnepségen Apró Antal, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, az MSZBT elnöke is kitüntette Borisz Volinov úrhajós ezredest, a Szovjetunió hőst, az MSZBT legmagasabb kitüntetésével, az Aranykoszorús jelvénnnyel.

Borisz Volinov köszönetet mondva a kitüntetésért, átadta Apró Antalnak a Jurij Gaga-

Levél Mándy Ivánnak

JOHN BÁTKI

Kedves Iván!

Ezt a levelet többször elkezdtem angolul is, de nem ment. Azonban tudom, hogy elnézed, ha a magyarul jobban olvasó, mint író amerikai fordítód magyar nyelvterületen merészel botladozni, ilyesformán, Téged címezvén. Rád háríthatom a felelősséget – habár nem tehetsz arról, hogy önkényesen magyartanáromnak választottalak. Sőt mint ha ilyen értelemben bátorítottál volna, amikor utolsó, szeptemberi leveledben egy leírásomat méltónak találtad idézni és átvenni:

„Én, mint egy pesti alvilági figura, mindjárt el is lopom. »Gőzősen, párásan unalmas kánikula a pompás fák, háziállatok, manikűrözött pázsitok övében.« Folytatni ebben a szellemben. Szellemben? Szó szerint!”

Igazán kitüntettetnek éreztem magam.

Továbbá ezt is írtad:

„A pesti járda! Hát igen, rövidesen útrakelünk a pesti járdán a pesti presszók felé... A presszó, sajna, egyre kevesebb és gyengébb. Azért talán még nem reménytelen.”

Így hát repülőre szálltam New Yorkban és másnap itt is voltam, egy városban Veled.

Megérkezésem másnapján, október első szerda estéjén máris viszontláthattalak, mégpedig Buster Keaton csillaga alatt. Többször emlegetted Keaton csodálatos fapofáját, és hogy mennyire szeretted volna látni Keaton élete egyik utolsó szerepében, a Beckett-filmben. Ezen az estén a Toldiban három, húszas évekbeli Keaton-némafilm bemutatóját láttuk. A bejáratnál elbeszélgetttél Granasztói Szilviával, majd Karátson Gáborral, azután lassan lépdeltél fel a lépcsőn az *immortal* Keaton felé.

A három filmből az első, Frigo, a mesterlövészek királya („The High Sign”), egy titkos kézjel jegyében játszódik, azzal a banánnal a főszerepben, amit Keaton egy rendőr pisztolytáskájába csempész be, miután onnét a pisztolyt kilopja. Majd megjelenik az elcsépelte banánhéj a járdán, amire ezúttal senki sem lép rá, amin senki sem csúszik el, noha a film összes szereplője elrohan mellette. Tetszett Neked a nyilvánvaló elkerülése, és imádtad Buster Keaton változatlanul komoly, még a leghajmeresztőbb hajszák alatt és után is végtelenül udvarias, és végeredményben mégiscsak megfeszíthetetlen, rejtélyes arcát. Keaton művészte: a kimondható dolgok kötéltáncoskodása az úr kimondhatatlanja felett. A második film, programváltás folytán nem a meghirdetett A Sápadtarcú (The Paleface) lett, hanem A szerelem hajótöröttje. Ebben láttuk az est legemlékezetesebb képét: Keaton az óceán

kellős közepén kiköt egy nagy, hirdetési transzparencszerű bójánál, amelyre a 3-as szám van festve. Feltornássza magát rá, és nagy vígan horgászni kezd. Nem tudja szégyény, hogy ez tulajdonképpen egy haditengerészeti céltábla. Ezt csak mi tudjuk, a közönség, miután a hadihajó szakállas kapitánya egy-egy sortűzzel szétlöveti az egyes és kettes számú céltáblát. Frigo tovább pecázik, és amikor az első ráirányított lövés nem messze becsap, a nagy loccsanás irányába dobja be a horgot – azt hiszi, hogy egy óriási hal ugrott. A következő sortűz persze telitalálat, és Frigo/Keaton egyszerre csak repül felfele, fel a mennyekbe, ahonnan egyenesen a saját ágyába pottyann vissza. The End.

Hát ez már így van, néztél rám. Egyszer csak felszállunk. (Megjegyzem, valami ilyesmire utal második verses-füzetem címe, FALLING UPWARDS, Felfelé esés.) Aztán megint a járdán voltunk, és meghívtál másnap este vacsorára.

Csütörtök este vacsora előtt ismét szóba került Buster Keaton, ahogy ott ül horgászattal a kezében, mit sem sejtve, lábával olyan kedélyesen kalimpál az óceánon lebegő olyasvalami tetején, amiről nem is tudja, hogy céltábla, és amit akármelyik percben kilőhet az ember alól egy távolból érkező ágyugolyó. Erre ittunk egy korty Irish whislyt, a Joyce és Beckett által annyira kedvelt Jamesont. Vacsora előtt lévén, éhesek voltunk és – mintegy Keaton-idézetként – bekapunk egy-egy banánt. Hát mikor is fogjuk végre megnézni azt a Beckett-filmet, amiben Buster Keaton eljátszotta élete utolsó szerepét...? És mi mást lenne érdemes még a moziban megnézni? Nincs új Fellini (akit szintén a legnagyobbként becsültél). Jim Jarmuschtól pedig nincs semmi azóta, hogy két évvel ezelőtt az Éjjel a földön-t láttuk az Európában. Az előadás után a jegyszédő fiatalember odajött Hozzád, meghajolt, és kedves közvetlenséggel visszaadta Neked a jegyek árát. Szórakozottan elfogadtad, és zsebre vágta a kis összeget. Ezt természetesen találtam, hiszen, habár én fizettem, a jegyszédő a pénz Mándy Ivánnak adta, hódolata jelül – ez már a Te pénz volt. Szintén még 1993 nyarán láttunk egy másik új filmet, ami mindkettőnknek nagyon tetszett: A levesben (In the Soup), egy fiatal amerikai filmrendező első műve. Most ajánlanám Neked, azt hiszem, érde-

kelne: Quentin Tarantino Ponyvaregénye (Pulp Fiction)...

Szóval még csütörtök este van, és egy kedves kis vendéglőben vacsorázunk a Zichy Jenő utcában. Mindannyiunknak nagyon ízlik a karfiollevés. Neked olyannyira, hogy egy második porciót kívánsz, Judit tanácsa ellenére. Én meg biztatlak, hogy no, csak rajta. Végül is édesség helyett rendelsz egy második adag levest... No meg volt egy pohárka egri bikavér is. Beszélgettünk, többek között Szép Ernőről, aki egy kései interjúban arra a kérdésre, hogy a sok száz közül melyik a kedvenc saját verse, elszavalt két versszakot, majd homlokára csapott: – Hiszen ezt Vajda János írta! Erre Te elkezdtél egy Szép Ernő-verset mondani, nem is tudom, melyiket (Tandori, segíts!), de volt hatyú benne, kétszer is...

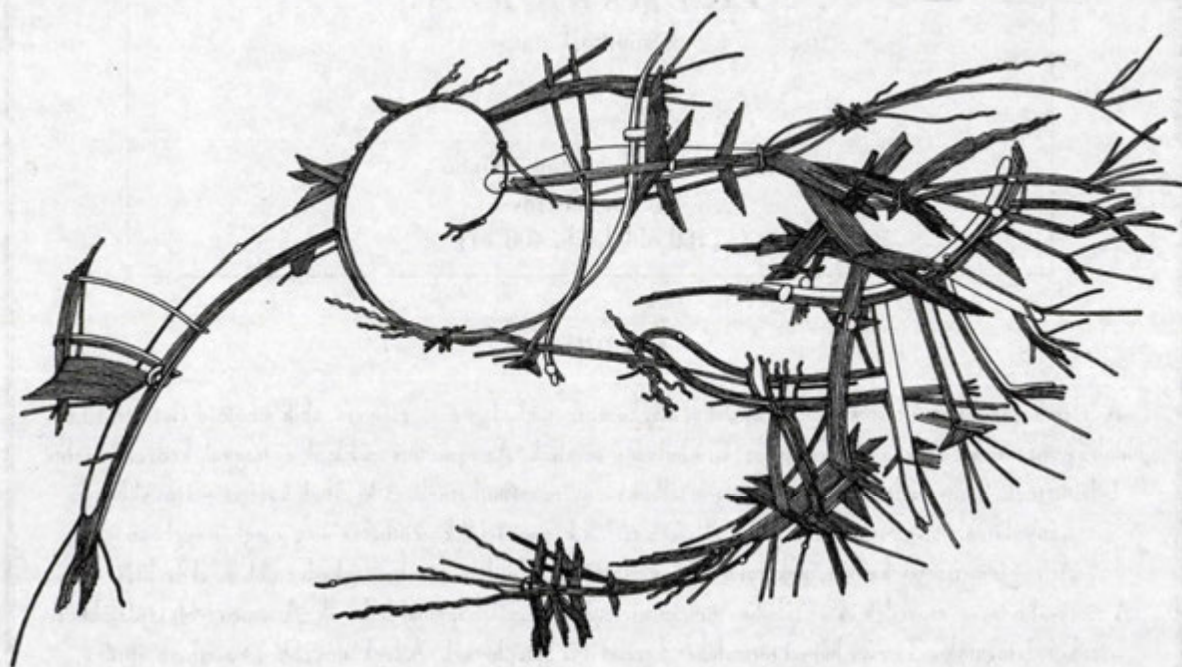
Vacsora után – már tizenegy felé járt az idő – kicsit meglepődtem, hogy egy sétát javasoltál, mert a járkálás az utóbbi időben azért egyre nehezebben ment Neked... Jobbra fordultunk a Jókai utcán, libasorban kellett haladni a fal mellett, a keskeny járdát ösvényszerűvé szűkítette az alvó polgárok járókelőellenes, agresszív, járdára parkolt automobilfalkája. A Jókai utca (régiben Gyár utca) és Aradi utca sarkánál megálltál, és a sarokház emeleti ablakaira mutattál, ahol még égett a villany. „Ott születtem”, mondtad. Akkor visszafordultunk, és fal meg Heavy Metal között araszolva visszavánszorogtunk a vendéglő felé. Mielőtt utoljára elbúcsúztunk, megemlítettem, hogy a közeljövőben talán végre sikerül megvalósítani azt a Szép Ernő- emléksétát a Margitszigeten, amit Tandori Dezsővel már évek óta tervezünk, főleg levélben, hiszen eddig még nem sikerült találkozunk. De most október folyamán, nemskára... Felém fordultál, elmenőben, vállamra tetted a ke-

zed, és szemöldököddel is hangsúlyoztad: – Én is akarok jönni, én is jövök majd...

Úgyhogy Tandori Dezsővel vagy önelkülé én már csak Szép Ernő és Mándy Iván társaságában rovom a pesti, budai utcákat. Igen, talán kevesebb és rosszabb a presszó, de még kevesebb a járda, a levegőről nem is beszélve. Pesti emberek! Hová lett itt az utcai élet? Ha polgári jogokról van szó, hát nem a járókelők, mindnyájunk első joga az, hogy: Levegőt! Járdát! Autómentes járdát és lélegezhető levegőt!

Mándy Ivánnal próbálunk sétálni, 1993 nyarán, kilépünk az Európa moziból, jobbra fordulunk a Rákóczi úton, az árkádok alatt, lehetetlen beszélgetni, a kiáltást is túlharsogja az őrült autóforgalom, a buszok robaja. Befordulunk a Huszár utcába. Iván meg-megáll; nehéz neki a lépés, no meg annyi, de annyi emléke és mondanivalója van. Néhány utcával odébb, ott állt a régi Hotel Adria... És mindenütt, mindenütt ott van az Apa. – Még mindig vele álmodom... Rejtély, soha nem fejtem meg...

1995. október 5-én, csütörtök este elbúcsúztunk, jó éjt kívántunk. Az Aradi utca sarkától nincs olyan messze a Batthyány-örökmécses, ami látható Iván ablakából az Aulichgadén. És az aradi vértanúk napján, péntek reggel, napfelkelte körül, álmában vagy ébredőben, Iván tovarepült. Szervusz, Iván. Ahogy Jack Kerouac mondta: – Amikor pedig Isten szól majd, hogy Aki Vagyok, élek, mindannyian elgondolkozunk, mi értelme volt ennek a sok-sok nagy búcsúzkodásnak...

A Ladom határában folyó ásatások nemrég egy különös leletet hoztak felszínre. A többnyire épen maradt lemezek egy jelvetési esemény részeként kerültek a mélybe, és ismeretlen rendeltetésű kutatóexpedíció feljegyzéseit tartalmazzák. A későújkori eredetű szövegekből egy nomád nép mozgalmas életének képe rajzolódik ki.

A legyezőszerűen összeállított leírások bepillantást engednek a korabeli élet számos területére – a születésüktől kezdve, egyedülálló berendezéseik működésén és hiedelemvilágukon át, egészen halálvadásukig, és tovább.

A tárgyi és műfaji sokféleség ellenére e leletekből mégis kirajzolódik a nomád napok határozott íve, töredékeken átnyúló teljessége.

DIE ZEIT

A NÖVEKVŐ NAPOK NÉPE

– A ladomi lelet –

ADÉL HANNA

ANNA JÚLIA

ELN FRI

LASLA HORTOBAQI

CHAZÁR KERESZTÉLY

LILI ESZTER

közreműködésével

kiadja

TILLMANN J. A.

későújkorkutató

Pesti Szalon Könyvkiadó

1996. március

(160 oldal, kb. 400 Ft)

Útmutató

A leleteket tartalmazó tárlók minden irányból megközelíthetőek. Így azok számára, akik a nomád élet derűsebb oldalai iránt érdeklődnek, a hátulról előre tartó haladást ajánljuk. Az egzotikus szokások és tárgyak kedvelői bárhol beléphetnek; úton-útfélen rejtélyes régiségek felbukkanására számíthatnak. A korabeli kutatás – árnyakban és árnyalatokban egyaránt gazdag – vetületei a tárlók közepe felől közelíthetők meg a legkönnyebben.

A magánmetszetek kedvelőinek a nomád személymások felől kínálkozik a legkedvezőbb megközelítés.

A szorosabb társas szövedék és a családias mintázat leletei a Gémák napjánál lelhetőek. A töményebb táplálékhoz szokott látogatók a Tízezer hajnal törmelékén keresztül is beléphetnek. A legkönnyebben követhető útirány az egyenesvonalú előrehaladás – amely kerülők és kitérők nélkül vezet végig a leletek teljes körén.

(A homályosabb helyeken való elakadás esetén a függelékben fellelhető Nomád Nagyszótár szócikkei szolgálnak segítséggel.)

Bűntény a Dráva völgyében

JÓZEF MACKIEWICZ

Amikor 1673-ban felbukant a zaporozsjei Szicsen Matyuska Vorobjov, Dimitrij Visnyoveckij jobbágya, és kijelentette, hogy ő Szimeon cárevics, Moszkva pedig a bitorló kiadatását kérte, a kozákok ezt magabízón visszautasították, mondván, hogy a Szics „ősidőktől fogva” nem ad ki senkit. Ez persze nem jelenti azt, hogy a nemzetek, hasonlóan az egyénekhez, mindig büszkén hirdetett fogadalmak szerint járnak el; ellenkezőleg, annyszor szegik meg elveiket, ahányszor az élet rákényszeríti őket. (Egy évvel később felnégyelték a boldogtalan Vorobjovot, Szytenyka Razin mellé temették Moszkvában, a fertőnek nevezett helyen.) Mégis arról tanúskodik az eset, hogy a keresztény kultúra legtávolabbi határvidékén is „ősidőktől fogva” büszkéek voltak arra a hagyományra, hogy nem adják hóhérekre a menekülteket.

Azóta már ezrével adták közre világszerte a nemes deklarációkat, százezrével írták a fennkölt szavakat, sok millió ünnepélyes gesztust tettek a kultúra és az emberiség nevében. De amikor 1945 június elsején felkelt a nap az Alpok déli részén, a keskeny Dráva folyó völgyében, ilyen képet hívott elő a fénye: sokszáz tömeg térdel a kereszt védelmében, megvadult lovak és tevék ügetnek a réten és a mezőn, anyák és gyerekek kapaszkodnak fel a sziklás meredélyen, üzi őket a halálfélelem, menekülnek a keresztény katonák fegyverei és gumibotjai elől, mert a fegyveresek hóhérekre adják mindannyiukat... – Mi történik itt?

Nos, ha gonoszodni akarnék, így ironizálhatnék: kiadják az „ázsiaiakat” az európai marxistáknak.

A menekültek egyike, a jelenleg Amerikában élő egykori tábornok, Vjacseszlav Naumenko tíz éve gyűjti az adatokat, leveleket, tanúvallomásokat, itt-ott megjelent sajtóközleményeket. Szóval összegyűjtötte a történelmi forrásanyagot. Mindezt rendszerezte, ellenőrizte a vélemények hitelét, kritikailag egybevetette azokat, és kizárt mindent, ami a legendák világába tartozik.

Nem politikai szempontból érdekel a dolog. Azért kezdem kutatni, mert olyan, mélyen emberi dolgok keltették fel a figyelmemet, amelyeket, helytelenül, „embertelennek” szokás nevezni. Annak idején írtam a Vilna alatti Ponary-állomástól, ahol zsidókat végezték ki. Katynról, a lengyel tisztok vesztőhelyéről is írtam. Talán az a körülmény is szerepelt ebben, hogy voltam Ponaryban és Katynban is. Nos, a Dráva völgyében is jártam. Igaz, pár hónappal a leírt események előtt, de ismerem a környé-

ket, és mindig van valami csábító a nagy dicsőség vagy a rettenetes gyalázat színhelyében. Micsoda hely! Zúgó hullámok, a folyó, amely nem sokkal később holttesteket sodort magával; a rét, ahol később gazdátlan lovak nyargalásztak; a vándorló felhőkbe vesző hegycsúcsok eszményi közönye; íme, a dráma színtere, Villachtól Spittalon, Steinfeld, Oberdrauburgon át egészen Lienzig, a katolikus templomok hegyes tornyai, ahol félreverték a harangokat, irgalmat kérve a pravoszláv népnek, amíg a brit hatóságok be nem tiltották a harangszót.

És még valami: láttam ezeket az embereket 1944 nyarán, amikor átkeltek a Pilica folyón. Találkoztam velük Częstochowában: piros szegélyű bárányszőr kucsmák, szétlőtt és portól fekete, hallgatag, komor arcok; aszott gebék a kocsik előtt. Fegyveres kíséret sehoh. Nem igaz, hogy üzték őket. Menekültek nyugatra. Végtelen szekérkaravánok az európai bérházak között. Micsoda egzotikus látvány: a bolsevikok elől menekülő „Ázsia”.

Visszavonulás az Alpokba

1945. április 26-án letették a fegyvert a német csapatok Olaszországban. 27-én elfogták Mussolinét. Ebben az időben az észak-olaszországi fasiszta köztársaság területén, Tolmezzo város környékén állomásozott Domanov atamán serege, vagy ahogy ők nevezték magukat, a „Kozák Állam”. Összesen hétezer fegyveres. És a csapatot kísérő polgáriak, azaz a feleségek, gyerekek, öregek és rokkantak – 8435 ember. Ezek az adatok 1944 végéről valók, és nem teljesen pontosak. Télen pedig újabb menekülthullámok érték el Olaszországot. Később csatlakozott a nyolcadik és a kilencedik kozák ezred, létszámuk nem ismeretes. Gemona közelében állomásozott a harmadik tartalék ezred (mintegy 2500 ember), de ők, ellentétben Domanov fő erőivel, megadták magukat az olasz partizánoknak, majd dél felé vitték, és más körülmények között adták ki őket a bolsevikoknak.

Volt egy másik csoport is, a XV. kozák hadtest, ez három hadosztályból állt, a Balkánon harcolt Tito csapatai ellen. De addigra már visszavonult Grazba, és ott adták ki őket.

Domanov atamán seregével tartott a polgárháborús idők óta közismert Krasznov tábornok, a híres emigráns író, a kozák mozgalom vezetője. A hetvenéves veterán már nem gyakorolta közvetlenül a hatalmat. Április 27-éről 28-ára virradóra Domanov főhadiszállásán megjelent három vö-

Az írás „Zbrodnia w dolinie rzeki Drawa” címmel a *Fakty, przyroda, i ludzje* (London, 1984) c. kötetben jelent meg.

röstiszt, olasz partizánok, és követelték, hogy tegye le a fegyvert. Domanov közölte velük, hogy csak az angoloknak adja meg magát, megtagadta a fegyverletételt, ugyanakkor megígérte az olaszoknak, hogy három nap alatt visszavonul északra, az Alpokon túlra. Így kezdődött a dráma első felvonása.

Paluzza felé indultak, az volt az egyetlen szabad út a hegy felé. Aztán 1300 méteres magasságban átkeltek a Plöcken-Pass-hágón, és átlépték Ausztria határát. Odalent már virágoztak a mandulafák, amikor elindultak, kezdődött az itáliai nyár. Az út menti píniaikat felváltotta az erdeifenyő, nyírfák fehér kérge derengett, és elérték az első lucfenyőket. Eleredt az eső, aztán sűrű, nedves hó hullott. Bomladozott már a fegyelem. Elöl haladt a törzs, a javítóegységek és a járműállomány java, aztán a doni, a kubanyi, s végül a tereki kozákok tábora. Domanov még Tolmezzóban maradt, várta az Udine környékén elhelyezett egységeket.

Szerpentin vezet a Plöcken-Passra. Másodikán egész nap, egész éjjel esett a hó. Lerobbant az autó, amelyen Krasznov tábornok utazott a feleségével és a szárnysegédjével. A törzs autóbúza vontatta tovább. 22.30-kor Krasznov átkelt a hágón, és megérkezett Mauthen-Kötschach faluba.

Május ötödikén beérte őket Domanov az utóvéddel. Hatodikán küldöttséget indított az angolokhoz, fehér zászlóval. A küldöttség azt a hírt hozta, hogy az angol dandártábornok ezt a választ adta: nem mondhat semmi konkrétumot a kozákok sorsáról, de biztosíthatja őket, hogy semmi körülmények között sem adják ki őket a szovjeteknek.

A gyerekeknek csokoládé, az idősebbeknek „becsületszó”

A hegyen túl, a völgyben már tavaszodott. Sziklák közt tajtékzott, rohant a Dráva. Szürke aszfalton lépésben mentek a lovak, kitégult orlyukakkal szívták magukba a vízparti rétek buja zöldségének nedves virágillatát. Keserűnyés gyantaillatot árasztott a fenyves a napsütésben. Vízpárává porlott szét a sziklákra a hegyi zuhatag. Egy megihitt zug a háborúban – derűs völgy, pacsirtaszó a mezőn.

Ott találták a kaukázusi egységeket. A britek parancsa így szólt: táborozzanak le a Dráva partján, az út és a vasút mentén kijelölt 21 km-es körzetben.

Lienz városát kettészeli a Dráva, a város északi részén volt Domanov atamán és a törzs főhadiszállása. Krasznov tábornok és felesége Lienzről 4 km-re lakott, a brit hatóságok előzékenyen kiutaltak nekik egy villát. A jobb parton volt a kozák junkeriskola, távolabb a kísérőcsapatok és az első lovasezred. A bal parton: a kozák rendészet, a doni, a kubanyi és a tereki ezred. Utánuk a tábornok és a javítóműhelyek. Nikolsdorf falutól keletre egészen Oderdrauburgig kaukázusi egységek állomásoztak, az úgynevezett Kaukázusi Légiónak, parancsnoka Szułtan Kelecs-Girej. A családtagok és a polgári menekültek kényelmes szállást kaptak Peggetzben, másfél kilométerre Lienzről, a volt brit fogolytáborban.

A város déli részén állomásozott a brit törzs. Egyelőre meghagyták a kozákok fegyverzetét, május 15-én kezdtek élelmiszert osztani. Füstölt a sok táborúz a kunyhók és a sátrak mellett. Tábori templomokat emeltek. Húsvét volt. Új egyenruhát is osztottak. Egy kozák dandárparancsnok

azzal a kérdéssel fordult a brit hatóságokhoz, hogy folytassák-e a harcászati gyakorlatokat.

– Természetesen – felelték. – Lehet, hogy hamarosan szükség lesz önökre.

Nem volt ebben semmi rendkívüli, inkább csak erősítette az általános politikai optimizmust. Igaz, voltak borúlátók is, akik attól tartottak, hogy gyarmati szolgálatot ajánlanak a kozákoknak. De ők a kivételekhez tartoztak. Néhány brit tiszt felkereste a junkeriskolát. Amikor a tolmács elmondta nekik, hogy némelyek több ezer kilométert tettek meg, hogy kiszabaduljanak a bolsevik iga alól, egy brit tiszt felsóhajtott.

– Isten segítse őket.

Május tizenhatodikán, egy nappal azután, hogy bőséges élelmiszeradagokat osztottak, parancsba adták a kozákoknak, hogy adják le fegyvereiket, csak a tiszt karnak és a rendészetnek hagyták meg a fegyvert.

Az emberiség ősi tapasztalatai azt mutatják, hogy amióta világ a világ, a katona nem adja le a fegyverét, ahogy a polgári életben sem kölcsönöz pénzt – csak bombabiztos átvételi elismervény ellenében! De mit tegyünk, ha mások azt tanítják, hogy az optimizmus és a hit hegyeket mozgat.

Az egyik lienzi épületben elhelyezett kozák magánbank székéjébe reggel beállított egy brit katonai osztag, és követelték, hogy adják át a páncélszekrény kulcsát. Hiába tiltakoztak, hogy itt csak a kozákok magánvagyonát őrzik, a katonák felpakolták a teherautóra, és elvitték. Ugyanakkor egy brit híradós tiszt parancsot adott, hogy osszanak narancsot és csokoládét a gyerekeknek. Javasolta, hogy szervezzenek koncerteket, keressenek megfelelő termet a városban. Találtak is termet. Megígérte, hogy szépen rendbe hozatja a brit megszálló hatóságok költségére. Fedett konyhákat is ígért, hogy ne kelljen a kozákoknak táborúzón főzniük. És már hozták is a téglat. Végül előállt azzal a tervvel, hogy kozák újságot kellene kiadni. Ezért tanácskozást hívott össze a német Arbeitsamtól rekvirált helyiségben. Tizenketten jöttek el Tarusszkij szerkesztő vezetésével. A tiszt ismertette elképzeléseit, és megígérte a szükséges anyagi fedezetet. Egyelőre csak annyit kért, írják össze a név szerint az újságírókat. Készséggel teljesítették a kérését.

– Thank you very much – felelt a tiszt.

Néhány nappal később Tarusszkij öngyilkosságot követett el...

De ne vágjunk elébe az eseményeknek.

Május 27-én kora reggel kihirdették, hogy a kozák hadsereg minden tagjának kiutalják a brit katonáéval azonos teljes fejadagot.

– Hurrá! – harsant a sátrakban és a kunyhókban.

Nem sokkal később, tíz órakor parancsba adták minden tisztnek és rendésznek, hogy déli tizenkettőkor adják le fegyvereiket. Domanov atamán kérdésére azt felelték, hogy egységesebb és korszerűbb fegyverzetet kapnak.

Másnap, május 28-án közölték Domanovval, hogy délután egy órára minden tiszt és polgári alkalmazott útra készen álljon, mert mennek tárgyalni a brit hatóságokkal.

Rekkenő hőség volt. Seholy felhő. Felmerült a kérdés, milyen öltözékben menjenek a tárgyalásra, melynek a kozák tisztek többsége nagy jelentőséget tulajdonított. A legfelsőbb brit hatóságokkal tárgyalnak!

– Vigyünk kabátot? Este már hűvös lesz az idő.

– Ugyan már. Ne hozzanak semmit, kabátot se. – A tiszt szétártta ujjait az egyik kezén, és a másikkal egymás után lehajtva számolni kezdett: – Uraim, háromkor kez-

dődik a tárgyalás Villachban, egy, maximum másfél óráig tart; ötre, legkésőbb fél hatra, vagy, mondjuk, hatra már vissza is érnek.

A tisztek gyorsan szétoszlottak, hogy még fel tudják venni a legszebb egyenruhájukat, és kifényesítsék a cipőjüket. Fényes vállrojtokkal jelentek meg az indulás helyén. A régi emigránsok kitűzték a cári kitüntetések. Ebben a pillanatban... valahol messze, talán a hegyekben lövés dördült. Akkor még senki sem figyelt fel rá. Golovinszkij aleszauz végzett magával, „afféle csodabogár”, mondták róla előző nap. Ő volt az egyetlen, aki nem volt hajlandó leadni a fegyverét. Megérkeztek az autók.

Ahol már nem segít a tapasztalat, ott néha működésbe lépnek az ösztönök: a feleségek közül néhányan, látszólag ok nélkül, sírva fakadtak.

– Kérem, nyugtassák meg a feleségeket – mondta a tiszt a tolmácsnak. – Tiszti szavamat adom, hogy férjeik legkésőbb öt és hat óra között itt lesznek.

Rekkenő hőség volt. Talán azért múltak olyan lassan az órák. Őt óra lett, vártak hatig... Hét óra múlt... Néhány ezer tiszt utazott a tárgyalásra. Egyikük sem tért vissza. Szörnyű előérzetük támadt a családtagoknak. A katonák is kezdtek gyülekezni, vitatkoztak.

Persze egyikük sem tudhatta, hogy öt nappal azelőtt, 1945. május 23-án Bécsben a brit és a szovjet hatóságok megállapodtak abban, hogy minden tisztet családotul kiadnak a szovjeteknek.

Végül elkezdték főzni a vacsorát a Dráva menti táborokban.

A „tárgyalás”

Mielőtt rátérnénk a „tárgyalás” leírására, álljunk meg egy pillanatra ennél a kétségkívül érdekes problémánál: mi a magyarázat arra, hogy több ezer tiszt, idős tábornokok vezetése alatt ilyen naivan belesétált a csapdába? Hisz’ történt valami, aminek nyugtalanságot kellett volna keltenie. Május 27-én Lienzbe érkezett Skuro tábornok a régi emigrációból, ő soha nem volt szovjet állampolgár. Mint a polgárháború egyik legkiválóbb tábornoka, magas brit kitüntetést kapott, amikor Nagy-Britannia támogatta a „fehéreket”. Lelkes fogadtatásra készülődtek. Másnap, május 28-án két brit tiszt jelent meg Skuro tábornok szálláshelyén, letartóztatták, és ismeretlen helyre vitték.

Bár ez az esemény önmagában is igen figyelemreméltó volt, mégis elsikkadt a tárgyalás keltette zűrzavarban és vitákban. Úgy érezték, a meghívás nem áll ellentétben optimista elvárásaikkal, sőt logikusan következik azokból. Mindenki jobbnak látta menni, mint maradni. Az Olaszországban állomásozó Második Lengyel Hadtest 90%-a hitt abban, hogy elkerülhetetlen a fegyveres konfliktus a Szovjetunióval. A kozákok meg amúgy is hajlamosak voltak arra, hogy minden létező erényt az angoloknak tulajdonítsanak. Ilyen rövid idő alatt még soha ennyiszor nem ejtették ki megfelelő magyarázatok kíséretében a gentleman szót. S amikor e gentlemanek tisztai becsületszavukkal támasztották alá ígéreteiket, még az a kevés maradék kételkedő is elhallgatott.

Maga Domanov tábornok nem osztotta teljes mértékben katonái optimizmusát (később kötelet kapott Moszkvában). Brit parancsra összehívta tisztjeit, és amikor megkérdezte az egyik parancsnok az ezredéből:

– Milyen sors vár ránk?

Azt felelte:

– Szerintem semmi jó. Nyilván szögesdrót.

– Mit kezdünk a tisztekkel, ha a hegyekbe szöknének?

– Maga az ezredparancsnok. Ért engem, nem igaz?

De valójában nem értette. Már csak azért sem érthette, mert maga Domanov is velük tartott, és még az ő szavai is azt mutatják, hogy a brit fogolytábor tartotta a legrosszabb eshetőségnek.

Délután egy órakor érkeztek a teherautók. A gyorslista szerint elvittek 35 tábornokot, 167 ezredest, 283 alezredest, 375 eszault, 460 aleszault, 526 századost, 756 zászlóst, 124 polgári alkalmazottat, 15 egészségügyist, 2 fotóst, 5 híradós tisztet és 2 táborigazgatót.

Csak a teherautókon kezdtek érezni, hogy baj lehet. Leengedték a ponyvát. Géppisztolyos katonák ültek a gépkocsivezetők mellett. Valaki belekezdett egy nótába, de abbahagyta. 12 km után megállt a menetoszlop. Tankok csatlakoztak. A Dráva partján vezetett az út: Greifenburg, Steinfeld, Sachsenburg, Möllbrücke és tovább... Nem könnyű lelkileg elviselni, ha egyik végétől a másikba esik az ember: biztonságból rettegésbe, bizalomból kétségbeesésbe. Nem tudjuk pontosan, hányan bírták ezt ki. Becslések szerint öt tiszt ugrott le a teherautóról, az erdőbe menekültek.

Möllbrücke után, még mindig a Dráva mentén, hirtelen délkelet felé fordult az út, a kanyartól tizenhárom kilométerre van Spittal városa. A teherautók behajtottak a három sor szögesdróttal kerített tábor kapuján. Körben sűrűn felállított örök. Leszállás.

A tiszteket rögtön elkülönítették rang szerint, mind-egyik csoport más-más barakkba került. Kosz volt, rendetlenség, szalmát szórtak a földre. Egy órával később az angol parancsnok hívatott három kozák tábornokot, köztük Domanovot és Tyihockijt, és rezzenéstelen arccal kijelentette: – Kérem, tájékoztassák tisztjeiket arról, hogy az öfelsége kormánya és a Szovjetunió közti egyezmény szellemében mindannyiukat átadjuk a szovjet katonai hatóságoknak. Holnap reggel négykor indulnak a táborból.

Tyihockij rosszul lett és összeesett.

Bénító kétségbeesés

Bármennyire szeretnénk is figyelmen kívül hagyni az úgynevezett „keleti mentalitást”, könnyűszerrel beláthatjuk, hogy a több, mint kétezer doni, kubanyi és tereki tisztet – grúzókat, oszétokat, karacsajokat, ingusokat stb. – maga az eljárás „stílusa” képesítette el. Egyébként ez a stílus példátlan volt az egész európai kontinensen, hasonló esetben nem fordult elő ilyesmi. Másutt akár még rosszabb is lehetett a bánásmód, de „ilyen nem”... És ez a döbbenet – az embernek „nem fér a fejébe” –, ez csak elmélyítette azt a bénult beletörődést, ami rendszerint úrrá lesz az embereken a siralomházban az ítélet végrehajtása előtt.

Az elmúlt háborúban a hősiesség legelképeztebb megnyilvánulása kétségkívül a varsói gettó felkelése volt. Vannak, akik ezt félvállról veszik, mondván, hogy a zsidók előtt „amúgy sem volt más kiút, reménytelen helyzetbe kerültek”. De ezzel csak azt árulják el magukról, hogy fogalmuk sincs az ember pszichikumáról. Hisz’ épp ez a legnehezebb: reménytelenül harcolni! Katynban csak a tisztek 4%-ának volt összekötözve a keze.

Spittalban sem vetette magát senki pusztá kézzel az an-

golokra. Kezdték letépni magukról a tisztí rangjelzéseket és a kitüntetések, ledobták a cserkészzubbonyt, megszagatták a díszegyenruhát, amit a „tárgyalásra” vettek fel. Olyanok is akadtak, akik még a megszentelt keresztet is ledobták a barakkban. Tarusszkij újságíró volt az első, aki felakasztotta magát. A régi emigránsok petíciókat próbáltak írni; átkozták őket az új emigránsok, mert „gyávák és nem szolidárisak”; botrányos viták törtek ki – semmiért, mert nemcsak hogy nem bírálták el a petíciókat, át se vették a papírokat. Egy darabig még bíztak Krasznoztov táborokban, hátha ő segíthet, mégiscsak híres ember, és ismeri Alexander tábornokot. Kérték, hogy hívják a táborba a megszálló hatóságok képviselőjét, és tárgyaljanak Krasznoztovval. Az aggastyán nem tudott állva várakozni, hoztak neki széket, és a szögesdróthoz állították. Egy brit katona felrúgta a széket, szétesett apró darabokra.

Éjszaka felakasztotta magát Mihajlov ezredes, de az utolsó pillanatban levágták a kötélről. Másnap, május 29-én virradatkor két pravoszláv pap kiment a barakkok előtti térre, ünnepi imába kezdtek, könyörületet kértek. Köréjük gyűlt a tömeg, pravoszlávok és muzulmánok egyaránt.

Reggel hatkor érkeztek a teherautók. Tömegesen tagadták meg a felszállást. Vezetnyszóra elindultak feléjük a géppisztollyal és vaskos gumibottal felfegyverzett katonák. Összebuzogtak a kozák tisztek, és megfogták egymás kezét. Nincs új a nap alatt! A brit katonák gumibotot ragadtak, és kezdődött a verés: ütötték a fejüket és az összekulcsolt kezüket. Kitépték a sorból az első tisztet, és a teherautóra dobták. Leugrott. Megint megverték, és visszazavarták. Megint leugrott. Puskatussal és gumibottal verték, a földre zuhant, összerugdosták, aztán ott maradt mozdulatlanul, vérbe fagyva. Mint egy zsákot, a platóra dobták... Kezdték felszállni az emberek.

Némelyik brit a szemét törölgette, és összeszorította a

fogát. Mások szépen bevadultak. Volt, aki könnyezett. Olyan is volt, aki körbejárt egy kosárral, elővett pár doboz cigarettát, és így kínálgatta:

– Egy szál cigaretta egy karórért.

Kit érdekel az óra!... Mindenki elszívta már a cigarettáját, amit a „tárgyalásra” hozott. Vettek egy-egy szál cigarettát a tisztek, és a kosárba dobálták az órájukat.

Szilkin tábornok is agyonlőtte magát. Egy Harlamov nevű tiszt az utolsó pillanatban felakasztotta magát. A britek szabadon engedtek egy papot, két polgári alkalmazottat és tizenkét orvost. Elengedtek egy kamasz fiút is, kozák ejtőernyős volt, Rizsenykinának hívták.

Egy brit tiszt a kaukázusi csapatok parancsnokához, Szultan Kelecs-Girejhez lépett, és közölte vele, hogy kinevezi parancsnoknak, ő felel a kaukázusi tisztek viselkedéséért. Szultan Kelecs-Girej a lába elé köpött.

Krasznoztov nem ment ki a térre. A nyitott ablaknál ült a barakkban, és nézte, mi történik. Az utolsó pillanatban vették észre a brit katonák, már ugrottak is, hogy kirángassák az ablakon. Néhány kozák tiszt ellökte a katonákat, és kivezették az atamánt.

A teherautóra zsúfolt tisztek 32%-a egykor szovjet állampolgár volt, 68%-uk régi emigráns, ők soha nem voltak szovjet állampolgárok.

Negyvenezer ember éhségstrájkja

Most térjünk vissza az előző naphoz. Este nyolckor már rettenetesen félték a Lienzenben maradt családtagok.

– Megjött már a tolmács? – kérdezte idegesen egy brit tiszt.

– Yes, sir.

– Hívják ide.

Ö V A L A T T

Jelentés

Benke elv. részére
az Egyetemi Színpad f.hó 12-én
tartott revizionista jellegű műsoráról

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem vizsgálóbizottsága Székely György okt. rektorhelyettes vezetésével a napokban tett jelentést Kádár elvtársához az Egyetemi Színpad június 12-én elhangzott műsoráról, melyben Szerdahelyi István, Orbán Ottó, és egy novellista fiatal szerepeltek. A vizsgálóbizottság tudomásom szerint megállapította, a következőket:

1. Az Egyetemi Színpadon szerepelt fiatal költők kimaradtak az Irodalmi Színpad június 13-i műsorából (visszautasították onnan verseiket), valószínű, hogy ezért is rendezték meg saját szerzői estjüket. Az elhangzott művek nagyrésze dekadens, letört hangú, atompánikos vers volt, ilyeneket azonban sajnos még folyóiratainkban is találhatunk. Akadt egy-két olyan vers is, melynek mondanivalója ellenforradalmi volt.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kisz csúcsbizottságának titkára, Salamon elv. elmondotta, hogy Szerdahelyi István az egyetem volt hallgatója, október 22-én mint a Petőfi kör

Eötvös Loránd Tudományegyetem szekciójának elnöke uszító hangú beszédet tartott, ugyanabban a helyiségben, amelyben most saját költői estjét rendezte meg, bebizonyíthatóan kijátszva az egyes felügyeleti szervek éberségét.

Szerdahelyi István, mint az Egyetemi Könyvtár tudományos munkatársa, engedélyt kért a könyvtár szakszervezetétől, a szerzői est megrendezésére, amelyet meg is kapott, anélkül, hogy azok látták volna a műsort. Ezután Szerdahelyi az Egyetemi Színpad kulturális bizottságának új elnökéhez fordult, egy levéllel, amelyben elmondotta, hogy a szocialista kultúra iránti tiszteletet akarják növelni, és ennek jegyében szeretnék megrendezni szerzői estjüket. A hangzatos jelszavakat tartalmazó levélre a kulturális bizottság elnöke kiadott egy pár soros előzetes engedélyt, amelyet azután Szerdahelyi a szakszervezet engedélyével együtt az V. ker. tanács Népművelési osztályának vezetőjéhez vitt, hogy az engedélyezze a versek elmondását.

Az V. ker. tanács kulturális osztályának vezetője elmondotta, hogy a véleményét egy bizonyos fokig már az is befolyásolta, hogy maga előtt látta az Egyetemi Színpad kulturális bizottságának és az Egyetemi Könyvtár szakszervezeti bizottságának engedélyét. Így is azonban több verset nem engedélyezett elszavazásra.

Így történt, hogy közvetlenül a szerzői est előtt sem az Egyetemi Színpad kulturális bizottsága, sem a Kisz bizottság titkárai nem tudták, milyen versek fognak elhangzani.

Az iroda előtt megállt az egyik teherautó, amely a tisztet vitte a tárgyalásra. Üresen jött vissza. A tolmács elszápadt, és belépett az irodába.

– Hol vannak a tisztjeink? – kérdezte.

– Nem jönnek vissza – felelt a brit tiszt.

– És hol vannak?!

– Nem tudom.

– De hisz ön azt állította, hogy legkésőbb hat órára itt lesznek. Becsapott minket?

– Kedves asszonyom, mi csak katonák vagyunk, végrehajtjuk az előljárók parancsát. Azonnal állítsa össze az itt maradt tisztet névsorát.

Így fosztották meg vezetőiktől a kozákok tömegét. Éjjel kettőig járták a tábort az emberek, beszélgettek, csak aztán mentek aludni. Másnap, május 29-én, reggel 9-kor megjelent egy fiatal brit tiszt, átnyújtott egy felhívást a tolmácsnőnek, és azonnal közhírré tette.

„Kozákok! Tisztjeitek becsaptak, tévútra vezettek benneteket! Letartóztattuk őket, már nem térnek vissza hozzátok. Most, hogy nem befolyásolhatnak, nem kényszeríthetnek benneteket, végre szabadon beszámolhattok a hazugságaikról, elmondhatjátok a véleményeteket és a kívánásaitokat. Mindannyian visszatértek hazátokba...”, és így tovább. Nyilvánvaló volt, hogy a szovjet hatóságok küldték a felhívást. A továbbiakban felszólították a kozákokat, hogy hajtsák végre a britek parancsait.

Dél előtt tízkor közölték velük, hogy május 31-én reggel kezdődik a kozák ezredek és a családtagok repatriálása.

Enyhe, napos idő volt. A hír – derült égből villámcsapás! Kitért a pánik. Ideiglenes tanácskozó testületet hívtak össze a peggetzi tábor 6. számú barakkjában. Polunyin zászlóst választották az ad hoc szervezett passzív ellenállási akció vezetőjének. Általános éhségstrájkot hirdettek, angol nyelvű plakátokat ragasztottak ki a tábor-

ban: „Inkább itt halunk éhen, de nem megyünk vissza a Szovjetunióba!” Minden katonai és civil táborban kitűzték a fekete zászlót. Ideiglenes szabadtéri oltárokat emeltek, éjjel-nappal folytak a szertartások, gyóntattak és áldoztattak a papok. Természetesen közös petíciókat is írtak: a királynak és a királynőnek, a canterbury-i érseknek, a pápának, Péter szerb királynak, Eisenhower tábornoknak, a demokratikus országok parlamentjének... A brit katonai vezetés átvette, és a szemétkosárba dobta a petíciókat.

– Tartsunk össze! – járt szájról szájra. – Maradjunk együtt, akkor nem tehetnek semmit. Nem hagyhatják, hogy ezt csinálják velünk!

Nem gyújtottak tábor tüzet az éhségstrájk miatt, de a barakkokban, a sátrakban és a kunyhókban felizzottak a reménység szikrái. Így telt el május harmincadika. Este közölték velük, hogy mivel a katolikusok másnap ünneplik Úrnapiját, június elsejére halasztják a repatriációt.

Harmincegyedikén este elzárták a vizet a barakkokban.

1945. június 1.

Olvastam valahol, hogy volt egy rossz gyerek, aki, ha az apja el akarta verni a nadrágszíjjal, ájtatosan összekulcsolta a kezét, és letérdelt, imádkozott, mert az imádságot még az apának sincs joga félbeszakítani... De ez nyilván még abban a másik évszázadban, 1914 előtt történhetett. Június elsején több mint tízezer próbálták ki ezt a módszert a Dráva völgyében. De akkor már 1945-öt írtunk...

Virradatkor hatalmas menet indult a peggetzi kápolnába. Elöl vonultak a papok ornátusban. Keresztek, zászlókat, szent könyveket, égő gyertyákat vittek. Napkelte

A szerzői est revizionista jellegét nemcsak a versek mondanivalója, nemcsak Szerdahelyi István szerepe a Petőfi körben adta meg, de nem utolsó sorban a termet zsúfolásig megtöltő közönség, melyek között jórészt az egyetem passzív, vagy kifejezetten népi demokrácia ellenes beállítottságú hallgatói jelentek meg, és feltűnően sok kizárt, jobboldali tevékenységéért az egyetemről kitiltott hallgatót lehetett látni. Az egyetem Kisz fiataljai közül mindössze a csúcsbizottság két tagja vett részt a szerzői esten. A műsrot „frissítő” pantomim jelenetben Kain és Abel történetét adták elő, Kain arcát és egész alakját erős vörös fényvel megvilágítva.

A szerzői esten nem vettem részt, a fent említetteket hallomástól tudom, amely még nem tartalmazza az egyetemi vizsgálóbizottság teljes és részletes véleményét. Feltehető az is, hogy az ügynek a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Hallottam olyan véleményt is, hogy Szerdahelyi Istvánt az Egyetemi Könyvtárban becsülik, és a közel jövőben a pártba is be akarták venni.

Jó figyelmeztető ez a szerzői est. Az, hogy különböző felületes szerveken keresztül mégis meg tudta rendezni saját szerzői estjét Szerdahelyi arra, ami az Egressy klubban fiatal frók stúdiójaként szerveződik. Mint már említettem, az Egressy klub kezdeményezése figyelemreméltó, jelentős, és úgy vélem feltétlenül támogatni kell. Aggasztó azonban, az, hogy mind az Egyetemi Színpadon, mind az Egressy klubban nincs

biztosítva a művészeti és az elvi kommunista vezetés.

Jellemző pl. hogy június 27-én este az Egressy klubban összehívott igen széleskörű plénum előtt Kárpáti Kamill az Egressy Club könyvtárosa egy irodalmi népfront szerű összefogást hirdetett meg az ott megjelentek előtt. A SZOT kulturális osztályának megbízottja, Kiss elvtárs utalt arra, hogy ellenséges beállítottságú verseknek az Egressy klub rendezvényei nem adnak helyet, de ugyanakkor a szelektálás és a műsor szerkesztés feladatával a fiatal frók stúdiójának kritikusait bírta meg, akikről köztudomású, (mint Aczél elv. is mondotta jún. 27-i sajtótájékoztatóján) hogy még maguk is nevelésre szorulnak, nem marxisták.

Az Egressy Club összejövetelén felszólt Kiss Tamás: „Nem akarok ünneprontó lenni,” mondotta, de lényegében megbolygatta az ott kialakult irodalmi népfront jellegű hangulatot. Helyesen bírálta ennek a kezdeményezésnek magában rejlő veszélyeit, de ezeket a szavakat nem volt politikus ilyen széles körben elmondani. Ezzel a szervezetlenséggel nemhogy közelebb hoztuk volna a tőlünk távolálló fiatal frókat, inkább elriasztottuk őket, ugyanis nem lett határozottan kimondva, a klub rendeltetése és célja, valahogy úgy nézett ki, mintha zsákba macskát árulnának.

Budapest, 1958. június 38.

(Mezei András)

volt, halvány rózsaszín fényben derengtek az Alpok hófödte csúcsai. Bőgtek a kozákok tehenei – nem fejték meg őket az általános zűrzavarban. Gazdátlan lovak, asztrahányi tevék kószáltak a legelőn. Még nem szállt fel a köd a Dráva mentén. Íratlan parancsra kezdetét vette a passzív ellenállás.

– Csak ne haragítsuk meg az angolokat! Imádkozunk. Oltalmazzon a Legszentebb Istenanya.

Így cselekedtek. Imádkoztak szünet nélkül, de nyolc óra tájt brit tankok tűntek fel, legyező alakban közeledtek, száz méterre a kozákoktól megálltak. Teherautók érkeztek a barakkok felől, hogy elszállítsák az embereket a vasútállomásra, ahol már összeállították nekik a szerelvényeket. Az egész tábort körülvezték a szuronyos puskával, géppisztollyal és gumibottal felfegyverzett katonák. Már nem sokáig szóltak a szent énekek, rávetették magukat a katonák a tömegre, széttépték az élőláncot, puskatussal és gumibottal verték az emberek fejét. Kitört a pánik, ordítottak, tiporták egymást. Hátrált a tömeg, a palánkhoz szorult, ami elválasztotta a táborát a mezőtől. Ledőlt a palánk. De a mezőn is tankok sorakoztak. Elkapták azokat, akik összeestek, megsebesültek – a teherautókhoz vonszolták őket. A távolabbi táborokban is lövések dördültek. Vaktában menekültek az emberek, rohantak az erdőbe, vagy a folyóba vetették magukat. A leírhatatlan tumultusban szétfutott a ménes. A helyi lakosság jámboran keresztet vetett, de mihelyt megmozdult egyikük, már rohantak is, hogy kirabolják az elhagyott sátrakat, befogják a lovakat, elhajtsák a jószágot. A katolikus papok félreverették a harangokat és felszóltatták a lakosságot, hogy azonnal hagyják abba a gyalázatos rablást. A templomtornyokban is feltűntek a fekete zászlók.

Közben a peggetzi tábor lakóinak nagy része meghátrált a fegyveres katonák előtt, de még megpróbálták kiszabadítani azokat, akiket elkaptak. Akkor esett el az első kozák, szuronyal döfték le. Elsodródott a tömeg, és feltárlt az oltár. A pap felmutatta a katonáknak az evangéliumot. Szuronyal ütötték ki a kezéből. Az egyik kubanyi kozák az Istenanya ikonjával takarta el magát, de kapott egy vágást a halántékára, a fülére borult a haja és a fejbőre. A harmadik Csodatévő Szent Miklós zászlójával próbálta hátrítani a csapatot, de a gumibotolás után a sárba hullott Szent Miklós.

Lerombolták az ideiglenes kápolnát, az oltárt, összetaposzták az ikonokat és a kelyheket. Hirtelen elkiáltotta magát valaki, mások is csatlakoztak hozzá, és felharsant a rémisztő csatakiáltás: „Urrrá!” Mintha a kozákok akarnának rohamra indulni. A brit katonák gyorsan visszavonultak, és felállították a géppuskákat. Az egyik pap, hogy mentse a helyzetet, megint imádságra hívott...

Amíg imádkoztak, a katonák, hátrahagyva a sebesülteket és az agyonvert vagy agyonszúrt kozákok hullait, a barakkokba indultak, hogy előrángassák és gépkocsira tuszkolják a bujkáló embereket. Az egyik kozák ellenállt, földre lökték, kettő húzta a lábánál fogva, a harmadik a fejét rugdosta a bakancsa orrával. Az egyik asszony vérző gyermeket tartott a karján. A katona saját kötszerével kötözte be, de hiába könyörögtek neki, mind a kettőt a teherautóra küldte. A tankoknál várakozó brit katonák közül sokan fejezték ki együttérzésüket. Azt mondják, egyikük tört oroszszággal odasúgta:

– Ne hagyják magukat, ehhez nincs joguk.

Egy kislány odament egy másik katonához, egy darab papírt adott neki, amelyen ez állt angolul: „Öljetek meg

Feljegyzés Benke elvtársnőnek.

Tárgy: Az Egressy-klub fiatal írók stúdiója megnyitásáról.

Szombati jelentésben a klub megnyitásáról és Kiss Tamás felszólalásáról már beszámoltam. Nem mondtam még el, hogy a megnyitó után Kiss Tamás, Kiss Lajos a KISZ Kulturális Bizottságának vezetője és az Egressy-klub szervezői: Kárpáti Kamil és Kiss István összejöttek. A megbeszélésen a KISZ Kulturális Bizottságának vezetője elmondta, hogy ebbe a kezdeményezésbe a Kisz nem megy bele, nem engedélyezi és tekintsék meg nem történnek az egész kezdeményezést.

Szeretnék még utalni továbbá arra is, hogy Aczél elvtárs pénteki sajtótájékoztatóján elmondta, hogy a Népszava segítse kritikusan az Egressy-klub munkáját, és Aczél elvtárs is kifejezte aggodalmát, mely szerint a fiatal írók széles csoportját szervező és vezető fiatal kritikusok maguk sem marxisták.

Ezek után a Népszava vasárnapi számában az itt közölt cikket találtam az Egressy-klub fiatal írók stúdiójának megnyitójáról.

1958. jun.

Mezei András

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR JELENKORI GYŰJTEMÉNYÉBŐL
(A GÉPHIBAKKAL EGYÜTT BETŰHÍVEN) KÖZLI: STANDEISKY ÉVA

A szocialista irodalom győzelmét igyekszik elősegíteni a Fialat Írók Stúdiója

Fennállása óta az egyik legjelentékenyebb kezdeményezést tette az Egressy-klub, a szakszervezetek művészközlője. Annak a közönségszolgálatok alapján, amelyet a klub mellett létesült Fialat Zeneművészek Stúdiója rövid fennállása alatt elért, most megalakította a Fialat Írók Stúdióját.

A stúdió alakuló megbeszélésén mintegy hetven fiatal költő, író, kritikus, irodalomtörténész jelent meg. Köztük olyanok, akiknek nevét már kötetek hirdetik – és olyanok is, akiknek egy-egy írásával csak elvétve találkozhatunk.

A stúdió céljait Kiss István, a Szaktanács kultúrnelvési osztályának munkatársa és az Egressy-klub részéről Kárpáti Kamill ismertette. Az elgondolás szerint irodalmi est-sorozatokat rendeznek majd a fiatal nemzedék tagjainak költői és prózai műveiből, a klub szavalóművészeinek és a zeneművész-stúdió tagjainak közreműködésével. Az estek bemutatóját az Egressy-klubban, szakmai közönség előtt tartanák, a további előadásokat pedig művelődési otthonokban. Több kultúrház vezetősége már élénken érdeklődik a stúdió munkája iránt, így például a Pesterzsébeti Vasas már havi egy műsort leköött.

Számos fiatal szólított hozzá az előzetes tervekhez; a felszólalásokból kivilágott az a szándék, hogy a stúdió működése a különféle irányzatok bemutatása mellett is egyenesen, a szocialista irodalom fejlődését, győzelmét segítse elő.

(g. sz. l.)

inkább, de ne adjatok ki a bolsevikoknak." A katona elvasta, zsebre tette, és hirtelen elírta magát. Délután öt óra körül brit dzsip érkezett, egy tiszt hangszórával kihirdette:

– Kozákok! Mély benyomást tettetek rám hősiességekkel, de a jaltai egyezmény értelmében mindenkit repatriálni kell, aki 1939 szeptember elseje előtt szovjet állampolgár volt! Aki birtokában van olyan okiratnak, ami igazolja, hogy a fenti időpont előtt nem tartózkodott a Szovjetunió területén, mutassa be.

De facto így fejezték be öt óra után az öldöklést Peggetben, a legnagyobb kozák táborban. Nem messze a brit tiszt dzsipjétől egy meggyilkolt juncker holtteste hevert, kissé távolabb egy asszonyé, aki halott gyermeket szorított magához. (Mint később megállapították a meggyilkoltaknál talált igazolványok alapján, a juncker dnyepropetrovsvki volt, az asszony Kubanyban, a gyermeke már Olaszországban született.)

Közben a Dráva mentén folyt a nagy hajtóvadászat az emberek után, akiket ki akartak adni a szovjeteknek. Lőttek a menekülőkre. Véletlenül vagy célzott lövéssel agyonlőttek egy asszonyt, aki elbújt a bokrok közé, de a kutya megtalálta. Volt, aki a tank elé vetette magát. Amikor összeszedték a betegeket és a sebesülteket a kórházban, egyikük kiugrott az ablakon. Sokan fulladtak a Drávába. Mindenki emlékszik arra az asszonyra, aki háton úszott a folyóban, mert a melléhez kötötte a csecsemőjét. Mellette a parton egy brit katona futott, hosszú karóval próbálta kihalászni. De nem érte el. Végül egy kis öbölbe sodorta a víz. A csecsemő már halott volt, pár óra múlva az asszony is meghalt a kórházban. Orvos volt a foglalkozása, Kubanyból származott, Vojzsokobojnyikovának hívták. Édesanyja és tizennégy éves húga vízbe fulladt.

A csernyihovi Szent Fjodoszj

Másnap kezdődött a dráma második felvonása, ami a világ minden politikai emigránsának ismerős: bemutatni a dokumentumokat, melyek igazolják, hogy...; harcolni az igazolványokért és könyörögni a tanúknak; intrika, fontoskodás, szélhámoskodás és mindenféle kavargás. De hiába volt a siránkozás, a deportálás folytatódott. Kibomlott hajú asszonyok futkostak, keresték a gyerekeket, akiket elvittek a zürzavarban; síró gyerekek futkostak, akiknek elvitték a szüleiket. Sírárták az elrabolt vagyont. Közben újabb transzportok indultak keletre, bedrótózott ablakú vagonokban. Ha nem szövetségesek, hanem ellenségek deportálják ilyenekben az embereket, „marhavagonnak” szokás nevezni őket. Sokakon úrrá lett az elkeseredés vagy az apátia. Például amikor június másodikán bevagonfrozták a junckeriskolát – addig ők fejtették ki a legnagyobb ellenállást –, valaki kilépett a sorból, hátrára kapta a málhászsját és legyintett:

– Megyek, testvérek, haza a kolhozba.

És a többiek szó nélkül mentek utána. Ugyanazon a napon vitték el a harmadik kubanyi és a tereki-sztavropoli ezredet. A kozákok egyenként vagy csoportosan szöktek meg. A kezdet mindig könnyűnek ígérkezett. Egy hatvanfős csoport eljutott a hegyekben az olasz határig, de nem lépték át, nyugatnak fordultak, Innsbruck felé. Hogy elkezdüljék a brit őrállomások, a csúcsok közelében haladtak előre, néha a hóhatár fölött. Június tizenegyedikén egy angol repülő megtalálta őket, rájuk is lőttek. Elbújtak a hasadékokba, de egyikük megsebesült. Magukkal vitték a

sebesültet, mentek tovább, de repülőgépekről figyelték az útvonalat. Amikor át kellett kelniük a hágón, csapdába estek, és fogságba kerültek. Lägerbe vitték és kiadták őket a bolsevikoknak egy fő kivételével – neki sikerült megszöknie. A hegyi hajtóvadászatokhoz volt szovjet hadifoglyokat is mozgósítottak a brit hatóságok, ők német légerékből szabadultak.

Nem sokan imádkoztak már a völgyben. Szanaszét hevertek a földön az ikonok és a letört zászlók. De egy kozák asszony mind a mai napig azt állítja, hogy a csernyihovi Szent Fjodoszjnak köszönhet mindent. Amikor anyjával, karon ülő gyermekével és az öccsével a leendő száműzöttek tömegében találta magát, fogadalmat tett a szentnek, hogy minden pénteken teljes böjtöt tart, ha kiszabadul ebből a pokolból. És máris megtörtént az első csoda: a hátráló tömeg egyenest a Dráva-hídra szorította. Igaz, elveszett a cipője, és zoknijban futott, de Szent Fjodoszj a nagyobb csoport ellen vezette a katonák rohamát, azokat vették üldözőbe, akik a híd túlsó oldalánál balra fordultak – ő pedig anyjával, gyermekével és öccsével jobbra futott. Így elérték a hegyet, és kezdtek felkapaszkodni a sziklára. Mezítláb, vérsz talppal jutottak át az erdőn. Behavazott, sziklás rét kezdődött az erdő szélén. Harmadnap halottakat találtak. Egy kozák, egy asszony és a gyerek. Nyilván öngyilkosságot követtek el. Késsel, borotvával vagy egy elrejtett pisztollyal – nem akarták tudni. Addigra már elfogyott a zsákba dugott élelem. Hóval oltották a szomjukat. Mit tegyennek? Hova menjenek? Mit egyenek? Kihez forduljanak?... Nem maradt más, csak a csernyihovi Szent Fjodoszj.

– Megyek – meséli a kozák asszony – és imádkozom Hozzá, de közben arra gondolok: milyen ostoba vagyok, aligha lesz kenyér ezekből a kövekből. Egyszer csak!... Egy kis faház a sziklafal mögött. Előtte áll egy öreg kozák és betőri az ablakot. Már lát is minket, és integet. Odafutok. Csernyihovi Szent Fjodoszj!! Látom ám az ablakból, hogy kenyerek vannak az asztalon!

Menedékház volt turistáknak. Maradt még kis kása, liszt meg tűzifa. Másnap, miután jól laktunk és kialudtuk magunkat, mentünk tovább. Végig az örök hó határán. Egyszer csak rettentő szakadék nyílt előttünk, azt hittük, nem jutunk tovább. De az öreg kozák addig törte a fejét, számolgotott, variált, míg végül tovább tudott vezetni minket. Öt nap múlva, miután elhagytunk három hegycsúcsot és négy hágót, elhatároztuk, hogy lemegyünk a völgybe. Az első házban, ami az útjukba akadt, munkát vállaltak ellátásért. És ím, megint csoda történt.

Egy nap brit őrző érkezett, szökevényeket keresek.

– Elhatároztam – mondja –, hogy élve nem adom meg magam: kiugrok az ablakon a gyerekekkel, és odaveszünk. De imádkozni kezdtem a csernyihovi Szent Fjodoszjhoz: „Ments meg az öngyilkosság halálos bűnétől!” Bejön az őrmester, és kéri a papírjaimat. Elővettem, átadtam, és tudtam, hogy ott áll benne fehérén-feketén, hogy Lienzből szöktem meg. Sokáig olvastam az őrmester, még egyszer... Lesütötte a szemét, visszaadta a papírokat. Csak annyit mondott: „All right.” És elment.

A lovak megmentettek százhusz embert

Okkal kérdezheti az olvasó: ez történt az emberekkel, világos, de mi lett azzal a rengeteg lóval? Lovakat nem adtak ki.

A kozák lovak nagy része sík vidékhez szokott, nem olyanok, mint az öszvér. Azokkal nem lehetett menekülni a he-

gyeken át. Szétszéledtek a Dráva völgyében, más földjén, mezején legeltek néhány tevével együtt. A brit hatóságok kineveztek egy felelőst, parancsba adták, hogy válasszon ki százhusz jó lovas, és gyűjtsék össze az összes lovat. A megbízott csoportra osztotta az embereket és, miután ellátták a szükséges dokumentumokkal, munkához látott. Először az Oberdrauburg környéki cserkesz lovakat hajtották el. Lienzen speciális lóláger létesítettek, és lajstromba vették az állományt. Az egészséges lovakat vasúton szállították el. Amikor befejeződött a transzport, Villachba vezényelték az egységet, hogy szállítsák el a magyar lovasság lóállományát a lienzi angol bázisra. A kozákok csak arra vigyáztak, nehogy a vasúti transzportra kerüljenek... Egyébként jó dolguk volt. Amikor pár héttel később kiűrtették a bázist, brit tiszt érkezett hozzájuk egy tolmács kíséretében.

– Ki akar visszatérni a hazájába?

Néma csend.

– Szóval senki?

– Senki – felelték kórusban.

– Rendben van. Nem fogunk több embert kényszerrel hazatelepíteni.

Egymás mellett élés 1945-ben

Visszatérek az elvesztett fonálhoz, a május 29-i spittali „tárgyaláshoz”. Négy autóbusz érkezett a törzstől, ötven-

nyolc teherautó és tíz-tizenöt másfajta gépkocsi. A tiszt transzportot fedezte huszonöt könnyű tank, százöt motoros, száznegyven géppisztolyos gépkocsivezető és kocskísérő, hetven géppisztolyos, tűzparancsral útnak indított lövész, a menetoszlop élén harminc katona haladt, két teherautó, rajta hatvan fő zárta a menetet. Az összefegyverzet: háromszáztíz géppisztoly, százhuszonöt géppuska, huszonegy könnyű löveg.

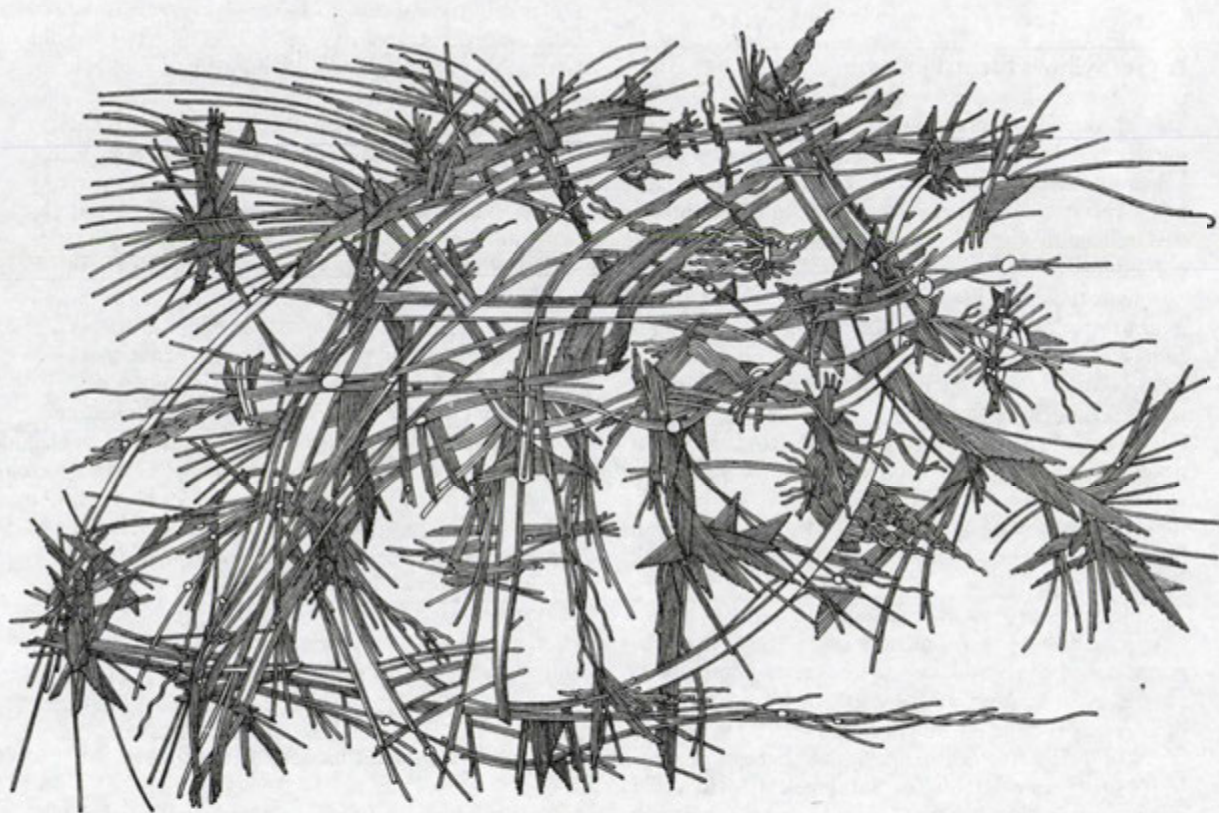
Mielőtt a gyászos konvoj elérte a szovjet zónát, két tiszt megmérgezte magát, tizenkilencen próbáltak szökni. A tizenkilencből négynek sikerült, tizenötöt agyonlöttek.

A további adatok bizonytalanok.

Tizenkét tábornokot, köztük Domanovot, Krasznovot, Szultan Kelecs-Girejt és Skurot (öt csak május 31-én, külön gépkocsival szállították oda szárnysegédjével együtt) küldtek Moszkvába – kötelet kaptak. Százhusz tisztet lőtt agyon a szovjet kíséret útban Grazból Bécsbe. Bécsben ezerharminc embert löttek föbe. Nyomtalanul eltűnt kilencszáznyolcvanhárom ember. Őket további vizsgálatok céljából vitték el. Az adatok nem véglegesek, ellenőrizni kellene ezeket, ha lenne erre valami lehetőség.

Arról is sok anyag van, hogyan adták ki a XV. judenburgi kozák hadtest három hadosztályát. A módszerek majdnem ugyanolyanok voltak.

FORDÍTOTTA PÁLFALVI LAJOS

TOMASZ MIANOWICZ / A HADIÁLLAPOT: EGY FORGATÓKÖNYV RÉSZLETEI

BOJTÁR ENDRE

(Megtörjük) hagyományainkat:¹ most első ízben nem egy jelentős könyvhöz, hanem a lengyel T. Mianowicz alább olvasható nem annyira jelentős írásához fűzünk széljegyzeteket.

A cikket érdemén túl felértékelő eljárásunk helyességéről még most sem vagyok meggyőződve.² Ami a közlést mégis indokolhatja, az két dolog. Az egyik, hogy az írás a 2000 szerkesztőségén belül nemhogy érdeklődést, de egyenesen heves vitát váltott ki, ezért talán számíthatunk ilyesmire Olvasóink körében is, s ez jó: mozog az elme.³ A másik, hogy megmutatja: a múlt nem egyszerűen az, ami korábban megesett, hanem az, amit a jelen kiharcol-kialakít magának belőle. A cikk megjelenése óta sok minden történt Lengyelországban is, Magyarországon is, ami új jelentésekkel gazdagította a szöveget. (A decemberi elnökválasztás, amikor a Geremek-féle liberálisok úgymond a két rossz – Wałęsa és Kwaśniewski – közül a kisebbikre szavazván újra egykori harcostársukat, Wałęsát támogatták, egyébként eredménytelenül; az Oleksybotrány; Jaruzelskiék felmentése a hazaárulás vádjára alól; február közepén, amikor e sorokat rovom, nálunk javában dúl a vita az ügyöntörvényről stb., stb.) Tulajdonképpen nincs is más célom, mint hogy végigkalauzoljam az Olvasót a jelentésváltozásoknak azon az útján, amely közben egy először új dokumentumokkal is alátámasztott, izgalmas leleplezésnek tűnő tanulmányból – legalábbis a szememben – történelemhamisítás⁴ lett.

folytatott) politikai cselekvések későbbi megítélése körül minden történelmi fordulat után lejátszódik: egyesek koholnak, mások tévednek stb. stb. A cikkek pedig e mindenkor színjáték (melyre egyébként mai magyar példát szintén bőségesen hozhatnánk) illusztrálásán kívül nekem semmit nem mondtak. MI

3. Mondhatnánk: És mégis mozog... SZÁ

4. Vagy leleplezünk, vagy történelemhamisítunk. Le lehet leplezni egy politikai cselekvést, egy politikust, még egy úgynevezett történelmi személyiséget is, de nem lehet leleplezni a történelmet. Leleplezni ugyanis annyit tesz, mint látszatként mutatni be a nyilvánosat, és ebben az értelemben valóságos és felszínre hozni rejtett – rút, elvetemült – természetét, igazi lényegét, szörnyűségeit. Mármost a mi Mianowiczunk ezt teszi Geremekkel. Ezzel a tetteivel azonban aligha hamisítja meg a történelmet, minthogy az a történelmet még csak nem is sűrolja. Nem arra a kérdésre keres választ, hogy mi miért és mi hogyan történt 1981 decemberében (illetve azt megelőzően és azt követően), hanem arra a kérdésre, hogy kicsoda is az a köztsziteletben álló, híres-nevezetes szabadsághős valójában. Nem történelmi oknyomozást folytat, hanem államügyészi hevíletű vizsgálódást egy minden gyanú fölött álló állampolgár ügyében. Nem a történelmi esemény szellemi rekonstrukciója, megértése, megragadása és fölépítése érdekli, hanem egy történelmi személy – azaz hogy pontosabban fogalmazva: egy kortárs politikus – bűnösségének bizonyítása a rendelkezésére álló, hézagos és ügyészi módon interpretált bizonyítási anyag alapján. Az írás ebben az értelemben tényleg publicisztika. Minden leleplezés attrakció, amelyben legalább az egyik artista kitöri a nyakát (Mianowicz írásában Geremek, Bojtárban Mianowicz, amivel persze azt is mondom, hogy Mianowiczot talán nem kéne – publicisztikai fogását átvéve – leleplezni, még ha ezáltal a becstelen és elemi tisztesség nevében, a perbe fogott ügyvédje él is ezzel az eszközzel). Minden leleplező – titkos kéjelgő, és óhatatlanul erre csábítja olvasóját is. (Maga Bojtár írja, mi-lyen „mohó sietséggel” olvasta végig az írást.) Röviden: leleplezés által nem követhető el történelemhamisítás. Egyébiránt Bojtár adósunk marad egy igen lényeges definícióval: mi az, hogy „történelemhamisítás”. Ez a politikai retorikában és publicisztikában szép karriert befutott metafora számomra több mint homályos! SZÁ

Ebben a rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérnek.

1. Már csak hagyományoszeretből is. Mint hagyományoszerető állítom, hogy hagyomány csak törve jó. Történelmi hagyományhoz hozzá sem nyúlhat. SZÁ

2. Én, a magam részéről, nagyon nem értem, helytelenül s furcsállom a közlés ingerét. Számomra e lengyel cikk érdektelen, egyszerűen több vonatkozásban is. Egyrészt, akárhogy nézem is, a cikk közlése nem kerüli el a publicisztikus pletykálódás veszélyeit: mégiscsak megismétlődnek a Geremek elleni vádak, legfeljebb úgy, hogy Geremek visszautasítja, Bojtár pedig nem hiszi el őket. Másrészt, nem lévén szakértője a Szolidaritás történetének (s ezt nem is hiányolom magamban: az 1980–81-es események engem személyes érdeklődésemben nem vonzanak jobban, mint más történelmi fordulatok), úgy vélem, e lengyel belügy, bármily kényes kérdéseket érint is a mostani lengyel politikusok számára, számomra nem érdekes; az a kérdés, hogy milyen szerepet vitt Geremek akkor, s mit mondanak róla most, legfeljebb abba a dicsőítésbe, bár történetileg tanulságos sorba illeszkedik bele, amely a (többnyire persze nem nyilvánosan

(Az első olvasat előtt és után) Amikor tavaly szeptemberben egyre mohóbb sietséggel végigolvastam a párizsi lengyel folyóiratban, a *Kultura*-ban megjelent írást, többszörösen megdöbbsentem.

Először a leleplezett – számomra politikai múltja miatt rokonszenves – személye miatt. Bronisław Geremek (1932) a „Szolidaritásnak” nemcsak az egyik legjelentősebb szellemi, hanem erkölcsi tekintélye is volt. A francia középkorral foglalkozó nemzetközi hírnű történész 1968-ig volt a kommunista párt tagja. 1978-ban ő találta ki az illegális ún. repülő egyetemeket. A „Szolidaritásban” Wałęsa legfőbb tanácsadója volt, jutalmul a hadiállapot idején két és fél évet ült. (Ez utóbbi tény Mianowicz úgy magyarázza, hogy Geremek 1981-ben megállapodott ugyan S. Ciosekkal, a „Szolidaritással” való kapcsolattartásért felelős miniszterrel többek között abban is, hogy a hadiállapot bevezetésekor megtisztítják a szakszervezetet a szélsőségesektől, Geremek azonban magát és Wałęsát nem számította a szélsőségesek közé, Jaruzelskiék viszont igen. Geremeket tehát Jaruzelskiék átejtették, az átejtés pedig „a »szélsőség« fogalmának eltérő értelmezésében állt”.) Mianowicz most azt közli tényként (s a cikk első, gyors végigolvasása után – ki lehet próbálni! – ez marad meg bennünk összegzésként), hogy az 1981. december 12-ről 13-ára virradó éjjel végrehajtott Jaruzelski-puccsot követő hadiállapot forgatókönyvét és stratégiai alapjait Geremek két héttel az életbe léptetés előtt ismerte, s ezt Ciosek elé is tárta, ily módon valami olyan cinkosságba keveredve, amilyenre a Bruno Schulztól kölcsönzött mottó utal.

E megállapítás hitelét hatalmasan felerősíti, hogy a *Kultura*-ban látott napvilágot. A folyóirat közel ötven éve jelenik meg, amikor szerkesztője, Jerzy Giedroyc *Instytut Literacki* (Irodalmi Intézet) néven Rómában kiadót alapított, amelyet 1947-ben átköltöztetett Párizs egyik kis elővárosába, Maisons Laffitte-be. Az *Instytut Literacki* hamarosan intézménnyé vált, mely egyes időkben szinte egymaga tartotta fenn a lengyel kultúra folytonosságát. Nemcsak a folyóirat évi tíz számával, hanem könyvekkel is: a *Kultura* Könyvtára sorozatban több mint 500 kötet jelent meg, elsősorban lengyel emigránsoktól (Giedroyc adta ki itt – áttörve a nyugati lengyel emigráció jelentős részének nemegyszer komoly ellenállását – Gombrowicz és Miłosz életművét), de otthoniaktól is (hol álnéven, hol – az utóbbi időben – saját nevük alatt), s ezenkívül oroszoktól. (Szolzsenyicin szamizdatos műveit én először itt olvastam még a hatvanas évek végén, lengyelül.) 1962 óta jelenik meg a *Zeszyty Historyczne* (Történettudományi Füzetek) c. negyedévi folyóirat, amely Lengyelország és régióink legújabb kori történelmével foglalkozó fontos tudományos fórum.

A kiadón és a két folyóirat szerkesztőségén nem szabad valami kiterjedt szervezetet gondolni. Évtizedeken át négy ember alkotta a Maisons Laffitte-i villa csapatát, kiegészülve az állandó (külföldi) tudósítókkal, közöttük a Rómából néha több hónapra átruccanó kitűnő íróval, G. Herling-Grudzińskivel, vagy a világhírnű ruszista-szovjetológussal, M. Hellerrel. A *Kultura* azonban

lényegében egyetlen emberrel, szerkesztőjével azonos – aki állítólag már az induláskor közölte, hogy a lap addig jelenik meg, amíg ő él. Jerzy Giedroyc (1906) litvániai hercegi-fejedelmi családból származik (címét-rangját soha nem használta, mindig tiltakozik, ha ezzel más próbálkozik). A jogot végzett, majd az Anders-hadseregben szolgált Giedroyc a liberális demokrata tökéletes megtestesítője. Az ő szerényen a háttérben maradó korszakos jelentőségű munkájának köszönhetően volt a *Kultura* az elmúlt évtizedekben sokunk egyik legfőbb szellemi tájékozódási pontja. A lap minőség-érzéket és elemző racionalizmust jelent, az egyéni szabadságjogok melletti kiállást és nemzeti elkötelezettséget, melybe soha nem vegyült csipetnyi nacionalizmus sem (ellenkezőleg: mindig képes volt lengyelek és oroszok, németek, csehek, litvánok vitáit a másik szemével is látni). Jellemző a decemberi elnökválasztásról a véleménye. Előtte úgy gondolta, hogy minden lengyelnek kötelessége elmenni szavazni, de mindkét jelöltet ki kell húznia. Kwaśniewski győzelme után arra szólít fel, hogy „könyörtelen harcot kell folytatni vele a lengyel államérdek betartásáért, de a jogállam keretei között maradva”. (*Kultura* 1995 december, 99. o.)

Nem volt mit tennem, magától Giedroyc-tól kellett megkérdeznem, hogy vajon a Mianowicz-cikk azt jelenti-e, hogy a lap elfordul attól a Geremek-féle szellemi politikai iránytól, amelyhez minden, a napi politikától távolságot tartó függetlensége ellenére legalábbis 1989-ig mégiscsak talán a legközelebb állt. A válasz az volt, amit reméltem: nem, előzetes szándék soha nem vezérelte a szerkesztőt, most sem, a közléssel csupán a tisztázást akarta elősegíteni. De kérdezem meg esetleg a szerzőt, aki egy 50 év körüli Münchenben élő történész. Felhívtam hát Mianowiczot is, akitől ugyanazt a választ kaptam: az ő célja ezúttal is, akárcsak eddigi tanulmányaival, az igazság kiderítése volt, mindenfajta politikai szándéktól mentesen. Kicsit utánanézttem. *Megváltás és politika között* c. vitacikkében (*Zeszyty Historyczne*, 1994/107.szám), melyben a közhiedelemtől eltérő módon van szó a néhai Wyszyński bíboros keresztényi elvek és kommunista hatalom közötti hintapolitikájáról, Mianowicz azt írja: „A történész nem bíró, nem érezheti magát hivatottnak ítéletalkotásra.” A történész feladata az, mondja Mianowicz Ranke híres szavait idézve, hogy megmutassa, „hogyan volt valójában”. Nos, elbújni az állítólagos objektív, „tisza” tények mögé, amelyek Ranke elképzelésével szemben aligha léteznek – ez legalábbis naivitás egy történész részéről.⁵

Miután régi jó ismerőse, Vásárhelyi Miklós kérésemre beszélt velem, magam is megkérdeztem Geremeket, mi a véleménye a cikkről. „– Az első betűtől az utolsóig szemenszedett hazugság.” „– Nem lenne kedve a 2000-ben válaszolni? A választ Giedroyc is – ő mondta – örömmel leközné a *Kulturában*.” „– Ha tudná, mennyi fontos munkám vár befejezésre, s hogy hány ilyen mocskolózó írás jelenik meg nap mint nap a lengyel sajtóban!” „– De ez nem akárhon, hanem a *Kulturában* jelent meg.” Ez érezhetően szöveget ütött a fejébe. „Ez igaz. De talán elég lesz egy levél is.”

És lőn. Geremek levele a *Kultura* decemberi számában olvasható, alatta Mianowicz válasza. Íme:

5. Mellékes, de ezt nem értem. Hogy is van ez? Ranke szerint vannak tények, vagy nincsenek? Mi az, ami „valójában” „hogyan is volt”? KCGY

„Tisztelt Szerkesztő Úr,

a *Kultura* szeptemberi számában jelent meg T. Mianowicz A hadiállapot: egy forgatókönyv részletei c. cikke. Megtudtam belőle, hogy én vagyok a szerzője a hadiállapotnak, amely nemcsak barátaimat és kollégáimat küldte internálótáborokba és börtönbe, hanem – tévedésből – saját magamat is. Rám utathatnék, hogy a szerző a történész munkájának azokat az alapjait sem ismeri, amelyeket egy diák tanulmányai elején megtanul. A történelem(tudomány) ugyanis az igazság kiderítése, hazugságyártással más mesterségek foglalkoznak. Nem tudom, Mianowicz úr politikus vagy történész, de a szövegből nagyon is politikai gyűlölet árad. A hamis politika – Szujskit parafrázálva – mindig hamis történelmet (történettudományt) szül.*

A Szerkesztő Úr és a *Kultura* iránti változatlan nagybecsüléssel és tisztelettel

Bronisław Geremek”

1995. november 8.

„Úgy vélem, hogy minden általános iskolát végzett olvasó könnyűszerrel észrevette, hogy a *Kultura* szeptemberi számában megjelent szövegem nem történelmi munka, hanem publicisztikai cikk. Ahhoz sem kellene különösebb szellemi képességek, hogy bárki rájöjjön, hogy én kizárólag már korábbi ismert dokumentumokat és beszámolókat használtam fel, s hogy semmiféle, Geremek prof. úrra vonatkozó saját véleményem nem nyilvánítottam. »Politikai gyűlölet« így legfeljebb valamelyik általam idézett szövegből áradhat, ám Geremek úr nem árulja el, melyikből. A »hazugságyártás« úgyszintén kizárólag a Neubauer nagykövet táviratában foglaltak és a lengyel publikációkból származó megegyező vélemények összevetését jelentheti, de akkor viszont nehezen fogom fel, Geremek prof. úr miért nekem címzi felháborodását. Azt sem magyarázza meg, miért csak ez év október 27-én gerjedt haragra, mi-

6. S vajon ez fordítva igaz? Vagyis igaz politika szüli az igaz történelmet? Bojtár ezt látszik vallani (nyilván egy igaz politika tudásának feltételezésével) – nem is értem, hogyan gondolja. Azt mondja cikke záradékául: „mi, kortársak... a »lényeg« tudjuk”. Első kérdés: kik azok a mi? Én, bevallom, a magyar történelem legújabb szakaszainak (általam már átélt) nagyocská fordulatairól sem mernék ilyet a magam nevében kijelenteni – nemigen tudván, mit tekintek, milyen szempontból lényegnek, kivált akkor, ha a kortársak, mint tudjuk (pl. ahogy Bojtár még ki is mondja a Szolidaritás egykori közeli részvevőiről), egyáltalán nem ugyanúgy látják... (továbbá, Bojtár szép szavára rákérdezvén: ha tudjuk az akkori lényeg, ami ezek szerint annak idején még megvolt, akkor mostanra hogyhogy összekutyulódott?, pláne ha ugyanazok kutyulnak?). Második: ha dokumentumok alapján (is) tudjuk, amit tudunk (ezt is Bojtár mondja), akkor mi a baj ezzel az új (?) szerencsétlen dokumentummal? Hiszen tudjuk: a dokumentumokkal mindig baj van. Történetileg is: szegény és szádalomra méltó az a történész, akit egy dokumentum meg tud tévesztetni – hisz a dokumentum hitele ott kezdődik, ahol más is alátámasztja hitelét, addig csak olyan adat marad, mely ugyanúgy vall alkotójáról, a keletkezés körülményeiről, mint témájáról... (Jól néznék ki, ha mindent elhinnénk, amit valaha egyszer leírtak és publikáltak, történet legyen bár a közlés a legtekintélyesebb, feddhetetlen fórumban!) Másrészt politikailag is: minden szinkron politikai szereplőnek akut problémája, hogy történetét (valamint ellenfeleinek történetét) az épp mostani állapot szerint kell, akarja-nem akarja, újra interpretálnia, erre vagy arra stilizálnia, s emiatt a dokumentumokat kezelni kell – pl. titkosítani, megsemmisíteni, esetleg hamisítani (tudjuk, a legújabb magyar történelem néhány nagy dokumentuma természetesen titkosítva lett, a rendszerváltók teljes asszisztenciája mellett). Egy levéltáros vagy történész, továbbá a polgári nyilvánosság, ezért, azt mondhatnánk, szinte természetesen áll hadiállapotban a politikusokkal...

Persze értem én: itt Geremek erkölcsi hitéről lenne szó (ami engem, sajnos, nem érdekel eléggé; mai magyar politikus ismerőseim, de elsősorban ismerőseim esetében nyilván nem lennének ilyen történészek) – Bojtár ki is mondja, számomra megint követhetetlen vakmerőséggel: kiderül, „ki volt a jó és ki volt a rossz”. Én legfeljebb azt merném mondani: ki volt politikailag rokonszenvesebb – ez pedig számomra egyáltalán nem azonos azal, ki a jó (s az ilyen azonosítást még talán a politikailag eltérő esetekben sem tenném meg). Geremek politikai szerepe nyilván derekas volt: ettől még tárgyalhatott Ciosekkel, mondhatott amit akart (amit Bojtár mond Geremek mondandóját illetően a hit kérdésétől, szintén felületes – miben is kellene e téren hinni? –, hiszen a végső kérdéseken kívül a hit legfeljebb a hozzám legközelebb álló barátaim vagy szeretteim számára van fenntartva, mások, a politikusok és a történelem csak a valószerűség és bizonyítás mezejére szorúdnak), továbbá számolhatott a következményekkel, ezen belül különféle számításokat is tehetett, s eljátszhatott a lehetséges vagy elképzelhető variációk között (hisz a politikus egyrészt taktikázik, másrészt egy lehetetlen helyzetben eleve lehetetlenre vállalkozott) – a lényeg (ennyit én is tudok) csak annyi, hogy nem ő vezette be a szükségállapotot, s nem ő csukta a másikat börtönbe, hanem fordítva. A politikus szerep értékelése most talán mindössze ennyi lehet... – a nagy, generális cáfolat azért is téveszti célját, mert erkölcsi mozgásokat feltételez és kér számon, s nem politikusi gesztusok utólagos történészi mérlegelését alkalmazza. Mintha Geremek akkor járt volna el helyesen, s akkor őrizte volna meg erkölcsi integritását, ha szóba sem áll Jaruzelskiékkal stb. stb. Holott egy végtelenül kiélezett történelmi helyzetben tárgyalás és kibontakozási javaslat nélkül csak háború lehetséges – ha pedig ezt Geremekék nem akarták, s tudták azt is, hogy végső és teljes győzelmiükre semmi esély nincs, akkor meg nem teendő fel a vagy-vagy kizárólagos, parancsoló erkölcsi kérdése. Én azt hiszem, a Szolidaritás kiváló hősei is ugyanolyan történelmi szorítóknak jártak, mint más, történelmileg már árnyaltabban megítélhető régebbi hősök és áldozatok, ők is, mint a régiak, cselekedtek nagyot és bálgát, igazuk volt, de volt, hogy ők is tévedtek, nekik is voltak végtelen vitáik még egymással szemben is, tárgyaltak hát így is, úgy is, ők is számításba vették a hatalmat és a hatalom jelenlegi lehetőségeit – mért lettek volna egészen mások? A dokumentum közlését (a lengyeleknek) igenis tudomásul kell venni, a hitelt ellenőrizni kell (nem egyszerűen cáfolni), ám ennek során a nagy történelmi szereplőknek és szerepeknek az elemzését kellene csak elvégezni: sem mocskolásukra, sem szentté avatásukra, ilyen módon, nincsen szükség. MI

kor az általam felhasznált idézetek évek óta ismert publikációkból származnak. Neubauer nagykövet távirata Lengyelországban úgyszintén legalábbis ez év augusztus 9-e óta ismert, ha viszont Geremek prof. érzése szerint Stanisław Ciosek e dokumentumból idézett szavai árasztanak politikai gyűlöletet, akkor az kérdezhető meg, hogy a Lengyel Köztársaság Parlamentje Külügyi Bizottságának az elnöke miért csak a *Kulturában* való közzétételük után sértegett meg. De ez alighanem szónoki kérdés.

Tomasz Mianowicz”

Ez a válasz végleg semmissé teszi mindazt, ami Mianowicz cikkének első elolvasása után egy pillanatig talán még hihetőnek látszott.⁷ Túl azon, hogy az igazságból röpké műfaji kérdést csinál (egy publicisztikai cikkben lehet bármit összevissza beszélni!), legalább egy valótlan állítása azonnal lelepleződik: nem csak évek óta ismert dokumentumokat idézett, hiszen a M. Kubina és M. Wilke által kiadott vaskos dokumentum-kötet („*Hart und kompromisslos durchgreifen.*” *Die SED contra Polen 1980-81. Geheimakten der SED-Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratie-Bewegung*) 1995-ben jelent meg Berlinben, de Neubauer nagykövetnek az a távirata, amelyen lényegében az egész Mianowicz-cikk alapul, még e kötetben sincs benne. Hogy erről a dokumentumról honnan szerezhetett volna tudomást akár Geremek, akár bárki emberfia, aki nem volt jelen az augusztus 9-i Világkongresszuson, magyarán: hogy M. Kubina publikálta-e és hol a táviratot, azt Mianowicz nem árulja el. Ehelyett a cikk elején lelőhely nélkül megadott dokumentumot (melynek – félreértés ne essék – meglétében, autentikusságában nem kételkedem) egybecsúsztatja a szóban forgó kötettel, melyből még idéz is, ezáltal ügyesen azt a látszatot keltve, hogy pontos filológus módján járt el.

(A második és sokadik olvasat) De van itt persze más *fallacy*, csúsztatás is.

A *close reading*-et, az aprólékosan elemző olvasást kezdjük a legfontosabbal, annak elkülönítésével, hogy mi az, amit maga a cikk szerzője mond (külön megjelölve azokat a kitételeit, amelyek – ezekből ugye szerinte egy sincs – Geremekre vonatkoznak), s mi az, amit valóban másoktól idéz.

„1981-ben világos volt, hogy az oroszok elvetik a lengyelországi fegyveres beavatkozás lehetőségét.” Ez olyannyira nem volt világos, hogy azóta is vitatkoznak róla. Jaruzelskinek nem csak a történeti megítélése függ ettől: a parlament külön vizsgálóbizottságot hozott létre annak megállapítására, hogy az oroszok beavatkoztak volna-e (ebben az esetben a beavatkozást megelőzendő Jaruzelski-puccs hazafias cselekedet – Mianowicz mintha ezt sugallná) vagy sem (ebben az esetben Jaruzelski hazaáruló). A bizottság 1996 februárjában az első változat mellett tette le a voksot. (Apró szépséghiba, hogy a bizottság összes – többségben lévő – kommunista utódpárti tagja szavazott így, s az összes ellenzéki tagja amúgy, ami azt a gyanút ébresztheti, hogy a döntés merőben politikai.)

7. Sajnos, a válasz nem teszi semmissé. Azok, akik nem tudják mindazt, ami Bojtár elemzésében alább következik, még könnyen hihetőnek tekinthetik (leszámítva pesze a műfajra vonatkozó nyilvánvaló hülyeséget). Én osztom Bojtár prekoncepcióját, ezért szeretném megcáfolva látni Mianowicz spekulációit (a cikk végére látni is fogom), de minden igyekezetem és elfogultságom ellenére kénytelen vagyok elismerni, hogy a szerző ügyesen válaszolt.
KCGY

A külső baráti segítség csak akkor volt elkerülhető, ha a lenyelvek belső megoldást találnak. Erről számol be titkon a keletnémet elvtársaknak Ciosek miniszter, az informátor. (Minek hívják azt az embert, aki rendszeresen idegen hatalmakat informál?) Mianowicz mindenesetre közli az említett német dokumentumkötet – mindössze két Ciosek-információ – alapján (348–351. ill. 372–374. o.), hogy Ciosek értesítései „különleges analitikus értékkel tűntek ki”.

Ciosek beszámolójában színre lép Geremek, akiről és akitől titok derül ki: december 1-jén már készen állt „a hadiállapot forgatókönyve”, az „a titkos forgatókönyv”, amit aztán Mianowicz nemes egyszerűséggel egyenesen „Geremek forgatókönyvének” nevez. Olvassuk el figyelmesen: a „Geremek (titkos) forgatókönyve” címke Mianowiczról származik. Ciosek csupán arról számolt be a keletnémet elvtársaknak, hogy Geremek szerint 1. elkerülhetetlen a Szolidaritás és a hatalom összeütközése, hogy 2. a hatalomnak fel kell számolnia a szakszervezet szélsőséges apparátusát, s hogy 3. az új helyzetben megmaradnának az olyan mérsékelt erők, mint Wałęsa, a hatalom pedig cserébe bizonyos demokratikus reformokat léptethetne életbe.

Az, hogy a Jaruzelski–Ciosek-féle vörösök és a Geremek-féle rózsaszínűek már 1981-ben titkos alkut kötöttek, régóta, de legalábbis az 1989-es kerekasztal-megállapodás óta újra és újra elhangzó vád, mégpedig mind a rózsaszínűektől jobbra álló, egykori „Szolidaritás”-szélsőségesek, mind a balra álló, egykori kommunisták részéről. A jobboldal azt mondja: „Lám, a nagy demokraták-ellenzékiek is csupán hatalomra, kormányra akarnak jutni, az elveket egy szempillantás alatt a sutba vágják.” A baloldal – cinikusan – ugyanígy: „Ezek sem jobbakk nálunk, ezeket is a lenini »ki kit győz le« mozgatja.”

Ezenkívül Geremek említést tett 5 milliárd dollárról, amit a Nyugat adna Lengyelországnak, de hogy milyen célra, azt már Ciosek okoskodja ki: egyrészt hogy segítségével szétzúzhassák az ellenforradalmat, másrészt hogy a Szovjetunió ne zsarolhassa tovább Lengyelországot. Ezt az önmagában is logikailag ellentmondásos képtelenséget, amit maga Ciosek sem hisz, Mianowicz aztán kész tényként kezeli, a sugallt Ciosek–Geremek-összeesküvés bizonyítékként: mind a ketten ugyanakkora összeget említettek, s ráadásul mind a ketten dollárban!

Visszatérve Ciosek legsúlyosabb kitételére, hogy ti. Geremek szerint az államhatalmi szerveknek fel kell számolniuk a Szolidaritás apparátusát, ennek az a tényszerű alapja, hogy 1981 végére valóban kiéleződtek a Szolidaritáson belüli ellentétek Wałęsa és tanácsadói (Geremek, Mazowiecki stb.), valamint az erősen értelmiség-ellenes apparátus között. A nagyrészt a nyilvánosság előtt zajló ellenségeskedés odáig fajult (amint J. Holzer „Solidarność”. 1980–1981. *Geneza i historia*, Párizs, 1984. c. könyvének 320. és 326. oldaláról megtudhatjuk), hogy például az országos vezetőség november 4-i tanácskozásán, amelyen arról volt szó, hogy Wałęsa elmenjen-e a Glemp bíborossal és Jaruzelskivel folytatandó megbeszélésre, egyesek már arra kezdtek célozni, hogy Wałęsa ket-

tős játékot űz, s ezért talán ideje lenne leváltani, november 22-én pedig Wałęsát az eredeti program elárulásával vádolva tüntetőleg olyan alapító tagok léptek ki a legfontosabb, a gdanski alapszervezet vezetőségéből, mint a később szélsőjobbra sodródott, például nyíltan antiszemita A. Gwiazda és A. Kolodziej. (Mianowicz persze az ő Geremek-ellenes kitételeiket idézi – Ciosek jelentésének alátámasztására.) Hogy mi okozta a kilépők felháborodását? Wałęsa és tanácsadóinak fontolva haladása, az a – Kuroń szavával – „önkorlátozó” (Holzer i. m. 255. o.) igyekezet, hogy ne szolgáltatásnak ürügyet a szovjet beavatkozásra, amit Wałęsa a december 2-i tanácskozáson úgy fejezett ki, hogy „a Szolidaritást belerángatták a politikába, miközben elhanyagoljuk a tipikusan szakszervezeti tevékenységet”. (Holzer i. m. 335.o.)

Amikor tehát Ciosek azt mondja a keletnémet elvtársaknak, amit mond, akkor korántsem az objektív, tiszta tényekről informál, mint valami magnetofon, szavai mindig nagyon is irányzatosak: a két rossz közül a kisebbik rosszal mondatja ki a nagyobbik rosszal való elbánás szükségességét, egyúttal azért a kisebbik rosszat, Geremeket is befeketítve: lám, kezdi a bőrét menteni...^{8,9}

De egyébként is: miért lenne bizonyíték az, amit egy olyan titkos megbeszélésen mond valaki, ahol mindkét fél taktikázik, s szava nyilvánvalóan csak annyit ér, amennyit a körülmények később megvalósítani engednek belőle?¹⁰ Hogy az elvtársak ilyen módon tárgyaltak, azt Ciosek Neubauernek is elárulja. („a meg egyezési front további hivatalos propagálása részünkről csak taktikai lépés”). De a másik fél ugyanúgy, amint azt például Wałęsa híres szavai tanúsítják, amiket egy december 3-i vezetőségi tanácskozáson mondott, s amiket aztán az államvédelmi szervek Wałęsa kétszínűségét bizonyítandó tévén, rádió, sajtó keresztül indiszkret módon megszéllőztettek (s amikre cikke végén Mianowicz is alludál): „Ne mondjuk hangosan: a konfrontáció elkerülhetetlen, az ilyen beszéd csak avval egyenlő, hogy ki kit és hogyan ejt át, s aztán csak magunkat ejtjük át. Nekünk azt kell mondanunk: szeretünk benneteket, szeretjük a szocializmust és a pártot, természetesen a Szovjetuniót is, s közben a kész tények révén végezni a dolgunkat és várni.” (Holzer i. m. 337. o.)

Hogy Geremek a Ciosekkel folytatott tárgyalásai során akár taktikai okokból, akár őszintén elítélőleg nyilatkozott a szakszervezet szélsőségeiről, az a vázolt helyzet ismeretében elképzelhető. Az „összecsapás elkerülhetetlensége” is szóba kerülhetett, hiszen hasonló gondolatot Geremek novemberben nyilvánosan is megfogalmazott: „Azt szeretném, ha mindenki tudatosítaná magában, hogy nem áll az ország érdekében, a társadalom érdekében egy illuzórikus egység megteremtése, s egy színlelt nemzeti meg egyezésnek végzetes következményei lennének az ország jövőjére nézve.” (Holzer i. m. 322. o.) Ez azonban igen messze van attól a diktatórikus megfogalmazásól, amit Ciosek ad Geremek szájába: „elkerülhetetlen az erők összeütközése (...) az államhatalmi szer-

⁸ mert az értelmezés szabad; ami elhangzott (s persze olykor azt is, ami nem), már lehet „kiforgatni”, „átértelmezni”, „kontextusból kiragadni”, „elferdíteni”. Geremek talán hangosan gondolkodott, előrejelzett, vizionált vagy gondolat kísérletet végzett. Márpedig ezek az értelmiségi, és nem a politikai megszólalási formái. KCGY

⁸ Itt azért arra is fel lehetne hívti a figyelmet, hogy a jeles történész milyen kritikátlanul kezeli forrásait. Nem csak Ciosek szerepe gyanús az egész ügyben, azt sem kellene kihagyni a számításból, hogy német beszámolóit olvassunk, ráadásul távirati formában, amelyet szerzője hallomás alapján fogalmazott meg – elég sok közvetítése ez Geremek szavainak ahhoz, hogy a történésztől legalább a kétely egy halvány jelzését kiérdemelje. KCGY

⁹ Ciosek valójában a saját bőrét mentgeti. Neki ugyanis valószínűleg azt kellett bizonygatnia a szovjeteknek (a keletnémet diplomácia/elhárítás ez esetben nem volt több „értelmező” postásnál), hogy még mindig jobb Geremekkel átmenetileg szöveteznie, mint kitenni Lengyelországot a „radi-szoli” kénykedvének. Egyúttal azt is ki kellett tapogatnia, vajon elfogadható-e ez a stratégia Moszkva számára. Ráadásul e kettős célt úgy kellett elérnie, hogy ne sározdódjék be a Wałęsákkal folyó alkudozás közben, ha a szovjet vezetés végül is a bevonulás és a teljes tarolás mellett döntene. Ciosek eminens érdeke volt ezért, hogy Geremeket machiavellisztikus színekben tüntesse föl, gazemberként, aki – mellest – okos dolgokat mond.

Neubauernek, a hírvivőnek ugyancsak ezen az üzeneten volt keresztváloja. Csakhogy neki arra az eshetőségre is fel kellett készülnie, hogy Ciosek valóban besározdódik. „Értelmeznie” kellett tehát informátora híryanagát: neki egy még gazemberebb Geremekre volt szüksége, akat a nem elég éber lengyel elvtársak túl lágyan kezelnek. Ha nem így tett volna, kockáztatja, hogy úgy jár, mint megannyi követ-társa, akiket mint „megfertőzötteket” hívtak vissza '56-ban Budapestről vagy '68-ban Prágából. Egy szó, mint száz: Mianowicznak bősséggel lett volna oka a forráskritikára. KJM

¹⁰ Nem csak erről lehet szó. Talán arról is, hogy Geremek nem vigyázott eléggé a szavaira. Talán még nem volt eléggé profi politikus ahhoz, hogy tudtában legyen: vigyázni kell minden egyes elhangzó szóra, még ha titkos, négy szemközti megbeszélésen mondatik is ki,

11. Hit ide, hit oda, egy keveset azért talán szabad kombinálni. (Ha már úgyszólván egy kabátlopás-ügy kellős közepén tartunk.) Geremek lengyel barátai azzal szeretik gúnyolni, hogy ha a lépcsőn találkozok vele az ember, nem tudni, most jön-e lefelé vagy most indul éppen felfelé. Nekem is sokszor volt módom megfigyelni: nyugodt, eszes embernek ismerem meg, matróz görbe pipával és nagy szakállal, keveset beszél, szerényen viselkedik, mindig mosolyog a szeme, de egyenes a tekintete. Konferenciákon látom, melyeken kitűnik az azal, milyen ügyesen tud békíteni és véleményeket integrálni.

Ha visszavettem e kvalitásokat 1981 decemberébe, így képzelem viszonyát Jaruzelski-ékhez. Egyetlen cél vezethette: időt nyerni, elodázní a véres megtorlást, s közben meggyőzni a kommunistákat, hogy van – és mindenkinek jobb lenne – a fokozatos, békés átmenet. Született realpolitikusként minden bizomnyal lázasan kereste a közös alapot, ezért felidézhetette tárgyalópartnerei előtt annak veszélyét, hogy nem ők, a mérsékelték, hanem a két tábor radikálisai veszik kezükbe az események irányítását. Ennyi. Szó sem lehetett „ó, a mi borzalmas tagságunk” stílusú érvekről, nemhogy közvetlen útmutatásról, miként kell a Szolidaritás fundamentalistáit elintézni. Tegyük egy pillanatra félre a morális szempontokat. Geremek, ha olyan áldoz megoldásokon törte volna is a fejét, amilyeneket Mianowicz tulajdonít neki, a kommunizmus politikátörténetét ismerve nem hihette, hogy a „heraus mit uns” taktika akárcsak átmeneti sikerekkel is kecsegtet. Am ha mégis bízott volna benne, alkupartnereit végképp nem tekinthette született gentlemaneknek, akiknek magnóra mondhatja saját politikai öngyilkosságát.

Végül az erkölcsökről. Geremek ügyében lehet, hogy elfogult vagyok. De van egy képem a lengyel antikommunista mozgalmakról, a Szolidaritáson belüli kemény szolidaritásokról, s ezt a képet nem a „Vasember”-mítosz formálta, hanem hosszú beszélgetések tucatjai a közvetlen résztvevőkkel. Bojtár pár bekezdéssel lejjebb arra figyelmeztet, a mostani katyvaszt ne lássuk bele a puccs előtti hónapokba. Én azt tenném hozzá: a magyar ellenzéket se a lengyelbe.

KJM

12. NB. Minden fog fehér, mikor habzani kezd a száj... SZÁ

veknek fel kell számolniuk...” Hogy Geremek ilyesmit mondott-e, vagy hogy pontosan ezt mondta, az bizonyíthatatlan, s ezért végső soron hit kérdése.¹¹ Én még az ilyesmit se hiszem.

Nézzük hát, hogy ki az a Ciosek, akinek Mianowicz hisz. A szeptember 16-i és október 10-i beszélgetésekről készült keletnémet feljegyzés szerint Ciosek et. a következő helyzetelemzést nyújtotta: „Nem látok más alternatívát, mint a konfliktus erőszakos megoldását. Az utolsó útókártya, ami a kabátujjunkban van, és ami valószínűleg megtakarítja a szomszédos országok katonai segítségét, az Jaruzelski tábornok. (...) Most semmivel nem ámíthatja magát az ember, és világosan fel kell mérni, hogy a játszma elvesszett. Ezért fel kell borítani a játékasztalt, és egy másik asztalnál egy új játékot kell kezdeni előlről.” („Hart und kompromisslos...” id. m. 372., 374. o. A kiemelések Honeckertől származnak.) S hogy e nagy játékoszt mi vezérelte, arról csak egyetlen, nagyon árulkodó mondat: „Egy ilyen megoldás (a hadiállapot bevezetése – B. E.) ugyan a mostani funkcionáriusok – köztük a magam – politikai halálát jelentené, ezt azonban én előnyben részesítem a fizikai halállal szemben.” (id. m. 350. o.) Nos, Ciosek még politikailag se halt meg: 1989 elején Jaruzelskiék Moszkvába neveztek ki nagykövetnek, ahonnan csak 1995 őszén hívták vissza. (Mianowicz levelében erre is van egy sanda célzás: Geremek mint a külügyi bizottság elnöke miért nem sértődött meg már korábban is Ciosek-re? Nyilván azért nem, mert a kettejük 1981-ben kötött cinkossága hatályban volt később is. Amiben csupán az nem stimmel, hogy egyrészt Ciosek kinevezésekor Geremek még nem volt a külügyi bizottság elnöke, amelynek egyébként – szemben például a magyar gyakorlattal – nem feltétlenül szükséges a beleegyezését adnia a nagykövetek kinevezéséhez –, másrészt és főleg hogyan sértődhetett volna meg Geremek 1989-ben egy először 1995 augusztus 9-én nyilvánosságra hozott információ alapján?)

Mianowicznak mintha mindez nem számítana, mintha számára bárki kapóra jönné, aki – előéletétől, jellemétől függetlenül – az ő előre gyártott koncepcióját erősíti. Erre mutat az a fax is, amelyet ez év január 2-án kaptam tőle. Ebben érdeklődik cikke 2000-beli sorsáról, valamint készségesen csatol egy rövid részletet M. F. Rakowski 1983-ban meg jelent visszaemlékezéseiből, amelyben az egykori államelnök-helyettes, miniszterelnök, első titkár – aki a hadiállapotig „Mr. Poland volt a külföld számára” (ahogy T. Garton Ash írja találóan könyvében, melynek 1989-es lengyel kiadásából idéztem: *Polska rewolucja. Solidarność 1980–1981.* 128. o.), utána viszont alaposan kimutatta a foga fehérjét¹² – megírja, hogy 1981 végén ő is kapott feljegyzést a Ciosek–Geremek beszélgetésről (Ciosek nemcsak a keletnémet, hanem a jobb hazai elvtársakat is informálta), s ez újabb bizonyíték Geremek kétkulacsosságára. Ciosek mellett az igazságot mindig is hazugsággal vegyítő Rakowski mint hiteles tanú...(Személyes ismeretség híján nem tudom, Mianowicz maga ilyen ártatlanul naív, vagy csak engem néz ilyennek.)

Ciosek szerint Geremek a szélsőségesek felszámolását javasolta a pártnak. Mianowicz ennél is tovább megy. Geremek talál-

ta ki a hadiállapot bevezetésének az időpontját, a december 12–13-át is, mert ekkor, hétvége lévén, üresen álltak az üzemek, s így könnyebben lehetett letartóztatni a munkásérdeket képviselő szélsőségeket, ahogy ezt Ciosek és Geremek már korábban előadták. Szerzőnk ezt nem mondja, csupán sugallja, mégpedig egy olyan típusú kérdés segítségével, amit D. H. Fischer a történészek csúsztatásaival foglalkozó könyvében (*Historians' fallacies*, London, 1970. 8. o.) a „több kérdés csúsztatásának” nevez, s ami abból áll, hogy a kérdésbe egy vagy több bizonyítatlan állítás van csomagolva. A klasszikus példa a „Már nem veri a feleségét?” kérdés, amely azt az állítást foglalja magában, hogy eddig verte. Mianowicz ugyanígy: „Miért hagyott figyelmen kívül – néha rögeszmés makacssággal – minden információt a hadiállapot előkészületeiről és a tervezett letartóztatásokról a Szolidaritás vezetőinek és tanácsadóinak többsége?” Ha el is fogadjuk a kérdésben rejtett állítást – tudván, hogy a felkészületlenség fő oka az volt,¹³ hogy 1981 végére az egész lengyel társadalom halálosan kifáradt, hisz’ több mint egy éve ott függött feje fölött az idegen vagy hazai erőszakos beavatkozás Damoklész kardja, több mint egy éve két-három hetenként alakultak ki végső leszámolóssal fenyegető válságok, amelyek aztán mind békésen oldódtak meg¹⁴ (az egyik ilyenről, a Varsói Szerződés csapatainak 1980 decemberi lengyelországi hadgyakorlatáról éppen a német dokumentumok új fényében jelent meg nemrég alapos tanulmány: M. Podbielkowski: *Kryptonim „Wintermarsch”*, Więź, 1995. december) –, ebből nem következnek Mianowicz ugyancsak kérdésnek álcázott sejtetései, hogy a puccs időpontját legalábbis egyeztetették Geremekékkal. Nem feje tetejére állított logika (hogy én is a „több kérdés csúsztatásával” éljek) azt képzelni, hogy nemcsak a Szolidaritás vezetősége igazította az országos tanács ülését a puccs legnagyobb titokban tartott időpontjához, hanem a többszáz fős, december 11–13-ra tervezett Lengyel Kultúra Kongresszusának szervezői is? Nem teljesen nyilvánvaló azt feltételezni, hogy fordítva történt, s hogy Jaruzelski időzítette a puccsot e két fontos tanácskozásra? J. Holzer szerint „sok minden tanúsítja, hogy a jövőt illető döntések, valószínűleg a majdnem pontos harmonogrammal együtt, 1981 szeptemberében már megszülettek.” (i. m. 270. o.) A „majdnem pontosból” az utolsó pillanatban, december 11-én lett egészen pontos. Erről Rakowski számolt be. Ezen a pénteki napon hívatta őt Jaruzelski: „Jaruzelski nagyon komoly volt, a szokásosnál is komolyabb. Rám emelte tekintetét és így szólt: »Eljött a pillanat. Holnapután, december 13-án.« Csak annyit feleltem: »Értem...« Többet nem volt mit mondani...” (idézi T. Garton Ash i. m. 153. o.)

Van-e mindennek valami tanulsága? Azt hiszem, van. Számomra legalább kettő, egy derű- és egy borúlátó.

A derűlátó az, hogy – és most a továbbiakban végig belémköthetően-marginálizálhatóan leegyszerűsítve fogok fogalmazni – a történelem eseményei, szereplői megítélhetőek és megítél-

13. Ezt a „fő okot” nem ártana kissé alaposabban okadatolni! Ha elfogadjuk, hogy felkészületlenség oka – fő oka – nem lehet a trehányóság, a helyzetismeret hiánya, a naivitás, abból még nem következik, hogy csak efféle általánosságban mozgó pszichológizálással lehet érvelni Mianowicz inszINUÁCIÓJA ellen. Mert hát mit is jelentett volna komolyan venni, azaz felkészülni a hadiállapotra 1981 végén? Annyit, mint felkészülni a polgárháborúra, vagy – ha lehetséges – valami még ennél is rosszabbra. Sőt azt jelentette volna, hogy ezáltal nyílt kihívást intéznek a hatalomhoz, ők teszik meg az első lépést, és ezzel vagy ürügyet szolgáltatnak a válaszlépésre, vagy kiváltják azt! Hiszen a felkészülés nem lelki felkészülést kellett jelentsen, hanem, mondjuk, fegyveres munkásmilíciák felállítását, gyárak megszállását stb. Egyszerűen van racionális magyarázat is a felkészületlenségre. Jól tette-e a Szolidaritás vezetőinek és tanácsadóinak többsége, hogy nem készült fel a puccsra? Ha a polgárháborút (és esetleg a szovjet beavatkozást is) túl nagy árnak tartották céljaik eléréséért (szerintem joggal), akkor jól tette, az elmúlt tíz év kelet-európai történéseinek fényében pedig egyenest a legjobban. Csak tudnám, miről is beszélünk?! SZÁ

14. Valóban. Ha a magyar és a csehszlovák „eseményekkel” hasonlították össze, a szovjet beavatkozás egyre késett. Minden nap, minden hét jelezte: Moszkva háromszor is meggondolja, hogy ujjat húzzon egy tömegmozgalommal, kivált ha az lengyel. Ennek konstatálása még nem volt önhittség a Szolidaritás részéről. Mint ahogy az sem, hogy a lengyel kommunista vezetés belső széthúzásából is saját erejére következtetett az ellenzék. Nem önteltek voltak, hanem – mint a tábornokok általában – az eggyel korábbi háborúra készültek. Arra, hogy valaki kintről bevonul, nem pedig arra, hogy bentről kivonul majd. KJM

15. Sőt! Lehet sem nem szeretni, sem nem nem szeretni is! Egy kis hányivalóért én nem is mennék mindjárt a szomszédba! SZÁ

16. Csak nem azt mondd, hogy Mi-a-Manó historizál?! De hol látsz te itt történelmet? Mert én csak politikát látok (ugye még te is hányol tőle, pedig a történelemtől már nem hány az ember). Majd ha a politika teljesen kihál és megmered, mint a lávafolyam, vagy – maradnék inkább e másik képnél – megkövül, mint a guanó... SZÁ

17. Nem értem ezt az aggodalmat. Ha neked két centire a múlttól ennyi forrás állt máris rendelkezésedre, hogy szembesítsd a *Kultura* publikációjával, miért rendelkezne ama jövőbeli történész-bogarász kevesebb forrással, hacsak nem feltételezünk még egy olyan több mint különös világkatasztrófát is, amely után a legújabb lengyel történelemtől semmi egyéb forrás nem marad fenn a párizsi folyóirat évfolyamainál. Mért épp az utókort félted egy kis történelemhamisítástól (azazhogymitől is tulajdonképpen)? SZÁ

18. Hát azért talán igen. Mianowicz értelmezése semmiképpen nem fér bele a szövegértelmezésnek abba a hagyományába, amely a történettudomány sajátja. Ha irodalmár lenne, mindenféle bohókás interpretációkkal szolgálhatna: megtehetné, hogy Geremek szavait mondjuk úgy értelmezze, mint Cioseknek címzett szerelmi vallomást stb. Ha meggyőzne, rendben is volna a dolog. A történettudományban talán kicsit más a helyzet: körülhatároltabb módszertana van annak, hogy hogyan interpretáljunk, s szigorúbb feltételei vannak az elfogadásnak is. Ezeknek Mianowicz nem tesz eleget. KCGY

19. De hiszen magad mondd Mianowicz-Rankéval szemben, hogy „tisztá” tények márpedig nincsenek... Akkor meg mi a baj? A történelmi tény már csak ilyen különös bogár... SZÁ

dők, s nem igaz, hogy minden viszonylagos. A Szolidaritás történetéről – Mianowicz állításával ellentétben – mi, kortársak nagyon sok mindent, a „lényegét” tudjuk, hiszen rendelkezésünkre állnak mind a két vagy (ha a szakszervezetet szélsőségesekre és mérsékeltekre osztjuk) mind a három tábor beszámolóí (Jaruzelski, Rakowski, Kania illetve Wałęsa, Mazowiecki és Gwiazda, Kłodziej stb., stb. tollából) ezenfölül rendelkezésünkre állnak két kívülálló, független történész, J. Holzer és T. Garton Ash kitűnő könyvei, továbbá lengyel, szovjet és most újabban német dokumentumgyűjtemények. Ezekből kiderül, hogy 1980–81-ben ki volt számomra a „jó” és ki volt a „rossz”. Ami 1989 után, mikor Jaruzelski és Wałęsa kibékült, majd együtt kormányzott, összekutyulódott. Az új helyzetet lehet szeretni vagy nem szeretni¹⁵ (személy szerint *I am sick of it* = én hányok tőle), de azért nem kell történelmet hamisítva visszavetíteni¹⁶ az új, zavaros helyzetet korábban, s a mostani „árulást” már akkor felfedezni, ha török, ha szakad.

Borulátásom arra vonatkozik, hogy mi lesz, ha¹⁷ ez az egész mai história a múlt históriájává változik. Elképzelem a száz évvel későbbi történészt, aki a mai korról többek között a *Kultura* alapján formál magának képet, mert azt találja, hogy a lap – megint csak túlzó megfogalmazással – fennállása egész ideje alatt minden kérdésben a jó oldalra állt, helyesen és autentikusan foglalt állást. Vajon lesz-e módja észrevenni, hogy egy olyan cikk, mint T. Mianowiczé, kilóg ebből a sorból?¹⁸ S innen visszakövetkeztetve: vajon mi mennyire lehetünk biztosak akár csak egy száz évvel ezelőtti történelmi tény akár dokumentumokkal is körülbástyázott hitelességében?¹⁹

A hadiállapot: egy forgatókönyv részletei

TOMASZ MIANOWICZ

...Vagy tán nem fogjuk-e titokban egymás kezét a bennünket elv拉斯ztó asztal alatt?...

Bruno Schulz

Az NDK varsói nagykövete, Horst Neubauer, 1981. december 2-án 21 órakor terjedelmes (több, mint ötoldalas), titkos és sürgős táviratot küldött a Német Szocialista Egységpárt legszűkebb vezetőségének, amely Honeckerből, Axenből, Milkéből és Fischerből állt. A nagykövetnek volt oka a sietségre: a lengyelországi válság kezdete óta tán először nyílt alkalma arra, hogy jó hírekkel szolgáljon a kelet-berlini elvtársaknak. Hisz Honecker hasztalan követelte a LEMP vezetőitől, hogy „kemény és határozott intézkedésekkel fojtsák el az ellenforradalmat”, és annál nagyobb türelmetlenséggel, mivel 1981-ben világos volt, hogy az oroszok elvetik a lengyelországi fegyveres beavatkozás lehetőségét.

Az optimizmusra az adott okot, hogy Neubauer előző nap beszélt Stanisław Ciosek szakszervezeti miniszterrel. Ő nemcsak mint a Szolidaritás elleni határozott fellépés híve, hanem mint becses informátor is rendkívül értékes partnere volt a keletnémet elvtársaknak. A Ciosektől kapott értesülések különleges analitikus értékükkel tűntek ki, s azokat rendszerint *in extenso* teljes egészében továbbították az NSZE vezetőségnek.

Most is így történt: Neubauer „szerzői” szövege csak egy bevezető mondatra korlátozódik a táviratban: „Ciosek elvtárs szakszervezeti miniszter 12. 1-i megbeszélésünkön a következőket közölte”:

Neubauer informátora, ugyancsak most először, jó híreket közölt:

„az utóbbi időben alapvető változások történtek. optimista vagyok, a lengyel tragédia a végéhez közeledik. már meg is kezdődött a finálé. decemberben be kell következnie a megoldásnak. a rendőrség majd erőszakkal elfoglalja a tűzoltóistai iskolát.

optimizmusom mindenekelőtt a szovjetunió magatartásán alapul. az szkp vezetése elhatározta, hogy egyensúlyba hozza a lengyel népköztársasággal az 1982. évi kereskedelmi mérleget.

erről levélben értesítették jaruzelskit. kereskedelmi passzívumunk ismeretében világos, mit jelenthet ez, 14 millió t. földgáz- és más nyersanyagellátásunk töredéke. ennek következménye gyakorlatilag lengyelország azonnali totális összeomlása lenne. a levélben nem szerepel semmiféle politikai követelés. de a határozott fellépésre való felszólítás

egyértelmű. ugyanakkor brezsnyev et. bonni látogatása után, most először, a szovjet elvtársak szóban félreértelmentlenül a tudunkra adták, hogy az ellenforradalom elleni határozott harc esetén a szovjetunió kész jelentős gazdasági segítséget nyújtani. most döntenie kell jaruzelskinek, vagy nem harcol, és katasztrófába sodorja a nemzetet, vagy lecsap, és megkapja a gazdasági segítséget. akarja, nem akarja, végre cselekvésre kényszerül. az ellenforradalom elleni harc támogatására felajánlott szovjet gazdasági segítség konkrét nagyságát egyelőre nem adták meg, de a testvéri országok által nyújtandó segítség konkrét értékének nagy jelentősége [van]. annyira van szükségünk, amennyiből az összecsapás után érezhetően javítani tudunk az ellátáson és újraéleszthetjük a gazdaságot. ha a testvéri országok tudnak segíteni ebben, vérontás nélkül is győztesen kerülhetünk ki a konfrontációból. (...)

ez nem jelenti lengyelország állandó támogatását, csak egyszeri, mintegy 5 milliárd dollár értékű segélyakcióról van szó. mindenekelőtt nyersanyagok, élelmiszerek, fogyasztási cikkek, valamint a gazdaság élénkítését szolgáló beruházási alapok formájában. részben készpénzben, többek között az 1982-ben esedékes nyugati hitelek és a kamatok törlesztésére. az ellenforradalom szétzúzása után a termelés élénkítése mellett megoldható a belső piac [szükségleteinek] fedezése, ugyanakkor az export is növelhető, hogy 1983-ban vagy legkésőbb 1984-ben önállóan törleszthessük a nyugati hiteleket. (...)

a központi bizottság többsége, amint azt az utolsó plénum mutatta, határozottan támogatja az erélyes fellépést.”

Miután vázolta ezeket a biztató kilátásokat, Ciosek elmagyarázza a hatalom aktuális taktikáját:

„a megegyezési front halott ötlet. a „szolidaritás” csapatát lát benne, mert felelősséggel terheli, de nem ad cserébe valódi részvételt a hatalomban. a „szolidaritás” csak akkor egyezik bele, ha ilyen részvételt biztosítunk neki. ezt természetesen nem fogadhatjuk el. a megegyezési front további hivatalos propagálása részünkről csak taktikai lépés. jaruzelski azt próbálja elhíttetni a társadalommal, hogy az utolsó pillanatig kész kezet nyújtani, megegyezni. a konfrontáció után újból vissza kell térni a megegyezési front gondolatához. akkor majd a biztos hatalmi struktúrára

támaszkodva nagyon is lehetséges a demokratizációs folyamatok elmélyítése a szocializmus alapján. a mai rakowski-interjú a megegyezési készség erősítéséről része ennek a taktikának. az interjú néhány szakaszát maga jaruzelski gondolta ki. „ha hiszik, ha nem, tanúja voltam, ahogy rakowski próbálta meggyőzni jaruzelskit arról, hogy erőszak alkalmazásával kell leverni az ellenforradalmat.”

a mostani tárgyalás a „szolidaritással” csak színjáték, ez-zel mindkét fél tisztában van. csak azért ültünk le tárgyalni, mert a „szolidaritás” követelte, és meg akartuk mutatni, hogy kész vagyunk a kompromisszumra.

a „szolidaritás” követelését, hogy külön munkacsoportokban tárgyaljuk meg a törvényesség, az igazságszolgáltatás és a választások reformjának kérdését, elutasítottuk. nincs jelentőségük a sajtóközleményeknek, melyek szerint e kérdéseket a fő tárgyaló csoportok plenáris ülésein vitadjuk meg. nem lesz több ilyen ülés.

megszakítottuk a tárgyalásokat a „tömegkommunikációs eszközök hozzáférhetőségét” vizsgáló munkacsoportban. az ürügy az volt, hogy a „szolidaritás” propaganda-hadjáratot indított a tömegkommunikációs eszközök ellen. most nem tárgyalunk a „szolidaritással” konkrét eseményekről, pl. bydgoszczról,² csak elvi kérdésekről. s ilyen szinten már nem lehetséges a megegyezés. egyetlen kivétel a társadalmi gazdasági tanács. a tárgyalások során a „szolidaritás” messzemenő engedményeket tett eredeti koncepciójához képest. a „szolidaritás” mostani álláspontja igen közel áll az elképzeléseinkhez. a gazdasági tanácsot mint tanácsadó testületet a szem közvetítésével hívhatja össze és oszlathatja fel a kormány. a tanács különböző társadalmi csoportokat, köztük a szakszervezeteket is képviselő szakértőkből állna. (...)

Mieczysław F. Rakowski is említést tett *Hogyan történt* („Jak to się stało”) című emlékirataiban a szovjet gazdasági nyomásról, amelynek határozott fellépésre kellett kényszerítenie Jaruzelskit, sőt pontosabb adatokat közöl: 4,1 millió tonna kőolaj az eredeti megállapodásban szereplő 13,1 millió tonna helyett, valamint a további nyersanyagoknak is csupán 1/4-ét szállítanák. De mintha az egykori miniszterelnök-helyettes a túlzott szerénység vétkét követné el, amikor saját szerepét csak arra korlátozza, hogy „egyetértett” a hadiállapot bevezetésével.

Ugyanakkor nehéz lenne nem egyetérteni Rakowskival, amikor azt írja: „Még sok titkot rejt az 1981-es év. Fel kell tárni ezeket, elsősorban azért, hogy Lengyelország legújabb története a politikai szenvedélyek hatására ne torzuljon el.” (*Hogyan történt*, 31. o.)

Valamit feltár e tikok közül Neubauer táviratának folytatása. A nagykövet idézi Ciosekét:

„a „szolidaritás” befolyásos tanácsadóinak egy része megértette a jelenlegi helyzetet és a helyzet megváltozását. jobban félnek, mint gondolnánk, és kezdik menteni a bőruket. nemrég figyelemre méltó beszélgetést folytattam a „szolidaritás” tanácsadó testületét vezető geremekkel (közeli kapcsolatok a szociáldemokrata internacionáléval, személyes kapcsolatok kraiskyvel és másokkal). nem akartam hinni a fülemnek. geremek kijelentette, hogy nem le-

hetséges a további békés egymás mellett élés a mostani „szolidaritás” és a létező szocializmus között. elkerülhetetlen az erők összeütközése.

el kell halasztani a tanácsi választásokat. az államhatalmi szerveknek fel kell számolniuk a „szolidaritás” apparátusát. az erőszakos konfrontáció után újalakulhatna a „szolidaritás”, de csak mint valódi szakszervezet, a gallérra tűzött szüzanya, a gdański program, a politikai jelleg és a hatalmi igények nélkül. lehetséges – folytatta geremek –, hogy megmaradnak a mérsékelt erők, az olyanok, mint wafesa. az új államhatalom a konfrontáció utáni megváltozott politikai helyzetben folytathatna bizonyos demokratizációs folyamatokat.

nem tudom, hogy csak a saját véleményét mondta-e geremek, mennyiben tekinthető reprezentatívnak ez a felfogás. kuron és modzelewski nyilván nem osztja. a kor szellemi vezeterei kitűnő elemzők voltak, felismerték gierek hibás politikáját, és siettetni tudták az összeomlást. agóniánk egymást követő szakaszait is előre látták. nehéz lenne megmondani, nem látják-e most is, mihez kezdenének a továbbiakban, képesek-e alkalmazkodni az új helyzethez. a „szolidaritás” tanácsadói között vannak olyan bölcs realpolitikuskok, akik kezdetől fogva csak egyetlen kis esélyt láttak a hatalom átvételére: [ha olyan] helyzet [állna elő], melyben a szovjetunió mindenáron el akarná kerülni a beavatkozást, és beérné annyival, hogy az ország új vezetése garantálna katonai, gazdasági és külpolitikai érdekeit. e tanácsadók a gdański kongresszus után végleg belátták, hogy erre nincs esélyük. amúgy is kicsúszott a kezükből a „szolidaritás” apparátusa. a „szolidaritás” apparátusának 90%-a fanatikus antikommunistákból és kalandorokból áll. nyíltan hatalomra törnek, állandóan sztrájkokat, tiltakozóakciókat, szovjetellenes és antikommunista kampányokat szerveznek. nemrég ők indítottak támadást a munkahelyi pártszervezetek ellen, legyűrve a reálistan gondolkodó tanácsadók ellenállását. a „szolidaritás” apparátusa ostoba és agresszív, bármelyik pillanatban kész felgyújtani a pártházakat és felakasztani a kommunistákat. csak erőszak alkalmazásával lehet leküzdeni őket.

geremek azt is kijelentette, hogy ígéretet kapott nyugati gazdasági köröktől arra, hogy 5 milliárd dollárt adnának lengyelországnak, de nem pontosította, milyen körökre gondolt konkrétan. nem hiszem, hogy a nyugat valóban kész lenne arra, hogy a rendelkezésünkre bocsásson 5 milliárd dollárt. a nyugat jól tudja, hogy ekkora összeg talpra állítana minket, konszolidálna a kormányt és lehetővé tenné, hogy szétzúzzuk az ellenforradalmat. így rendelkezésünkre állna az az összeg, amire szükségünk lenne a konfrontáció pillanatában. így nem lehetne bennünket zsarolni.

de jaruzelski [még] a duplájáért sem vállalna soha olyan kötelezettséget, hogy nem nyúl a „szolidaritáshoz”. jaruzelski nem képvisel nyugat-barát orientációt, és nagyon jól ismeri a geopolitikai realitásokat. a nyugat mindeddig nem tett hasonló ajánlatot. csak annyit adott, ami szükséges volt ahhoz, hogy elhúzódjon a válság. a kormánynak egyrészt nem kellett bejelentenie hivatalosan a fizetésképtelenséget, másrészt viszont nem tudott stabilizálódni, nem tudta hosszabb időre terhementesíteni az országot.”

Ebben a jelentésben nemcsak az a tény a meglepő, hogy Geremek előadja Cioseknek a „hadiállapot” forgatókönyvét és stratégiai alapjait, melyek megvalósítását nem egész két hét múlva meg is kezdték. A beszélgetőpartnerek hasonlóan vélekedtek a „Szolidaritás apparátusáról”, és meg-

lepően hasonló információkkal rendelkeztek a konfrontáció utáni időszakra tervezett intézkedésekről is. A különbségek a Lengyel Népköztársaság vezetésének nyújtandó segítség forrásaira vonatkoztak: Ciosek a „testvéri országoktól” várta, Geremek – nyugati gazdasági köröktől. A miniszter ugyanakkora összeget jelöl meg Neubauernek, és – ami érdekes – szintén dollárban, noha a KGST-országok közti elszámolás rubelben történt.

Stanisław Ciosek és Bronisław Geremek beszélgetése újabb elemekkel egészíti ki az 1981-es események máig sem teljes képét. Lehetővé teszi, hogy ellenőrizzük az eddig elkészült tanulmányok és beszámolók egy részét, ugyanakkor újabb kérdéseket is felvet.

A *Szolidaritás megalakulása és története, 1980–1981* („Solidarność. 1980–1981. Geneza i historia”. Párizs, Instytut Literacki, 1984) című munkájában Jerzy Holzer kitér azokra a vádakra, melyek szerint a szakértők manipulálták a szakszervezetet. Ezek a vádak igen kiélezetten fogalmazódtak meg az 1981. márciusi bydgoszki provokáció (pontosabban a „varsói megállapodás” megkötése) után. Andrzej Kolodziej, aki '80 augusztusában a Hármastváros (Gdańsk–Gdynia–Sopot) üzemi sztrájkbizottságának alelnöke volt, az *Ököbe szorított kéz* („Zaciskanie pięści”) című könyvben kijelenti: „Az 1981. márciusi bydgoszki provokáció után megismertük az egész mechanizmust, kiderült, miként irányítják a tanácsadók Wałęsát. A *Szolidaritás* vezetőjét közvetlenül irányította Andrzej Celiński és Bronisław Geremek. Celiński szabta meg a szakszervezet politikáját, melyet aztán főként Geremek koordinált, aki közvetlenül Rakowskival konzultált ezekben a kérdésekben” (61–62. o.).

Miért hagyott figyelmen kívül – néha rögeszmés makacsággal – minden információt a hadiállapot előkészületeiről és a tervezett letartóztatásokról a *Szolidaritás* vezetőinek és tanácsadóinak többsége? Miért halasztották 1981. december 11–12-re az Országos Bizottság ülést, vagyis miért határozta úgy, hogy szombaton fejezik be, amikor az üzemek többsége üresen áll? Ugyanakkor Gdańskba csődítették az Országos Bizottság tagjait, alábecsülve a december 11-én kapott információkat, melyek szerint gépkecsioszlop tart Gdańsk felé, a hadsereg pedig a „W”-akcióra készül. Így megkönnyítették a hatalomnak, hogy szinte a *Szolidaritás* egész vezetőségét őrizetbe vehesse (az ülés elhalasztásával kapcsolatban Holzer felhívja a figyelmet arra a pletykára, hogy a hadiállapot bevezetését eredetileg állfőtól december 6-ára tervezték).

Igazad volt, Gwiazda („Gwiazda miales racje”) című könyvében a *Szolidaritás* egykori alelnöke, (A. Kolodziej) fenntartja azt az állítást, hogy Wałęsa frakciója a kulisszák mögött tárgyalásokat folytatott a kormánnyal a szakszervezet politikájáról, mindent konkrét példákkal támasztja alá. A Szent Brigitta-templom plébániáján szervezett találkozón december 11-éről 12-ére virradóra valóban megállapodtak volna a hadiállapot elhalasztásának feltételeiben (megtisztítani a szakszervezetet a „szélsőségektől”, felfüggeszteni a sztrájkjogot, és lemondani a politikai tevékenységről)? A *reménység útjában* („Droga nadziei”) a szerző, Wałęsa kitér az 1981. november 4-i Głęb–Jaruzelski–Wałęsa-találkozóra; beszámolójából kiderül, hogy a hatalom valóban követelte, hogy távolítsanak el a *Szolidaritás*-ból minden „szélsőségesnek” nyilvánított aktivistát. Október végén ismertette a kormány a rendkívüli intézkedésekkel kapcsolatos törvénytervezetet, melynek egyik rendelete a sztrájkjog felfüggesztése lett volna. „Geremek

forгатókönyvének” ismeretében elgondolkodtató a következő mondat Wałęsa könyvéből, melyben említi egy koncepciót, amelyet 1981 decemberének elején fontolóra vett. „Ha ránk támadnak, összegyűjtöm azt, ami a hatalom által végrehajtott razia után még megmaradt, és a *Szolidaritás* az én vezetésem alatt folytatja a tevékenységét” (234. o.).

1981. december 13. előtt nem folytatott-e igazi lenini „ki kit győz le”-játsszmát a hatalommal a kulisszák mögött a *Szolidaritás* vezetésének egy része? Wałęsa Radomban december 3-án arról beszélt, hogy „ki kit ejt át”. Gwiazda magát a hadiállapot bevezetését is úgy értelmezi, hogy „Jaruzelski átejtette Wałęsát”, mert megszegte a december 11-éről 12-ére virradóra kötött bizalmas megállapodást. Amikor december 12-én este berekesztették az Országos Bizottság tanácskozását, és azt a hírt kapták, hogy megszakadt a telex- és telefon-összeköttetés, Wałęsa azt mondta: „lélektani hadviselés” (Holzer, 348. o.). Feltételezve, hogy valóban létezett titkos forгатókönyv, arra gondolhatunk, hogy „Wałęsák átejtése” a „szélsőség” fogalmának eltérő értelmezésében állt. 1981. december 13-án a hatalom felszámolta a *Szolidaritás* apparátusát, amint azt Ciosek és Geremek előadták. S létezett a koncepció, mely szerint a szakszervezet vezetőjét „egyáltalán nem kellene leültetni” – amint azt maga az érdekelt közli *A reménység útjában* (nota bene csak 1982. január 26-án mutatták meg neki az internálási parancsot, amikor Otwockban, a Bielinski-palotában tartózkodott).

December 13-án Jankowski atya arra kérte a szakszervezet gdański székháza előtt összegyűlt tömeget, várják meg, milyen döntést hoz a *Szolidaritás* vezetője, aki „még ma vagy holnap tárgyalni fog a hatalom képviselőivel” (*A reménység útja*, 244. o.). Először, amikor Wałęsa a chlyicei villában őrizték, megjelent nála Stanisław Ciosek, majd Mieczysław Rakowski, de övele egy félreértés miatt nem tárgyalt a *Szolidaritás* vezetője. Wałęsa beszámolója szerint ezen a ponton is megegyezik „Geremek forгатókönyvével”, az első tárgyalásokon Ciosek attól tette függővé magát a *Szolidaritás* működését, hogy kisejezték-e belőle a „politikai ellenfeleket”. Ezekről a tárgyalásokról is beszámolt a miniszter a keletnémet elvtársaknak. Így szól az NSZE KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának 1981. december 24-i, a Politikai Bizottságnak készült tájékoztatója (közreadta M. Kubina és M. Wilke *Hart und Kompromisslos durchgreifen. Die SED contra Polen 1980/81*, Berlin, 1995):

„Ami a szakszervezeti munka jövőjét illeti, erről még nincs koncepció. Wałęsa felhasználása nem reális elképzelés. Wałęsa aljas, primitív, hazug jellem (Ciosek elvtárs, szakszervezetügyi miniszter). Tanácsadói nélkül egy nagy nulla. A kormány képviselőivel folytatott első megbeszélések után azt mondta, hogy helyesli a rendkívüli állapot bevezetését, és egyetért azzal, hogy ártalmatlanná kell tenni a *Szolidaritás* szélsőséges erőit. Megígérte, hogy együttműködik a kormánnyal, és olyan programot készítenek, amely teljes egészében megfelel a hatalom céljainak. De már a második tárgyaláson azt követelte, hogy találkozhasson tanácsadóival és a *Szolidaritás* Országos Bizottságának elnökségével. Ha szabad lábra kerülne, azonnal megszegné minden ígéretét. »Ezzel a hülyével, ezzel a gazem-

berrel még az ideiglenes taktikai együttműködés sem lehetséges.”

Ez a beszámoló magának Wałęsának a visszaemlékezéseivel is kiegészíthető:

„Akkor még reálisnak tartottam azt, hogy a szakszervezet tanácsadói részt vehetnek a kormánnyal folytatott előzetes tárgyalásokon. Kezdetben azt a feltételt szabtam, hogy olyan emberek vegyenek részt ebben, akik a Szolidaritás tagjai szerint azt a vonalat képviselik, amit én is képviseltem – azaz Bronisław Geremek és Tadeusz Mazowiecki” (A reménység útja, 252. o.).

Tegyük fel még egyszer a kérdést: „ki kit győzött le”? Azóta eltelt néhány év, voltak áldozatok, sebesültek, és elmondhatjuk, hogy végeredményben mégiscsak a Szolidaritás ejtette át a pártot. Vagy talán a párt ejtette át saját

magát? Jacob Burckhardt idéz a *Weltgeschichtliche Betrachtungen*-ben egy mondatot, amit Saint-Just mondott Barère-nek: „Tu fais trop mousser nos victoires.” (Túlsplázod győzelmeinket.)

Az 1981. decemberi események kulisszái és az egyes színeszek szerepe diszkrét félhomályban marad. Többet tudhatunk meg erről a külföldi levéltárakból, mint az érdekeltek emlékirataiból. Mintha nem lenne fontos a hadiállapot forgatókönyvíróinak és rendezőinek, hogy ismertessék a szerzői utasításokat. Lengyelország története az elmúlt években bizonyos értelemben a politika folytatása más eszközökkel. Érdeemes emlékezetünkbe idéznünk József Szujski intelmét: a hamis történelem hamis politikát szül.

1995. augusztus

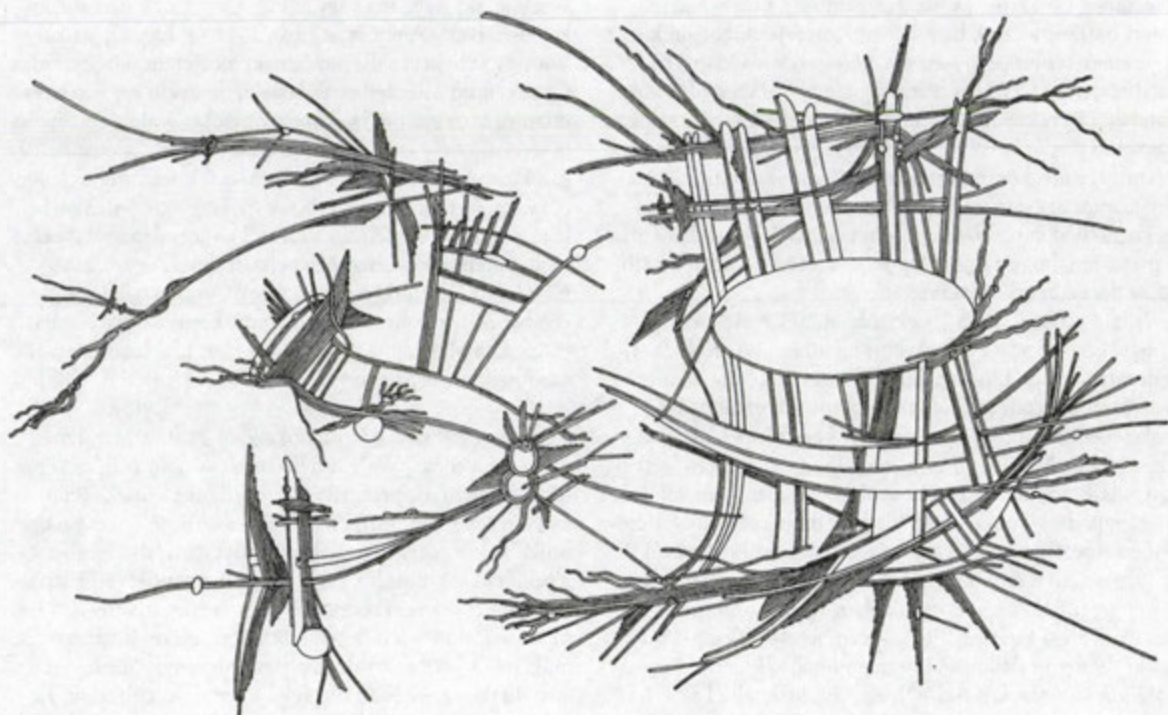
FORDÍTOTTA PÁLFALVI LAJOS

J E G Y Z E T E K

- 1 A dokumentumot először Michael Kubina, a berlini Szabadegyetem történésze tárta a nyilvánosság elé Varsóban, 1995. augusztus 9-én, a Szláv és Kelet-Európai Kutatások Világkonferenciáján elhangzott előadása során.
- 2 1981. március 16-án egyéni parasztgazdák elfoglalták az Egyesült Parasztpárt bydgoszcki székházát, hogy nyomást gyakoroljon a Falusi Szolidaritás elismertetése érdekében. Csatlakozott hozzájuk Jan Rulewski, a Szolidaritás körzeti vezetője. Március 19-én hatot meghívtak közülük a helyi tanács ülésére. Este hét óra után kétszáz rendőr hatolt be a terembe. A résztvevők többszöri felszólításra sem hagyták el a he-

lyiséget. Fél kilenc után a rendőrség rátámadt a tömegre. Hárman, köztük Rulewski súlyos sérüléseket szenvedtek (a ford.).

- 3 Válaszul a bydgoszcki provokációra a Szolidaritás általános sztrájkra készült. Wałęsa és tanácsadói úgy ítélték meg, hogy a provokációért Jaruzelski keményvonalas ellenzéke a felelős, a „nemzeti felkeléssel” fenyegető konfrontáció fegyveres leszámolással, szovjet beavatkozással járhat, ezért március 31-én megkötötték a varsói megállapodást és „felfüggesztették” az általános sztrájkot. A szakszervezet radikálisai ezt megalkuvásnak tekintették (a ford.).

Biankó

(OLDALVIZEK/2)

PARTI NAGY LAJOS

Írói mintha-napló, talált, valamint gyártott följegyzetek esetleges rendje és alakulata. Zárvány-gyár. Télvég, koratavas, februárciusok előre hátra, fejből, füzetből és papírból. Beszúrok, belejavítok, raskosgatok. A péce előnye. Egyre több mintha, és egyre kevesebb napló. Utólag előzményeket produkálni, összegyűrni az időket, ahogy az „anyag” épp kiadja magát.

„Ahogy egy zsebkendő lehull s valamely redőzetet vetve állva marad a földön, ily természetesen kell mondataidnak is hullaniuk, ez legyen neked a jó stílus” – írja Füst Milán a *Naplóban*. De tiszta, avagy náthás? Batiszt, avagy papír? S hozzá még a széljárás, s hogy milyen neked az a föld, amelyen állva?

„A semmi valamizálása.”

*

Véletlen, placebo világosság. Negyedike van, és Kázmér. Rezeda léc. Talán csak a gyerekkorból emlékszem ilyen hosszú télre. Hosszú, flamand telek blondel-keretben, mélysége van, de semmi se háttér, minden egyszerre van, kirajzolt és kézzelfogható, a korom, a sültök lobogó sárgája, a barna fakutyázók sűrű jégen. Végül jön az imbolygó teremőr, és sötétet csinál.

*

Nagyjából dél van, nap süti és hó esi a vakolat-várost. Minden átmenet nélkül elered, és abbahagyja. Hullik a város sminkje, évszázados make up golyónyomokkal. Csúszik le az arc, a malter, s a villogó, posztmodern protézis: mintha már a koponyában. Finoman rezeg a feje. Százötven éves öregasszony. Nézi a budai hegyeket, jelentős mennyiség: hadikészletű süvegucor.

*

Hašek. Az év első hónapjai a Švejkkel. Együtt élni egy lassú, nagyon nagy regénnyel. Belakni. Jární benne mondatról, mondatra. Kibelezni, széttrancsírozni belülről. Halani a beteg, fáradt Hašeket, ahogyan Lipnicében darálja a mondatokat, látni, hogy mennyi lötyögés, kapkodás és ügyetlenség. Hogy mennyi fölöslegből áll össze ez a megbonthatatlan és kikerülhetetlen monstrum. Talán épp ettől az esendőségtől zseniális. Minél jobban, minél kétke-zibben ismerem, annál megfoghatatlanabb. Roppant előzékeny, hagyja magát, csinálhatok vele amit akarok, de ak-

kor is csak madárcsőr vagyok a bálna hátán. Dramatizálom a rádióknak, azaz felére húzom, és hagyom lenni. Csak így lehet, ha lehet. Nem akarni, hogy „az én olvasatom” legyen, netán „vízióm”. Nincs is róla vízióm. Avagy csak az van. De „az én Švejkem” csupán oka a munkának, nem pedig célja.

*

Egyszer megírni az apám nevetését. Csak a nevetését és a kezét, ahogy tartja azt a vajsárga, elegánsan rongyosodó Olcsó Könyvtár-féle kiadást, az elsőt, 1958-ból. Talán egész életében a Švejken tudott a legtöbbet nevetni. Talán egy szombat, dohányfüst és lábátatás, az ablak páráján körberajzoló a napot, ahogyan lemegy a fáskamrák mögött. És nevet az apám. Február 6-án van két éve, hogy meghalt.

*

Egy cekker földi csillag jár ott és alszik el: halk szike az éjszaka, a sziszegés még *hallszik-e?* Eret vág / beretvád. Füzetből füzetre hányódó rím, rímek, ha nincs meg Arany-nál, megvan Kosztolányinál. Minden megvan valahol, csak alkalmazni kell? Intertextil-bolt?

*

Halk és megbízható gyógyfű-receptek, édeskömény és ánizsleírások. A Kneipp-féle *Vízgyógyászat*, mint nyelv és kultúra. Csak ezen belül és túl „orvoslás”. Ahogy a Maria Treben vagy az agykontroll. Kúrák és gyógy módok halálfelelem ellen. „Könyökfürdő holdfényénél.”

*

„Írás, melyet kizárólag azért vetünk papírra, hogy érzékeltessük egy lappangó történet természetét, amelyről nincs tudomásunk.” Mészöly Miklós. Sok-sok Mészöly. Kedvet csinál álnaplókhoz. Zárványok ékszerése.

*

C-vitamin tablettákat pattogtatok, mintha kukoricát. Tetőtér D.-n, késő este távoli lárma. Egy menekülő disznó, a hangjából ítélve akár szárnya is lehet, egyszer alant hö-rög, másszor fennen sikongat. Nyomában káromkodások,

röpköd a sok keserves *kurvaanyád*, zörög, mint az elrongyolt kátránypapír. „Gorenje! Idejössz, Gorenje!” De az csak szalad, neki az ártérnek, kés a nyakában. „Leváglak kolbásznak, te ribanc.”

Viszonylag hosszú hangjáték a sötétben, aztán a kutyák, szegény, buta kutyák, azt hiszik, hogy, mint egy zsákot, reggelre teliugathatják az éjszakát. Persze csak a rekedt füst marad, és a kékre abárolt, nehéz levegő. Lóg a kócos, szőkezőld ártéri fák.

Tudományosan bizonyítható, hogy aki húst eszik, agresszív. S ha, mondjuk agresszíven bánnak egy disznóval, a húsa az átlagosnál is nagyobb agresszivitást kelt. És ha verik a kelkáposztát?

*

Úgy hallom, háborús naplórészlet. Férfi, elkapják az oroszok, egy katona a kezébe nyom egy kést, és bezárja valami romos szobába egy tehénnel, hogy szúrja le, és reggelre darabolja föl neki. Különben agyonlövi. Hideg szoba, hideg éjszaka. Nézik, kerülgetik egymást, a sáros nyomorult ember és a sáros nyomorult tehén. Nem tudja és/vagy nem meri megtenni, inkább lövje le. Nem lövik le. Nagyon erős alaphelyzet, de ki lehet-e bontani? S ki kell-e? Talán ennyi, pár mondat. Némafilm tehénnel.

*

Süppedt, színházi székek a Művész-presszóban. De hogy írni is lehetne ott? Hogy lehet rendszeresen kávéházban írni, sosem értettem. Élni az írást, mint valami finom és jófajta formát, időtlen időt, azt igen, de írni, szöszölni? Persze, tulajdonképpen miért ne? Füzet és toll, kívül nagyképernyőn az Andrássy út, lazának lenni, mint egy sál. Pullmann kávédaráló és gyapjúmondatok. Egy rezeda délután.

Odamenet a kisföldalattin élettársak összezördülése: „hát egy liter vért kiütök az agyadból, te!” Pontos, tárgyilagos mondat, nem valamennyit, egy litert. S nem akárhonnán.

*

Valahányadikán, nem gyártok dátumokat, B. J. közlése, ellenőrző-bejegyzés a hetvenes évek elejéről: „Józsika sárga vonalzon át nézte a szürke órá.”

*

Fog-file. „Ha én egyszer kinyitom a számat.” De ez csak bejelzés, ezt nem lehet olyan egyszerűen elintézni. Honnan kezdeném? Nyolcvanas évek, ahogy egy motívumrendszer lassan felépül, ahogyan a jelentő eltávolodik a jelentett-től, éli a maga életét, nem gondol rá, de nem felejtí el, hogy mi, honnan vétetett. Holdfény és amalgám, bár ez csak a felszín, nagyon oldalvív.

*

Csonthideg reggel, sorvadt és rózsaszín az ég alja. Döglött kutyát nyalogat egy másik kutya az M3-as behajtójánál a felüljárón, az út közepén. Ez is némafilm, noha látni a vonítást. Az autók lassítanak, fegyelmezetten kikerülnek, rövid, de erős zavar a reggelben. Ott és akkor nincs idő fel-

dolgozni, hiába araszolok, előttem is, utánam is jönnek. Marad zárványnak. Gyász, erosz, brutália, Kacsogh Pongrác út.

*

Csecsenföld, Oroszország. Olvasom: ha a rokonok sokáig nem kapnak levelet az orosz katonától, akkor valószínű, hogy eltűnt. Ebből tudhatni egyedül. A rokonok egy darabig érdeklődnek, hiába, majd pénzre teszik amikük van, és elutaznak Rosztovba, ahol rájuk szakosodott egy szálloda. Hozzátartozókra. Speciális intézmény, zárt láncú tévén naponta ismétlik a hullákat bemutató videófelvételt. Ülnek ott, várnak és néznek. Ha valaki ráismer a gyerekére, viheti. A 200-as számú teheráru, faládjában cinkkoporsó. Ha mégsem az van benne, aki kéne, akkor is eltemetik. Aki nek kiadták, eltemeti a zárt láncú halottat, akár fiú, akár lány (!). Álmodom vele, próbálom megírni, de képtelenség.

Ugyanaznap, de tényleg, festetlen furnérkoporsókat pakolnak teherautóról a Kegelet Kft. előtt.

Más (persze, más-e?): dívik a maszek halottszállítás, mint kisipar. Kiváltható rá az engedély, mint bármilyen szolgáltatásra. S akkor lehet úzni Trabant-kombival, vagy ami van. S lehet menekülni az ellenőrök elől rakományosul, árkon-bokron át. Egymásra fektetett, fészkerben tárolt halottak egy főváros melletti településen. Nem egy másik főváros, hanem ez, a miénk. A fészker mint hűtőkamra. Erős és hosszú a tél.

*

A villamoson istenről beszélgetnek egyházi adó képeben. A férfi elmondja, hogy ő bizony összesen kétszer volt templomban az életében. Egyszer télen, de ezt nem fejtí ki, egyszer meg nyáron, Almádiban, mert a sógora az egy vallásos gyerek volt, aztán el volt kicsit tévedve az életével. Hát mondtam neki, mondja a férfi, mondtam neki, bassza meg, úgyse tudunk mit csinálni, menjünk el a templomba.

*

Álom, talán egy régebbi tavasz, valami bő és hanyagul kikészített rókabőrben öreg kutya vonszolja magát, zsugorodik, egyre kevésbé tölti ki a rókabőrt, zörög rajta, mint egy jelmez. Aztán különféle más állatok más és más bőrökben, disznók, kecskék, szomorú, farsangi bestiárium. Nagyon beteg vagyok, mondják magukról, majd sírva fakadnak és dalra, rongyos kórus egy apró bábszínpadon: „Hajmás vért sütnék az ökrök”, nőta. A barométer esőre áll.

*

Egy hajdani rendőr prózamondatai.

Családunk az életét kotta nélkül játszotta. Itt is emberek léteztek lappangó állapotban. Az udvar gyöpozetén két angol telivérű ló volt díszes szerszámmal fölruházva. A kocsis haja élénken egyhangú fehérségben virított. Egyenes volt, mint a legszebb szeg. Szándékára a nagy, hajlott hátú orra is figyelmeztetett. Az égbolt símára volt borotválkozva. A kutyák a hintón tartózkodtak, az új hold már leszállt az égre. A vak sugár a sarkon állt.

*

Delaváry főhadnagy konyhakész fürjeket fuvaroz a ködben. A Skoda mint a sárga kén, tornateremnyi ködök alatt. Deszkán csúsztatja le egy szuterénba. Fényrúcskös meztelenségigák, villanykörte szájkosárral. Hosszan fluoreszkál a táblába préselt hús. Jön a tavasz.

*

Egy Pilótakesz című vers kezdete, régről: „én szeretem magát és a nugát”, nem lehet tovább írni, kezdete is, és vége is. Esetleg még valamit a szenvedély szárnyairól, fedtetten, engedélyezett ételfestékekkel színezve.

*

Álom, valahai koratavasz, letarolt és elsimított éjszakai szántóföld közepén, egy olvasólámpa körül valakik szürke ballonkabátban, minden zsebben egy-egy üveg sör. Hideg, téli sör, foggal nyitják. A távolban buszmegálló. De nem lehet kikecmeregni odáig, akkora a sár, aki megpróbálja, elsüllyed. Végül mégis, ballonkabátról ballonkabátra lépve mégis. Busz persze nem jön. Az üres lámpa a fakó, hosszú hajnalban.

*

Torony formájú gyermekgyógyfürdő és szálloda, leomlott lépcsőházak, egy bábeli galambdúc, langyos, szállídigáló galambszag. Evidens és piszkos minden. Rengeteg Gofry-árus és monitor, alig látni a portól a tűzdehíreket. Hároméves forma kislány, halálos komolyan üzletről beszélgetnek

mobiltelefonon. Öltönyben, kalapban, esernyővel. Olyanok, mint a töpörtyűs pogácsa, törődöttek és ingatagok, réteges, leveles a fejük, a kicsi, vörös meztlábuk. Létrákon mászkálnak emeletnyi szakadékok fölött. Az étteremben fagyaltkehely és zsiráförkölt. Kövér torták úszkálnak a kupolában, mint az angyalok, mindenki kap egy aranykanalat, nyújtózkodnak, le-lesnek. Jár valami boszorkány, hetvenkettes lába van, attól nagyon félnek, az olykor megjelenik, és lopkodja a gyerekeket. Fölszív egyet, mint ha terhes lenne vele, irány Hegyeshalom, Burgenlandban kiszüli, jön vissza furgonnal, és így tovább. Polgárőrségük éjjel-nappal lesben áll, megrohannak, arra ébrednek föl.

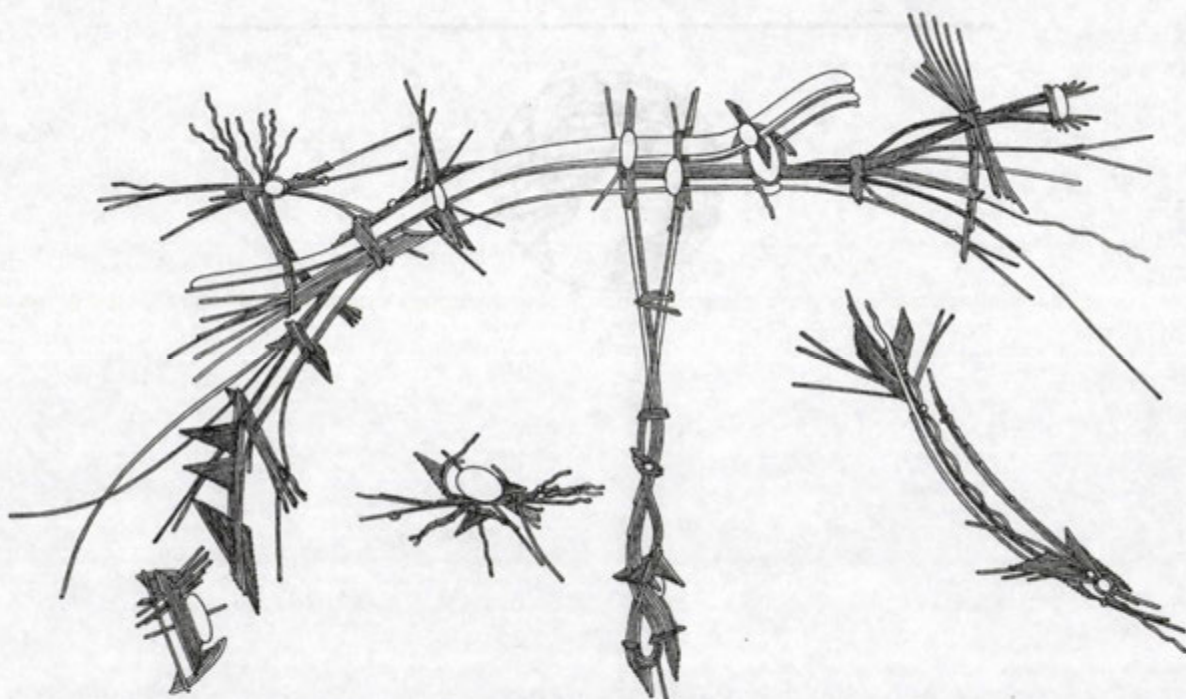
*

Találom, régi. „A XIII. kerületben március 20-án az esti órákban gázspray-vel szembefújta magát N. Lajos harmincnyolc éves (ennyire régi) foglalkozás nélküli. Elvette lakáskulcsát, Roll Paradiso feliratú nejlonzatyrát és négyszáz forintját. Elmondása szerint a tettes 166 cm magas gyűrött arcú, barna hajú, kopott, fekete clott-öltönyt és úgynevezett polótrikót viselt. Vállán feltehetőleg lopott, újszerű allaportban levő oldaltáska. Az anyagi kár 447 forint.”

Örkény szembejön.

*

Délben kezdtem, délben hagyom abba. Önnön szájában olvad a város, omlós és savanyú. Süt a nap, és úgy éled a tavasz, mintha valami lehangolt zongorában. Motyog, fészkelődik, aztán hirtelen fölül, és beleveri a fejét a fedélbe. S akkor az zeng, a sziszegés is zeng.

2000 ESTEK

Számunkra a legfontosabb művészet a film.

Ezt nem gondoljuk egészen komolyan, de azért a **2000**-estek áprilisi vendége filmes ember lesz: **GOTHÁR PÉTER**, film- és színházi rendező, a legutóbbi (meg az azelőtti) Magyar Filmszemle győztese.

Április 18-án, csütörtökön, este 7-kor a Merlin Színházban (Gerlóczy utca 4., az emeleten) őt fogjuk kifaggatni (a Nagyérdemű szíves közreműködésével). Mi már készülünk is. Számos humoros és megható kérdést fogunk feltenni, például ilyeneket: beszél-e oroszul? Vajon hol lelt rá a Hagyjállógya Vászka témájára? És oroszul rendezte-e ezt a magyar filmet? Végül: most, hogy kimentek, miért megy az oroszok után?

Fergeteges, forró hangulatú, hosszan tartó, ütemes esténk lesz, jó borral, hosszú szünettel. Mindenkit szeretettel várunk.

SAJNÁLATTAL ÉRTESÍTJÜK KEDVES OLVASÓINKAT ÉS SZERZŐINKET, HOGY CSAK AZOKRA A KÉZIRATOKRA TUDUNK LEVÉLBEN VÁLASZOLNI, AMELYEKET KÖZLÉSRE ELFOGADUNK; LAPUNK ANYAGI HELYZETE ÉS A POSTAI KÖLTSÉGEK EMELKEDÉSE MIATT A KÉZIRATOK VISSZAKÜLDÉSÉT NEM TUDJUK VÁLLALNI.

